

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка

ФІЛОСОФІЯ НАУКИ: ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ

Науковий журнал № 1 (19), 2019

Суми
СумДПУ імені А. С. Макаренка
2019

Засновник, редакція, видавець і виготовлювач
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

*Друкується згідно з рішенням вченої ради
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
(протокол № 5 від 23 грудня 2019 р.)*

Редакційна колегія:

М. М. Ведмедєв – доктор філософських наук, доцент (м. Суми) (*головний редактор*);
В. С. Бугрій – доктор педагогічних наук, професор (м. Суми) (*заступник головного редактора*);
І. О. Снегірьов – кандидат філософських наук, доцент (м. Суми) (*відповідальний редактор*);
М. Г. Марчук – доктор філософських наук, професор (м. Чернівці);
В. С. Ратніков – доктор філософських наук, професор (м. Вінниця);
Н. В. Кочубей – доктор філософських наук, професор (м. Київ);
І. Раку – PhDhab (м. Кишинів, Республіка Молдова);
О. Г. Стахевич – доктор мистецтвознавства, професор (м. Суми);
Є. О. Лебідь – доктор філософських наук, доцент (м. Суми);
Ю. В. Подрез – кандидат історичних наук, доцент (м. Суми);
Н. М. Зленко – кандидат філософських наук, доцент (м. Суми);
О. А. Наумкіна – кандидат філософських наук, доцент (м. Суми);
С. С. Денсжніков – кандидат філософських наук (м. Суми);
Т. О. Пономаренко – кандидат філософських наук (м. Суми) (*відповідальний секретар*).

*Затверджений Рішенням колегії МОН України
№ 1604 від 22 грудня 2016 року як фахове видання з філософії*

Філософія науки: традиції та інновації : науковий журнал. № 1 (19). Суми :
СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019. 184 с.

У науковому журналі основні проблеми філософії науки, філософської антропології, філософії історії та філософії освіти в постнекласичному вимірі. Особливий наголос зроблено на філософські засади розвитку штучного інтелекту, інформаційно-мережевої парадигми, методології наукових досліджень, стану сучасної постіндустріальної цивілізації.

Журнал розрахований на велике коло читачів – студентів, магістрантів, аспірантів, викладачів, науковців, а також усіх, хто цікавиться проблемами постнекласичного наукового дискурсу.

Статті друкуються в авторській редакції.

НАУКА. ТЕХНОЛОГІЇ. ПОСТІНДУСТРІАЛЬНЕ СУСПІЛЬСТВО

УДК 001.895

М. М. Ведмедєв

доктор філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії та соціальних наук,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка,
м. Суми, Україна,
vedmedev2009@gmail.com,
ORCID 0000-0003-0290-3775

ТЕОРЕТИЧНІ ЗНАННЯ В ПОСТІНДУСТРІАЛЬНИХ СУСПІЛЬСТВАХ: ПРОГНОЗИ І РЕАЛЬНІСТЬ

Метою роботи є визначення ряду соціально-економічних обставин, що обумовлюють реальний стан справ з потребою в теоретичних знаннях і особливістю їх використання в постіндустріальних суспільствах. Автором використовуються прийоми системного і методологічного підходів. Підкреслюється помилковість уявлення, що наука в постіндустріальній системі є рушійною силою її розвитку. Окремо розглядається питання про значення науки для технологічних новацій. Використовуються дані, отримані в рамках проекту «Хіндсайт».

Ключові слова: *постіндустріальні суспільства, теоретичні знання, технологія, заснована на знаннях економіка, наукоємність, прогноз, маніпуляція.*

Постановка проблеми. Особливістю сучасних розмислів щодо суті теперішнього етапу розвитку людської цивілізації, який найчастіше позначається словосполученнями «постіндустріальне суспільство», «інформаційне суспільство», «суспільство, засноване на знаннях» (вирази, які іноді недоречно використовуються як синонімічні) є те, що фахівці нерідко продовжують дивитися на предмет аналізу очима авторів класичних теорій 60-80 рр. минулого століття – Д. Белла, Й. Масуди, Е. Тоффлера, П. Друкера, З. Бжезінського та інших.

Узагальнюючи та схематизуючи написане класиками, можна виокремити деякі суттєві риси їхнього уявлення щодо прийдешнього типу соціальної організації. Визначальним фактором суспільного життя буде теоретичне знання, а базовим суспільним інститутом – університет, як центр виробництва, переробки й накопичення знання. Інфраструктурою суспільства стане не стара механічна техніка, а нова – «інтелектуальна». Привілейований прошарок майбутньої соціальної системи утворять не багаті (у теперішньому розумінні), а верства, пов'язана з виробництвом, зберіганням й переробкою

інформації. Критики зазначених концепцій підкреслюють, що в такому розумінні інформаційне суспільство ніде не відбулося.

Це в повній мірі стосується і згаданого вище положення щодо теоретичного знання і науки як визначальних факторів життєдіяльності постіндустріальних систем. Сьогодні воно стало предметом гострих суперечок в колах фахівців. З одного боку, ряд дослідників дотримуються думки, що згадане положення не потребує спеціального обґрунтування. З іншого боку, висловлюються протилежні оцінки і зазначається, що в теперішньому споживацькому суспільстві для теоретичного знання і фундаментальної науки зокрема місця немає [4]. Не вдаючись до конкретного розгляду аргументації сторін, зазначимо, що питання виявляється, принаймні, вельми проблемним.

Аналіз актуальних досліджень. Звичайно, акценти та оцінки в працях сучасних фахівців порівняно з ідеями класиків помітно змінилися, проте глибинні, приховані інтенції багато у чому залишилися. Йдеться передусім про настанови наукоцентризму.

Уточнимо, що в нашій роботі розглядається той стан суспільства, яких в англomовній літературі позначається не виразом «information society», а терміном «knowledge-based society». В працях дослідників (А. І. Ракітов, В. Л. Іноземцев, Н. П. Вацекін, А. Д. Урсул, І. С. Мелюхін, М. А. Мунтян, В. М. Брижко, О. М. Гальченко та інших) можна знайти цілу колекцію різноманітних характеристик як суспільства інформаційного, так і суспільства, цивілізації та культури, заснованих на знаннях. Однак не дивлячись на систематичність описів й доказовість ряду висновків, чимало основоположних моментів залишаються нез'ясованими. Це стосується, зокрема, таких, здавалося б, зрозумілих питань: чи є наука рушійною силою розвитку постіндустріальних суспільств, яким є співвідношення науки і заснованої на знаннях економіки, яка роль фундаментальних знань в технологічних новаціях тощо.

Приймаючи до уваги ці зауваження, **метою** роботи буде визначення ряду соціально-економічних обставин, що обумовлюють реальний стан справ з потребою в теоретичних знаннях та особливостях їх використання в постіндустріальних суспільствах.

Виклад основного матеріалу. Що стосується виразу «knowledge-based society» (KBS), то визначення на кшталт «суспільство, в якому знання (зокрема, наукові) набувають широкого розповсюдження» чи «суспільство, в розвитку якого знання відіграють вирішальну роль» є малоінформативними. Для нашого розгляду доцільно скористатися характеристикою А.І. Ракітова,

що виокремив чотири типи суспільств, серед яких KBS відповідають ті, «що виробляють усі необхідні для життєдіяльності і розвитку наукові знання, високі технології, наукоємні артефакти й послуги та які живуть в основному за їхній рахунок» [4, с. 91]. Інші ж типи соціумів в різній мірі імпортують знання та технології, експлуатують власні природні ресурси.

Принагідно слід зазначити, що самостійне виробництво або імпорт технологій і знань є суттєвим моментом. Ця обставина покладена фахівцями Європейського банку з реконструкції і розвитку в основу оцінки інноваційного процесу в країнах з перехідною економікою [5]. У доповіді «Про перехідний процес за 2014 рік» виділяються наступні категорії країн.

1. Країни з низькою інноваційною активністю. Підприємства цих країн мало витрачають коштів на закупівлю або самостійне виробництво знань. До групи належать такі країни, як Азербайджан, Албанія, Вірменія, Грузія та Узбекистан.

2. Країни, що діють за принципом «купи». Фірми цих країн переважно закупають технології, а частка підприємств, що ведуть НДДКР власними силами, залишається незначною. До таких країн відносяться Боснія і Герцеговина, Македонія, Угорщина, Казахстан, Киргизька Республіка, Молдова, Монголія, Польща, Сербія, Таджикистан, Туреччина, Україна і Чорногорія.

3. Країни, які керуються правилом «зроби і купи». В цих країнах підприємства більш активно проводять власні НДДКР в порівнянні з придбанням зовнішніх знань.

4. До останньої категорії належать країни, що діють за принципом «зроби сам». Ізраїль є єдиною країною, де підприємства практично взагалі не дотримуються принципу «купи», і відносно велика частка фірм витрачає кошти на самостійні НДДКР [9].

Повертаючись до міркувань А. І. Ракітова, зазначимо, що дослідник вважає суттєвими дві обставини. З одного боку, сама наявність знань ще не є підставою до зарахування суспільства до першої категорії: необхідно його *генерувати*. А з другого – в KBS мають домінувати наукові знання. Цей дуже жорсткий критерій не дозволяє жодне з існуючих суспільств віднести до категорії KBS. Хоча з певними застереженнями зразку, на думку А. І. Ракітова, відповідають США, потім Велика Британія, Німеччина, Франція, Японія. Ці держави порівнюються фахівцем з Фінляндією, яка є лідером за насиченістю інформаційно-комп'ютерними технологіями на душу населення (інформаційне суспільство) [5]. Викладена точка зору не позбавлена наукоцентричних настанов. Але чи є наука дійсно провідною структурою KBS?

Оцінку ролі науки в KBS доречно дати, пов'язуючи розгляд питання з так званою knowledge-based economy (КВЕ). Адже існує не просто зв'язка «наука – хай-тек-технологія». Все це занурено в середовище майнових, вартісних, суб'єктивно-цінносних, інвестиційних, мотиваційних, юридичних процесів, які є настільки значущими, що фахівці іноді фактично не проводять різниці між KBS та КВЕ. Саме КВЕ, а не технології самі по собі є локомотивом когнітивно-інформаційних трансформацій суспільства.

Критику наукоцентричного підходу в такому разі слід пов'язати з переоцінкою такого явища як наукоємність вироблених продуктів. Ця категорія є головним чином феноменом економічним. Проте перш ніж розглядати її саме в цьому аспекті, зауважимо, що останнім часом їй нерідко надається загально філософське значення. Фахівці вживають вирази на кшталт «наукоємне майбутнє», «наукоємність людського буття» тощо [2]. Мається на увазі, що дана властивість дедалі все більше постає як основоположна характеристика сучасного етапу розвитку цивілізації.

Щодо аспекту власне економічного. В згаданій категорії знаходить своє віддзеркалення та обставина, що об'єктивоване в продуктах і послугах знання формує більшу частину створеної вартості. Визначальна роль витрат на наукові й проектно-конструкторські розробки характерна сьогодні не тільки для оборонної та ракетно-космічної галузей. Усе більш наукомісткими стають такі традиційні сфери як сільське господарство (наукові розробки складають 75% вартості зерна) й видобуток корисних копалин (до 50% у видобутку нафти). Не є винятком й виробництво споживчих товарів – автомобілів («чіп з колесами», за виразом редактора журналу World Кевіна Келлі), побутової техніки, електроніки. Іноді використовується одиниця питомої інформаційної місткості продукту – величина доданої вартості в розрахунку на одиницю ваги виробу. Можна навести такий порівняльний ряд (ам.долар / фунт ваги): супутник (20 тис. дол.), реактивний винищувач (2500), суперкомп'ютер (1700), підводний човен (45), верстат – автомат (11), стандартний автомобіль (5), вантажне судно(1) [7, с.14–15].

З подібними розрахунками пов'язані певні уявлення, які на перший погляд виглядають беззаперечними. Суть їх полягає у наступному. Наукові здобутки – перша і багато у чому визначальна ланка процесу. За нею йдуть проектно-конструкторські розробки й високі технології. І врешті решт з'являється особливий продукт – наукоємний виріб. Усе це, безумовно, має місце. Але чи слід вважати, що саме це становить стрижень knowledge-based economy ?

Японський дослідник Т. Сакайя [6], вивчаючи фактори ціноутворення в постіндустріальній економіці, наводить спостереження, які варті того, щоб бути прийнятими до уваги. Перш за все він зосереджується на економічному феномені, який отримує назву «створена знанням цінність». Щоб зробити його позицію зрозумілою необхідно звернутися до конкретних прикладів з його праць.

Він зазначає, що коли йдеться про типові матеріальні цінності або послуги, то вартість продукції може суттєво підвищуватися чи знижуватися в залежності від попиту та пропозиції. Скажімо, вартість металевого прокату протягом року здатна коливатися в межах від 50 до 150 тис. ієн. Однак існують усі підстави твердити про певну базову вартість. І якщо ціна впаде занадто низько, існують усі підстави сподіватися, що вона знову зросте, а у випадку її непомірного зростання, слід очікувати здешевлення продукції.

Іншу ситуацію маємо у випадку, коли йдеться про створенні знанням цінності. Перш за все увага звертається на те, що фактори утворення вартості тут зовсім інші, ніж у випадку з металевим прокатом. Порівнюється вартість краватки всесвітньо відомої марки «Гермес» (20 тис. ієн) з вартістю подібного виробу «звичайної» фірми (4 тис. ієн). Вироби мало чи відрізняються один від одного, як з точки зору витрачених на їхнє виробництво матеріалів, так і щодо технології [6]. За що ж сплачує покупець? Сплачує за ту цінність, яка створена знанням. Покупець абсолютно переконаний, що імідж цієї продукції є бездоганним, а її неперевершений дизайн є віддзеркаленням колективної мудрості тих, хто пов'язаний з фірмою. Цінність, що створена знанням, презентується фірмовою назвою, а дія покупця, який придбав продукцію, що накопичила мудрість її виробників, визнається розумною. Подібні спостереження покладаються в основу концепції суспільства, заснованого на створюваних знанням цінностях.

«Отже, товаром, яким ми володіємо удосталь, – пише Т. Сакайя, – є мудрість. Звідси випливає, що в суспільстві, яке сьогодні виникає, найбільшу повагу буде викликати спосіб життя, що супроводжується... споживанням мудрості (у її самому широкому розумінні), а знаходити найкращий збут буде продукція, що свідчить про те, що її покупець – людина «обізнана». Саме продукція, більш, ніж будь що, підтверджує доступність її власникові вищих знань, інформації й мудрості, повинна володіти тим, що я далі буду називати цінністю (або вартістю), створеної знанням (knowledge-value) [6, с. 342]. Нині людство вступає в новий етап цивілізації, на якому рушійною силою є цінності, створювані знанням, і саме

тому цей етап називається суспільством, що базується на знаннях створених цінностях (knowledge-value society).

Повертаючись до прикладу з краватками, слід зазначити також особливі принципи зміни ціни. Речі, що були модні рік тому, купувалися за ціною 20 тис. ієн. Коли такий товар виходить з моди й продається за 4 тис. ієн, то ніхто не сподівається, що його вартість знову зросте. Ця обставина свідчить, що ціна створена знанням майже повністю втрачається. Залишається лише вартість матеріалів, що витрачені на виготовлення виробу.

Викладене спонукає зробити низку принципових висновків, які суттєво відрізняються від наведених вище поширених уявлень. По-перше, цінності створюються знанням далеко не завжди науковим. Приклад з краваткою яскраво це ілюструє. По-друге, було б недоречно казати про *об'єктивацію* в продуктах чи послугах знань, які таким чином формують їхню вартість. Т.Сакайя переконливо доводить що феномен розповсюдження створеної знанням вартості базується на високому ступені *суб'єктивізації* суспільства. І, по-третє, сумнівною виглядає теза що витрати на інтелектуальні розробки, які передують появі виробів утворюють левову частину їхньої вартості. Як впливає з наведених спостережень, з одного боку, створена знанням вартість за певних обставин практично цілковито і необоротно зникає, а з іншого – вартість розумових зусиль просто несумірна з ціною продукту.

До деяких з цих висновків варто придивитися уважніше. Скажімо, до тези про суб'єктивізацію суспільства. Т. Сакайя не схильний до радикалізації постановки питання. Проте це доречно зробити. Покупець, що «відчуває себе мудрою людиною», придбаючи престижну річ, дуже часто є продуктом дії маніпулятивних соціогуманітарних технологій. Фундаментальна настанова доби класичної науки і класичного капіталізму, що полягала у прагненні до панування над природою, кардинально змінилася і поступилася місцем витонченому керуванню людьми. Саме податлива людська суб'єктивність стала головним об'єктом впливу маніпулятивних мистецтв, що у все більшій мірі витискають колишні фундаментальні науки. Суб'єктивність стала альфою і омегою нового типу економіки – економіки спекулятивно-маніпулятивної. Вартість продукту дійсно формується завдяки знанню, але знанню маніпулятивному. Так звана інтелектуальна рента, яка вирішальним чином впливає на ціну, має своєю основою не реальні споживчі якості товару, а якості символічні. Такі, що виникають шляхом обробки не речі, а свідомості споживача. І якщо knowledge-based економії дійсно виправдовує свою назву, то відбувається це часто зовсім не в сенсі зростання наукоємності її продуктів. Щойно зазначені обставини узгоджуються зі

статистикою щодо характеру діяльності провідних інноваційних корпорацій. За даними В.О. Шупера, «недавнє дослідження 1000 найбільш інноваційних компаній світу показало, що лише 47% серед них роблять упор на технічні інновації, 27% ставлять на перше місце дослідження ринку, а 26% – роботу з клієнтами. Не будемо забувати, що новий флакон для духів – це теж безперечна інновація ... Нинішня революція, для якої поки що важко знайти назву ... може в значній мірі розглядатися, подібно першій промисловій революції, як революція технічна, а не науково-технічна, причому з упором на соціальні технології» [8, с. 127]. Призначення останніх полягає в маніпулюванні широкими масами населення задля досягнення комерційних та політичних цілей.

Окремого розгляду потребує питання стосовно того, яка з галузей – наука чи технологія – робить більший внесок в інноваційний процес. Цьому присвячена одна з праць автора даної статті, де містяться важливі емпіричні дані [1].

У США в 1960 році був здійснений оригінальний проект, що отримав назву Hindsight (Приціл). Його мета полягала в тому, щоб з'ясувати, наскільки виправданими є витрати на фундаментальні дослідження в розробці новітніх типів озброєння. Протягом восьми років тринадцять груп учених й інженерів вивчали близько семисот технологічних новацій в системі виробництва озброєнь. Результати проекту виявилися вражаючими. Виявилось, що 91% новацій мали як своє джерело не науку, а попередню технологію і лише 9% – досягнення у сфері науки. Причому, з цих 9% лише 0,3% можна було охарактеризувати як такі, що мають джерело в області чистої, фундаментальної науки. Результати проекту Hindsight, таким чином, свідчили, здавалося б, на користь того, що фундаментальна наука не має відношення до застосувань і технологічних розробок [1 с. 68–69].

Проте, не все так однозначно. Прихильники академічної науки здійснили альтернативне проекту Hindsight дослідження, під назвою Technology in Retrospect and Critical Events of Science (TRACES). Були проаналізовані ряд технологічних новацій, що мали своїм джерелом базисні дослідження. Результати проекту TRACES нібито свідчили проти висновків, зроблених за результатами проекту Hindsight.

Намагаючись яким-небудь чином узгодити згадані суперечливі дані, дослідники пропонують наступне пояснення. Наука і технологія трактуються як два незалежних різновиди дослідницької діяльності [3]. Розвиток науки базується на досягненнях попередньої науки; розвиток технології – на попередній технології. І лише в особливих ситуаціях відбувається їх інтенсивна взаємодія. В процесі цієї взаємодії вони взаємно збагачуються.

В світлі викладеного вище однозначний прогноз щодо очікуваного наукоємного майбутнього представляється позбавленим достатніх підстав. Слід обмежитися слабкішим твердженням. Знанієємність різноманітних вироблюваних артефактів має стійку тенденцію до зростання, а питання про питому вагу власне наукових досягнень в процесі їх створення залишається відкритим.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Таким чином, становище науки в постіндустріальних суспільствах виявляється складним, неоднозначним та глибоко суперечливим. Усілякі прямолінійні та стереотипні твердження про провідну роль теоретичного та наукового знання слід розцінити як поверхові й спрощені, такі, що не віддзеркалюють реального стану справ.

Хибними виявилися широко поширені уявлення стосовно того, що технологічним розробкам неодмінно мають передувати результати фундаментальних досліджень. Часто технологічні новації з'являються в результаті використання попередніх здобутків самої технології.

Цілі сектори КВЕ являють собою той тип економіки, який по суті є спекулятивно-маніпулятивним. Коли об'єктом обробки є не товар, а свідомість споживача, говорити про зростання наукоємності першого недоречно.

Наука (особливо фундаментальне знання) перебуває в стані жорсткої конкуренції з навалою, з одного боку, маніпулятивних технологій, а з іншого – високоспеціалізованого, рецептурного знання, яке адресоване безпосередньо виробникам.

У той же час слід підкреслити, що без здобутків наукового розуму, без високих технологій цивілізаційний поступ людства є неможливим. Ситуація вкрай суперечлива й потребує подальшого докладного аналізу.

Список використаних джерел

1. Ведмедєв М. М. Знання як джерело інновацій: епістемологічний аспект. *Філософія науки: традиції та інновації*. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2018. № 2 (18). С. 63–71.
2. Лукьянец В. С. Наукоёмкое будущее. *Философия нанотехнологии. Практична філософія*. 2003. № 3. С. 10–27.
3. Мамчур Е. А. Фундаментальная наука и современные технологии. *Вопросы философии*. 2011. № 3. С. 80–89.
4. Наука. Технологии. Человек. Материалы «Круглого стола». Участники: В. А. Лекторский, Б. И. Пружинин, Н. С. Автономова, Д. И. Дубровский и др. *Вопросы философии*. 2015. № 9. С. 5–40.
5. Ракитов А. И. Регулятивный мир: знание и общество, основанное на знаниях. *Вопросы философии*. 2005. № 5. С. 82–94.
6. Сакайя Т. Стоимость, создаваемая знанием, или История будущего. *Новая постиндустриальная волна на Западе*. М.: Academia, 1999. С. 334–362.

7. Цвылев Р. И. Метаморфозы индустриальной экономики: проблема экономических измерений. *Мировая экономика и международные отношения*. 2001. № 2. С. 11–19.
8. Шупер В. А. Инновационное развитие в свете евразийской концепции Л.Н. Гумилёва. *Политическая концептология*. 2012. № 4. С. 123–130.
9. EBRD Transition Report 2014. URL: <https://www.ebrd.com/news/publications/transition-report/transition-report-2014.html>

References

1. Vedmedêv, M.M., 2018. Znannya yak dzherelo innovatsiy: yepistemologichniy aspect [Knowledge as a Source of Innovation: an Epistemological Aspect]. *Filosofiiia nauky: tradytsii ta innovatsii : naukovyi zhurnal*. Sumy : Vydavnytstvo SumDPU imeni A. S. Makarenka, no. 2 (18), pp. 63–71.
2. Luk"yanets, V.S., 2003. Naukoyemkoye budushcheye. *Filosofiya nanotekhnologii* [High-tech Future. Philosophy of Nanotechnology]. *Praktichna filosofiya*, no. 3, pp. 10–27.
3. Mamchur, Ye.A., 2011. Fundamental'naya nauka i sovremennyye tekhnologii [Fundamental Science and Modern Technology]. *Voprosy filosofii*, no. 3, pp. 80–89.
4. Nauka. Tekhnologii. Chelovek. Materialy «Kruglogo stola». Uchastniki: V.A. Lektorskiy, B.I. Pruzhinin, N.S. Avtonomova, D.I. Dubrovskiy i dr., 2015. [Science. Technologies. Man. Materials of the Round Table. Participants: V.A. Lektersky, B.I. Pruzhinin, N.S. Avtonomova, D.I. Dubrovsky and others]. *Voprosy filosofii*, no. 9, pp. 5–40.
5. Rakitov, A.I., 2005. Regulyativnyy mir: znaniye i obshchestvo, osnovannoye na znaniyakh [Regulatory World: Knowledge and a Society Based on Knowledge]. *Voprosy filosofii*, no. 5, pp. 82–94.
6. Sakayya, T., 1999. Stoimost', sozdavayemaya znaniyem, ili Istoriya budushchego. *Novaya postindustrial'naya volna na Zapade* [A New Post-industrial Wave in the West]. M. : Academia, pp. 334–362.
7. Tsvylev, R.I., 2001. Metamorfozy industrial'noy ekonomiki: problema ekonomicheskikh izmereniy [Metamorphoses of the Industrial Economy: the Problem of Economic Measurements]. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnyye otnosheniya*, no. 2, pp. 11–19.
8. Shuper, V.A., 2012. Innovatsionnoye razvitiye v svete yevraziyskoy kontseptsii L.N. Gumilova [Innovative Development in the Light of the Eurasian Concept of L.N. Gumilyov]. *Politicheskaya kontseptologiya*, no. 4, pp. 123–130.
9. EBRD Transition Report 2014. Available at: <https://www.ebrd.com/news/publications/transition-report/transition-report-2014.html>

АННОТАЦИЯ

М. М. Ведмедев. Теоретические знания в постиндустриальных обществах: прогнозы и реальность.

Целью работы является определение ряда социально-экономических обстоятельств, обуславливающих реальное положение дел с потребностью в

теоретических знаниях и особенностью их использования в постиндустриальных обществах. Автором используются приёмы системного и методологического подходов. Подчёркивается ошибочность представления, что наука в постиндустриальной системе является движущей силой её развития. Отдельно рассматривается вопрос о значении науки для технологических новаций. Используются данные, полученные в рамках проекта «Хиндсайт».

Ключевые слова: *постиндустриальные общества, теоретические знания, технология, основанная на знаниях экономика, наукоёмкость, прогноз, манипуляция.*

SUMMARY

M. Vedmedev. Theoretical knowledge in post-industrial societies: forecasts and reality.

The title of the work reflects the original installation of the author regarding the fact that the postindustrial society in the understanding of D. Bell, A. Toffler, Y. Masuda, Z. Brzezinski never took place. This applies, in particular, to the idea of theoretical scientific knowledge as the determining condition for its existence.

The purpose of the paper is to identify a number of socio-economic circumstances that determine the real state of affairs with the need for theoretical knowledge and the peculiarities of their use in postindustrial societies.

To characterize the modern socio-economic innovation system, the expression «society based on knowledge» is used in the work. At the same time, the erroneous idea that science in this system is the driving force of its development is emphasized. A knowledge-based economy should be considered such a factor. It forms a demand for the nature of the knowledge consumed.

It analyzes the belief that is widespread among experts that the result of the functioning of such economy is high-tech products. The author emphasizes that entire sectors of the new economy are a speculative-manipulative industry for the production of goods. In such system, value is determined not by the real consumer properties of the goods, but by symbolic. They arise not as a result of processing things, but by affecting the consumer's consciousness. In this case, to speak about high-tech products would be a mistake. In this regard, the theory of the Japanese scientist T. Sakaiya about society, which based on the values created by knowledge (knowledge-value society), is considered.

The issue of the importance of science for technology is separately considered. The assertion is erroneous that technological developments must certainly be preceded by the results of basic research. Often, technological innovations result from the use of previous advances in technology itself. As an argument, the data obtained in the framework of the Hindsight project is used.

Key words: *postindustrial societies, theoretical knowledge, technology, knowledge-based economy, technology, forecast, manipulation.*

УДК 101.1+001.12

N. Zlenko

*associate professor, Ph.D. in Philosophy,
associate professor of philosophy and social sciences department,
Sumy Anton Makarenko State Teachers' Training University,
Sumy, Ukraine,
tokarenkonat@gmail.com,
ORCID 0000-0003-2598-4336*

THE PHILOSOPHICAL DISCOURSE OF CONVERGENT TECHNOLOGIES IN MODERN SOCIETY

The main idea of the article is to disclose the intension and content «convergent technologies». It is proved, that the convergent development of NBICS-technologies is the new stage of the fusion scientific knowledge, which is formed modern objects of perfection and activity in principle including physical, chemical, biological, psychological, technical, social multipliers.

It is carried out an analysis of the basic processes occurring in society against the backdrop of development and deployment of the convergent technologies. The principles of interdisciplinarity, interdependence and interpenetration of NBICS-technologies content have revealed.

It is emphasize d that humanity as a result of the explosive nature of modern scientific and technological revolution, where global NBICS-technology ge t to occupy a n important place, had approached a new stage in civilization development.

Keywords: NBICS, convergence, technology, nano- bio-, info-, socio-, cognotechnologies, singularity.

Introduction. It is hard to find someone who has not yet heard that the XXI century will be marked by genetics, bio-, nano-, information-, cogno-, social technologies, and artificial intelligence. However, the main feature of modern development comprehension convergent technologies is the emergence of a broad public and scientific interest to the problems of assessment of the social, environmental, ethical and cultural implications of new technologies, which becomes a strict requirement of the developed countries.

Analysis of recent researches and publications. The problem of our research is interdisciplinary in nature, which required an analysis of research in various fields of science that affect one or another important aspect of this problem. The most fundamental level of research into the problems of convergent technologies is presented in the works of V. Balabanov, E. Drexler, E. Zhukov, V. Inozemtsev, M. Kayku, M. Castels, V. Knyazeva, N. Kobayashi, S. Lem, V. Lukyanets, D. Medvedev, N. Moiseev, A. Nazaretyan, J. Nesbit, F. Owens, C. Poole, W. Pride, M. Ratner, F. Fukuyama and others. And it was established that in modern philosophical literature there are no studies on the holistic analysis of the problem.

The purpose and objective of research is analysis of theoretical and methodological approaches to the disclosure of the essence and content of concept of «convergent technology» in modern society.

Statement of the main material. The concept of convergence (from Latin: converge – getting closer, converging) is multifaceted, therefore it requires interdisciplinary discourse. At present, it occurs in the use of different sciences: natural sciences, social and humanitarian.

Convergence means not only mutual influence, but also the mutual penetration of technologies, when the boundaries between individual technologies are erased, and many results arise precisely in the framework of interdisciplinary work at the junction of areas.

Convergence has the character of chance and, as a result, arises spontaneously in different areas of society, as an example, science, technology, education. Due to the occurrence of convergence, a special phenomenon of «techno science» arises, which manifests itself in the fusion of science and technological applications. Such convergence is a new, special form of interaction of some individual objects within the same field of activity, as an example is the convergence of scientific disciplines or the convergence of technologies.

These technologies not only possess self-regulation, but mainly include technologies, most of the stages of creation of which are based on self-organizing technologies that arose only in the second half of the 20th century.

The term NBIC – convergence sounded in 2002 under the auspices of the National Science Foundation of the USA, in a report, «Converging technologies for improving human nature», its authors are American scientists Mihail Roco and William Bainbridge [16]. In the work, NBIC-convergence was characterized as a process of accelerating scientific and technological progress due to the mutual influence of different areas of science – nanotechnology, biotechnology, information and cognitive technologies (N - nano; B - bio; I - info; C - cognitively), its role in the general course of the technological development of world civilization was also revealed.

Humanitarian response to the above listed American project became human technical transformations European approach, which is displayed in the model: the Nano-Bio-Info-Cogno-Socio-Anthro-Philo-Geo-Eco-Urbo-Orbo-Macro-Micro-Nano. It is revealed in the WiCC project «Expansion of the circles of Convergence» [12, p. 101]. The complex name of the project shows that the problems of such a convergence of technologies will require knowledge and specialists in a significant field of science, such as nanoscience, biology, information science, cognitology, sociology, anthropology, philology, geology, ecology, sociology, anthropology, philosophy, economics, etc.

According to the opinion of the authors of this to conception, this form has catalytic effect on technological arsenal of many scientific and practical disciplines, leading to emerged new applied sciences, the main content of which is the study of inter-system effects and emergent properties, appearing at an interdisciplinary association of systems of different physical and informational nature.

V. Pride and D. Medvedev note that the phenomenon of NBIC-convergence, which is developing before our eyes, represents a radically new stage in scientific and technological progress. The distinctive features of this phenomenon, in their opinion, are: intensive interaction between the indicated scientific and technological fields; significant synergistic effect; the breadth of coverage of the subject areas under consideration and subject to influence – from the atomic level of matter to intelligent systems; the identification of the prospects for the qualitative growth of technological capabilities of individual and social development of man. At the same time such technological possibilities entail for a serious cultural, philosophical and social upheaval, forcing to reconsider the traditional view of these fundamental concepts, like life, mind, nature, people, the existence [11, p. 104].

Thanks to the convergence of these technologies, new interdisciplinary areas begin to emerge and develop, such as transhumanism, immortalism, the concept of post-human society. In connection with this, serious cultural and social shifts and restructuring of all spheres of human life and activity are taking place.

Thus, it can be said that technology complex NBICS-convergence become key concepts of XXI century. What is their essence?

The first component of this structure is «nanotechnology» and «nanoscience». For these concepts, there are no comprehensive definitions. Nanoworld contains the two types of objects – individual parts and structures, typical dimensions are measured in nanometers ($1 \text{ nm} = 10^{-9} \text{ m} = 10^{-6} \text{ mm} = 10^{-3} \text{ microns}$). The decimal prefix «nano-» itself comes from the Greek word νανος – «dwarf» and means one billionth part of something.

Nanotechnology is an interdisciplinary field of science that studies the laws of physicochemical processes in spatial regions of nanometer sizes in order to control individual atoms, molecules, molecular systems to create new molecules, nanostructures, nanodevices and materials with special physical, chemical and biological properties.

The application, results and consequences of the introduction of nanotechnology is being studied by nanoscience. Summarizing the opinion of most experts, nanoscience can be defined as a body of knowledge about the structure and behavior of a substance on a nanometer scale, and nanotechnology as

the art of creating and using objects and structures with characteristic sizes ranging from atomic to ~ 100 nm (although would be in one of three dimensions). This definition is actually stated that «nanoproperties» occupy an intermediate region between the world of individual atoms, controlled quantum mechanics, and the macroscopic world, well described in the various continuum theories (elasticity, hydrodynamics, and electrodynamics, etc.).

The English term Nanotechnology was coined by Japanese professor Norio Taniguchi in the mid-70s of XX century and used in the report «On the main principles of Nanotechnology» at an international conference in 1974, long before the start of large-scale work in this area. In «physical approach to Nanotechnology», it is believed that the world learned about nanotechnology from a speech by R. Feynman «There, at the bottom is full of places: Prospect and invitations to the new world of physics» (1959). Widely known they became after the work by E. Drexler «Engines of Creation: The Coming Era of Nanotechnology» (1986), where nanotechnologies are considered by replacing the traditional human technology «up-down» («bulk technology»): nanotechnology – a technology «Bottom-up», when molecular assemblers (qualitative analogues of ribosomes) are able to create any chemical structure, if there is its atomic list. By E. Drexler, assemblers “promise to bring about change, as profound as the industrial revolution, antibiotics and nuclear arms connected in one huge breakthrough», «will make such a revolution, such as was not since the appearance of the ribosome». Now the scientific communities are more likely to trust the scientific caution R. Feynman than futuristic abo E. Drexler [7, p. 43–76].

Nanotechnology made it possible to carry out much of what was previously impossible to dream of. Nanotechnologies have high expectations, first of all, from the point of view of the possibility of their application in the business sector and the expansion of human socio-economic capabilities [2, p. 49–58]. Nanotechnology is thus surrounded by a cloud of opinions, expectations, interests, beliefs, discussions, rumors and other forms of expression of the relationship in which it acquires its social and cultural profile. However, it can be harmful. One of the biggest worries is the threat of global disaster that creator assemblers Eric Drexler called «invasion of gray goo» and «Black Swamp» [6].

The second component is *biotechnology*. Biotechnology is any technology that uses living organisms or substances isolated from these organisms to make or modify a product, improve plants or animals, or create microorganisms for specific purposes. Biotechnology is also called the science of the use of living processes in production [8, p. 210–211]. It follows from all that biotechnology is an interdisciplinary field that arose at the junction of biological, chemical and technical sciences.

Biotechnology is one of the main steps in realizing the aspirations of mankind to use natural phenomena for their own benefit. This concept combines fundamental science with practice, the acquisition of knowledge with their practical application.

At the present stage biotechnologies are used in three main areas: industrial biotechnology, cell engineering, and genetic engineering.

Industrial biotechnology is aimed at solving a number of problems: medical diagnostics and pharmacology, plant breeding, environmental protection, safe production of the chemical industry, oceans biology, etc. Cellular engineering develops research in the following areas: obtaining hybrids, compiling genetic maps, cloning, etc. Genetic engineering, in its turn, is engaged in the development problems of increasing the productivity of microorganisms, the search for new sources of nutrients, explores transgenic organisms.

Such technologies are used as a practical tool for subtle intervention in a living organism in order to manipulate human tissues, cells and even genetic material in order to change it in the required direction.

Today, the following advantages of biotechnology objects are distinguished: cells are a kind of «biofactories» that produce a variety of valuable products in the process of life: proteins, fats, carbohydrates, vitamins, nucleic acids, amino acids, antibiotics, hormones, antibodies, antigens, enzymes, alcohols, etc. Many of these products, which are extremely necessary in human life, are not yet available for production using non-biotechnological methods due to the scarcity or high cost of raw materials or the complexity of technological processes; cells reproduce extremely quickly ; during the life of the cells during their growth, a large amount of valuable products enters the environment, and the cells themselves are the pantries of these products; the biosynthesis of complex substances such as proteins, antibiotics, antigens, antibodies, etc. is much more economical and technologically more affordable than chemical synthesis; the possibility of carrying out a biotechnological process on an industrial scale, in laboratory research, i.e. the availability of appropriate technological equipment, the availability of raw materials, processing technology [10, p. 222–225] .

The third component is information-communicative technologies. This significantly affects the intensity of information flows in society. Such intensification is an undoubted blessing for mankind; the Internet is becoming a large-scale socio-cultural phenomenon. Diving into the Internet, the user gets access not just to individual information posts, but to the whole system – the world of virtual reality.

Information technology (IT) is a process that uses a combination of tools and methods for collecting, processing and transmitting data (primary information)

to obtain new quality information about the state of an object, process or phenomenon (information product).

The most dynamically developing information technology in the field of market infrastructure: enterprises engaged in brokerage services for the sale of goods, securities and currency, still like and advertising and representation services and auditing activities feature in the main new modern information technology.

Another link of NBICS is *cognitive technologies*, which give rise to the practice of modifying human consciousness, during which human consciousness can be integrated with other consciousnesses, computers and databases. Examples are graphical interfaces created by firms such as Apple and Microsoft. Their basis was research that showed the practical limitlessness of human visual memory. Based on knowledge of the laws of perception, virtual reality technologies are widely used in simulators [4, p. 186] .

Cognitive technologies are based on the study of consciousness, cognition, various features of the thought processes and cognitive behavior of living and thinking beings like to neurophysiological and molecular biological positions, so and with the help of humanitarian approaches. The development of cognitive technologies can give the opportunity on the basis of the study of the functions of the brain and the mechanisms of consciousness and behavior to develop algorithms that actually will «animate» artificial technological systems.

Thanks to this category of technologies that allow direct contact with artificial superintelligence, the range of a person's natural ability to process information can be significantly expanded.

The prospective of cognitive technologies is due to their orientation towards the development of human intellectual abilities, his imagination and associative thinking.

Thus, there are distinguished the distinctive features of convergence as a cognitive technology:

- bringing together intensive interaction between various fields (scientific and technological) up to merging into a single scientific and technological field of knowledge;
- heuristic synergistic effect;
- -possibility of rapprochement of diverse subject areas of the world from the atomic level of matter to intelligent systems;
- qualitative increase in human capabilities due to its technological restructuring up to the emergence of a new stage in human evolution.

The current stage of convergent development is associated with the participation of the fifth component – *social technologies* (and *socio-* humanitarian

knowledge, on the basis of which they are formed and developed) and the corresponding transformation of NBIC into NBICS. In the development of socio-humanitarian problems of convergent technologies, the main attention is paid to economic, educational, managerial, legal and ethical-environmental aspects. This approach is typical for the European view of the NBICS model. EU experts consider it too technocratic (although it focuses on improving human qualities) and consider it necessary (preserving its core) to expand, integratively complementing it with social, anthropological, philosophical, environmental images and models.

V.N. Ivanov and V.I. Patrushev immediately give three definitions of the concept of «social technology».

1. A specially organized area of knowledge about the methods and procedures for optimizing human life in the context of increasing interdependence, dynamics and updating of social processes.

2. The way to carry out activities on the basis of its rational division into procedures and operations with their subsequent coordination and synchronization and the selection of optimal means, methods for their implementation.

3. The method of managing social processes, providing a system for their reproduction in certain parameters – quality, property, volumes, integrity of activity, etc.

They also give the following classification of social technologies:

- 1) by the nature of the action: strategic, tactical, operational;

- 2) by time of action: long-term, medium-term, short-term;

- 3) by methods: forecasting, social diagnostics, modeling, design, planning, social control;

- 4) by management level: global, continental, national, regional, local [9, p. 48].

In turn, Alexeeva I. Y., Arshinov V. I., Chekletsov V. V. state that for socio-humanitarian component NBICS important lively project-oriented co-operation. It is this form that is most adequate to the transdisciplinary methodology of the formation of convergent technologies as a process associated with the development of socio-humanitarian knowledge, with the emergence of a new «transformative anthropology». This is the field of activity of social humanitarian technologies. The focus here is the study of the processes of generating new meanings in a wide range of intersubjective interactions, when there is a transfer and transformation of knowledge from individual to individual, from organization to organization, from artifact to individual. As well as the study of the processes of communicative transfer of knowledge in space and time in order to minimize the corresponding time and energy costs. In fact, we are

talking about improving the efficiency of existing and designing new creative communicative interfaces in the synergetic system «Man – the recursive complexity of the environment – man» [1].

The result of the simultaneous action of these technologies (full control over the structure of matter at the atomic level, full knowledge of biological processes from macro to micro and molecular levels, and superhuman artificial intelligence, when the evolution of the human mind will accelerate to such an extent that further changes will lead to the emergence of mind with much a higher level of speed and a new quality of thinking) lead to an explosion of their development to infinity, which is associated with the onset of the singularity and which should to happen, as shown by the extrapolation of certain trends ... [6].

As a result of technological singularity, a posthuman is formed. Transforms the human body and mind, including ethical systems, as a result, it is appeared a question of the limits of humanity. Transhumanists believe that numerous scientific developments leading to a change in human nature serve the good, as they contribute to the opening of new borders and opportunities for humans [11, p. 87–88].

Reality created by basic technologies of the XXI century, enters into profound contradiction with the temporitme our society, which was formed in the course of his entire preceding evolution. The globalizing practice of using technologies of the XXI century literally before our very eyes turns human being into an object of increasingly daring and extremely risky manipulations.

In this connection, there are words of F. Fukuyama «Many believe that the posthuman world will look a lot like ours – a free, equal, flourishing, caring, compassionate, – but only with better health, longevity and, perhaps, higher level of intelligence. However, the posthuman world may be much more hierarchical and competitive than our present, and therefore full of social conflicts. This can be a world where the lost is any notion of «universal», so that we will mix human genes with the genes of so many species that it will not be clear, what is man» [14, p. 308].

Conclusions and offers. Thus, the scientific analysis of the problem and the study of relevant literature suggests that considering by us converged technologies in the next decade will determine the further development of terrestrial civilization, will cause the next strategic technological breakthrough, creating powerful tools for solving global problems of planetary civilization. However, at this stage, the role of nano-, bio-, info-, socio-, cognotechnology on the development trends of society cannot be fully appreciated and unambiguous answers are not possible.

Ways of further research work may be related to the problems of forecasting the dangers and risks of convergent technologies, which by their nature cannot be safe. This requires the creation of new theoretical concepts, methods and tools for interdisciplinary research and communications, new organizational forms and structures, business models suitable for both organic and inorganic substances. Such large-scale research and development require respectively appropriate investment.

Список використаних джерел

1. Алексеева И. Ю., Аршинов В. И., Чеклецов В. В. «Технолюди» против «постлюдей»: НБИКС-революция и будущее человека. URL: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=717&Itemid=52
2. Алиева Н. З. Феномен конвергентности науки, технологий и человека. Новочеркасск : Лик, 2013. 150 с.
3. Балабанов В. Нанотехнологии. Наука будущего. М. : Эксмо, 2009. 256 с.
4. Величковский Б. М., Вартанов А. В., Шевчик С. А. Системная роль когнитивных исследований в развитии конвергентных технологий. *Вестник Томского государственного университета*. 2010. № 334. С. 186–191.
5. Головин Ю. И. Нанотехнологии и общество *Вестник ТГУ*. 2008. Вып. 12 (68). С. 14–25.
6. Диринг М. Рассвет Сингулярности. URL: <http://transhumanism.org/languages/russian/dawnofsingularity/Deering.html>
7. Дрекслер Э. Машины созидания. Грядущая эра нанотехнологии М. : Букс, 1986. 184 с.
8. Жукова Е. Влияние высоких технологий на взаимодействие современной науки и образования. *Философия образования*. 2005. № 3 (14). С. 207–214.
9. Иванов В. Н., Патрушев В. И. Инновационные социальные технологии государственного и муниципального управления. М. : Экономика, 2001. 328 с.
10. Казанцев А. К., Киселев В. Н., Рубвальтер Д. А., Руденский О. В.. NBIC-технологии. Инновационная цивилизация XXI века. М. : Инфра-М, 2014. 384 с.
11. Новые технологии и продолжение эволюции человека? Трансгуманистический проект будущего / Отв. ред. В. Прайд, А. Коротаев. М. : ЛКИ, 2008. 320 с.
12. Прайд В. Феномен NBIC-конвергенции. Реальность и ожидания *Философские науки*. 2008. № 1. С. 97–117.
13. Черненко Г. Чудеса нанотехнологий. *Тайны XX века. Украина*. Июнь 2010. № 25. С. 4–5.
14. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее: Последствия биотехнологической революции. М. : АСТ; ЛЮКС, 2004. 349 с.
15. Converging Technologies for Improving Human Performance: nanotechnology, biotech-nology, information technology and cognitive science. Edited by Mihail With Roco and William Sims Bainbridge, National Science Foundation, Report, 2002 .

16. Roco M., Bainbridge W. (eds). *Converging Technologies for Improving Human Performance: Nanotechnology, Biotechnology, Information Technology and Cognitive Science*. Arlington, 2004.

References

1. Alekseeva, I.Y., Arshinov, V.I., Chekletsov, V.V. «Tehnolyudi» protiv «postlyudey»: NBIKS-revolyutsiya i budushee cheloveka [Techno people against «the posthuman»: NBICS revolution and the future of man]. Available at: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=717&Itemid=52
2. Aliyev, N.Z., 2013. *Fenomen konvergentnosti nauki, tehnologiy i cheloveka* [The phenomenon of convergence of science, technology and human]. Novocherkassk : Lik.
3. Balabanov V. *Nanotehnologii. Nauka buduschego* [Nanotechnology. Science of the future]. M. : Eksmo, 2009. 256 p.
4. Velichkovsky, B.M., Vartanov, A.V., Shevchik, S.A., 2010. Sistemnaya rol kognitivnyih issledovaniy v razvitii konvergentnyih tehnologiy [The systemic role of cognitive research in the development of convergent technologies]. *Bulletin of Tomsk State University*, no. 334, pp. 186–191.
5. Golovin, Y.I., 2008. Nanotehnologii i obschestvo [Nanotechnology and society]. *Bulletin of TSU*, Issue 12 (68), pp. 14–25.
6. Deering, M. Rassvet Singulyarnosti [Dawn of the Singularity]. Available at: <http://transhumanism.org/languages/russian/dawnofsingularity/Deering.htm>
7. Drexler, E., 1986. *Mashinyi sozidaniya. Gryaduschaya era nanotehnologii* [Machines of creation. The upcoming era of nanotechnology]. M. : Buks.
8. Zhukova, E., 2005. Vliyanie vyisokih tehnologiy na vzaimodeystvie sovremennoy nauki i obrazovaniya [Influence of high technologies on the interaction of modern science and education]. *Philosophy of Education*, no. 3 (14), pp. 207–214.
9. Ivanov, V.N., Patrushev, V.I., 2001. *Innovatsionnyie sotsialnyie tehnologii gosudarstvennogo i munitsipalnogo upravleniya* [Innovative social technologies of state and municipal administration]. M. : Economics.
10. Kazantsev, A.K., 2014. *NBIC-tehnologii. Innovatsionnaya tsivilizatsiya HHI veka* [NBIC-technology. Innovative civilization of the XXI century]. M. : INFRA-M.
11. Pride V., Korotaev A., eds., 2008. *Novyie tehnologii i prodolzhenie evolyutsii cheloveka? Transgumanisticheskiy proekt buduschego* [New technologies and the continuation of human evolution? The transhumanist project of the canyon]. M. : LCI.
12. Pride, V., 2008. Fenomen NBIC-konvergensii. Realnost i ozhidaniya [The phenomenon of NBIC convergence. Reality and expectations]. *Philosophical sciences*, no. 1, pp. 97–117.
13. Chernenko, G., 2010. Chudesa nanotehnologiy [Miracles of nanotechnology]. *Secrets of XX century. Ukraine*. June, no. 25, pp. 4–5.
14. Fukuyama, F., 2004. *Nashe postchelovecheskoe budushee: Posledstviya biotehnologicheskoy revolyutsii* [Our posthuman future: Consequences of the biotechnological revolution]. M. : AST; LUX.

15. Converging Technologies for Improving Human Performance: nanotechnology, biotechnology, information technology and cognitive science. Edited by Mihail With Roco and William Sims Bainbridge, National Science Foundation, Report, 2002.
16. Roco, M., Bainbridge, W. (eds), 2004. Converging Technologies for Improving Human Performance: Nanotechnology, Biotechnology, Information Technology and Cognitive Science. Arlington.

АНОТАЦІЯ

Зленко Н. М. Філософський дискурс конвергентних технологій в сучасному суспільстві.

У статті розкривається сутність та зміст поняття «конвергентні технології», доведено, що розвиток NBICS-технологій являє собою новий етап інтеграції наукового знання, на якому формуються принципово нові об'єкти пізнання і діяльності, що включають фізичні, хімічні, біологічні, психологічні, технічні та соціальні складові. Здійснюється аналіз основних процесів, що відбуваються в суспільстві на тлі розвитку і впровадження конвергентних технологій. Розкриваються принципи міждисциплінарності, взаємозалежності і взаємопроникнення змісту NBICS-технологій.

Підкреслюється, що людство в результаті вибухового характеру сучасної науково-технологічної революції, де глобальні NBICS-технології починають займати чільне місце, підійшов до нового етапу свого цивілізаційного розвитку.

Ключові слова: NBICS, конвергенція, технології, нано-, біо-, інфо-, соціо-, когнотехнології, сингулярність.

АННОТАЦИЯ

Н. М. Зленко. Философский дискурс конвергентных технологий в современном обществе.

В статье раскрывается сущность и содержание понятия «конвергентные технологии», доказано, что развитие NBICS-технологий представляет собой новый этап интеграции научного знания, на котором формируется принципиально новые объекты познания и деятельности, включающие физические, химические, биологические, психологические, технические и социальные составляющие. Осуществляется анализ основных процессов происходящих в обществе на фоне развития и внедрения конвергентных технологий. Раскрываются принципы междисциплинарности, взаимозависимости и взаимопроникновения содержания NBICS-технологий.

Подчеркивается, что человечество в результате взрывного характера современной научно-технологической революции, где глобальные NBICS-технологии начинают занимать главенствующее положение, подошло к новому этапу своего цивилизационного развития.

Ключевые слова: NBICS, конвергенция, технологии, нано-, био-, инфо-, социо-, когнотехнологии, сингулярность.

УДК 001:162.5:159.964.2

А. В. Вертель

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри психології,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка,
м. Суми, Україна,
antonvertel@ukr.net,
ORCID 0000-0003-2247-7443

Т. О. Мотрук

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка,
м. Суми, Україна,
motruk.t@gmail.com,
ORCID 0000-0002-0165-4458

СЦІЄНТИСЬКЕ САМОНЕРОЗУМІННЯ ПСИХОАНАЛІЗУ

Стаття присвячена філософсько-методологічному дослідженню наукового статусу психоаналітичного вчення. Розглянуті взаємозв'язки між класичним психоаналізом і філософією. Особлива увага приділяється критиці психоаналітичного вчення з боку представників позитивізму. Показана невідповідність основних постулатів психоаналітичної теорії критеріям верифікації та фальсифікації. Окреслена проблема наукового самонерозуміння психоаналізу. Зроблена спроба проаналізувати ставлення до класичного психоаналізу в системі міф – філософія – наука.

Ключові слова: філософія, наука, психоаналіз, сцієнтизм, антисцієнтизм, верифікація, фальсифікація, демаркація.

Актуальність та постановка проблеми. Численні судження різних авторів про психоаналіз свідчать про наявність різнопланових, іноді полярних точок зору на сутність науковості психоаналітичної теорії та практики. З огляду на зростання інтересу до психоаналізу в сучасному суспільстві, представляється можливим звернутися до спадщини З. Фрейда і зосередити увагу на співвідношенні між психоаналізом і філософією, окреслити наукове (та не наукове підґрунтя) психоаналізу.

Мета статті – філософсько-методологічно визначити статус психоаналітичного вчення крізь призму критеріїв науковості (фальсифікації та верифікації).

Виклад основного матеріалу. Роздуми З. Фрейда про науковість психоаналізу знайшли своє відображення в праці «Опір психоаналізу». Неприйняття його теорії науковим і філософським співтовариством викликало певне занепокоєння і тривогу за її майбутнє. У зазначеній праці знаходимо: «... психоаналіз тільки страждає від того, що опинився між

медициною і філософією. Медики вважають його порожнім вигадництвом і не бажають вірити в те, що він, подібно будь-якій іншій природничій науці, заснований на ретельному та трудомісткому аналізі емпіричних фактів; філософи, співвідносячи його зі своїми хитромудрими розумовими побудовами, вважають невірними його вихідні тези та чіпляються до того, що основним психоаналітичним поняттям, – які ще тільки складаються, – бракує ясності і чіткості» [14, с. 199–200].

Важливим моментом створення психоаналізу була відмова З. Фрейда від гіпнозу. Близько п'яти років (1887–1892) З. Фрейд регулярно застосовував гіпноз у своїй лікарській практиці. Потім він обмежив сферу його використання, а з 1896 року і зовсім перестав звертатися до гіпнозу як лікувального засобу, і лише раз від разу вдавався до нього з метою експерименту [15, с. 159]. Саме ця відмова виявилась домінантною ознакою переходу від доннаукової психотерапії до науковості та об'єктивності. Найважливішим виразом науковості психоаналізу для З. Фрейда була можливість встановлювати причинні зв'язки у сфері людської свідомості та поведінки. Свої уявлення про науковість психоаналізу З. Фрейд пов'язує як з можливостями опису «топіки» (місця), «динаміки» (способу функціонування) і «енергетики» (рушійних сил) несвідомого, так і з практикою клінічної роботи [1, с. 288].

Необхідно пам'ятати, що до всієї академічної філософії З. Фрейд відчував «феноменологічну відразу» [16, с. 169]. Він категорично заперечував зв'язок психоаналізу з філософією і при кожному зручному випадку прагнув від неї відректися, вважаючи за краще висувати на перший план своїх праць клінічний матеріал або результати самоаналізу. «Забудькуватість» З. Фрейда щодо своїх філософських витоків пояснюється тим, що він хотів виглядати в очах оточуючих істинним науковцем, який не будує свої теорії на сумнівних абстрактних спекуляціях. Є серйозні підстави для твердження, що в період висунення основних психоаналітичних гіпотез З. Фрейд відштовхувався не стільки від клінічного досвіду, скільки від філософських уявлень про природу і механізми функціонування людської психіки. Він був знайомий з ідеями давньогрецьких авторів та з роботами Ф. Ніцше і А. Шопенгауера [8, с. 113].

З. Фрейд отримує свою інтелектуальну освіту в той час, коли домінуючим був позитивізм. Позитивізм був чимось більшим, ніж просто науковим підходом, це була своєрідна позиція, яку інтелектуали ХІХ століття характеризували великим розвитком промисловості і природничих наук. Він скептично ставився до всієї метафізики, що змусило його обдумати проект нової науки, який перевершував би її – науки, названої

ним метапсихологією, в якій він дає психологічні та раціональні пояснення того, де раніше було місце окультизму, релігійному, паранормальному і надприродному трактуванню явищ.

Водночас З. Фрейд неодноразово повторював, що «фабрикацію світогляду» він віддає на відкуп філософам, тоді як сам залишається вченим і лікарем. Він уважав, що «психоаналіз не здатний створити свій власний світогляд, хоча цього й не потребує, бо він – частина науки і може приєднатися до наукового світогляду. Але навряд чи його варто називати саме так, тому що йому не все відкрито, він далекий від досконалості і не є завершеним і систематичним» [13, с. 389].

Л. Вітгенштейн раннього періоду, запропонувавши концепцію філософії як аналітичної діяльності з прояснення логічної структури мови, не просто передбачив антиметафізичний пафос неопозитивістів. Певний час він був свого роду гуру для віденських спростувальників метафізики, яка бачилась їм трохи удаваною і безглуздою (Р. Карнап). Достовірно відомо, що Л. Вітгенштейн був добре знайомий з працями З. Фрейда «Психопатологія повсякденного життя» і «Дослідження істерії», критично ставився до психоаналітичних ідей, називаючи їх «абсурдними» та «незадовільними». У замітці «Культура і цінність» Л. Вітгенштейн порівнював психоаналітичну процедуру з куштуванням плодів від дерева пізнання: знання, які при цьому отримуються, ставлять перед нами нові етичні проблеми, нічого не даючи для їх вирішення [3, с. 444]. Вельми цікавим і несподіваним виявилось порівняння власної оригінальності з оригінальністю З. Фрейда. Як виявилось, вона одного сорту – оригінальність не насіння, а ґрунту, при відсутності будь-якого власного насіння [3, с. 445–445].

Л. Вітгенштейн критикував психологів з тих само причин, що і математиків. Він стверджував, що психологія безплідна через свою концептуальну плутанину. Але Л. Вітгенштейн говорив про експериментальних психологів, які відштовхуються від міфологічного бачення природи психічних процесів, взятого з буденної мови, від бачення, яке вони беруть за експериментальну основу свого дослідження. Так у «Блакитній і коричневій книзі» він пише: «Психоаналітики, [...], введені в оману своїм власним способом вираження, оскільки вважають, що вони зробили набагато більше, ніж відкриття нових психологічних реакцій» [4, с. 95].

З іншого боку, Л. Вітгенштейн піддав суворій критиці за міфологізм розуміння математики своїх вчителів Г. Фреге і Б. Рассела. Він критикує їх платонізм, ідею, згідно з якою математика є об'єктивною наукою. Числа та їх взаємини для «платоніків» – реальні об'єкти, незважаючи на те, що

об'єкти ці не чуттєві, а умоглядні. Л. Вітгенштейн розробив конструктивістську концепцію математики, згідно з якою числа є конструкціями, свого роду результатами застосування правил і процедур, вигаданих і встановлених людьми. Математик не відкриває закони математики, але й не винаходить їх в угоду своїм примхам. Він «грає» відповідно до певних правил, які конструює. Закони математики – це прийняті наслідки людської свободи конструювання. Для Л. Вітгенштейна застосування обчислень означає, що «обчислення застосовується так, щоб утворювати граматику мови», подібно до того, як встановлюються правила в грі. Отже, математика – це завжди числення. А числення нічого не описує. Обчислення – це гра, яка слідує певним правилам; його контури – це позиції в грі. Значить, немає необхідності в логічному або математичному обґрунтуванні обчислення. Правила математичної гри повинні бути виправдані лише застосуванням: «чинити саме так». Л. Вітгенштейн описав теорію З. Фрейда в термінах подібних тим, в яких він описував математику. Психоаналітик, інтерпретуючи сновидіння, фактично конструює особливу гру. Ця діяльність не потребує «обґрунтувань» науковим методом. Вона виражає свої власні правила. Виявляється чітка паралель між двома поняттями психоаналізу – «пояснювальним» і «конструктивним», і «вичисленням» і «обчисленням» в математиці. Деякі реформи психоаналізу розвиваються паралельно перетворенням, розробленим Л. Вітгенштейном для математики: «конструктивна» програма проти «реалістської» і «платонівської» програм несвідомого [2, с. 127–130].

З точки зору логічного позитивізму психоаналітична теорія не відповідає принципу верифікації – процесу встановлення істинності наукових тверджень за допомогою їх емпіричної перевірки в ході спостереження, вимірювання або експерименту. З точки зору цього принципу немає підстав вважати, що психоаналіз задовольняє вимогам верифікації. Але багато представників логічного позитивізму – О. Нейрат, Р. Карнап і деякі інші позитивно ставилися до психоаналізу, розглядаючи теоретичні положення З. Фрейда не в якості «безглуздої метафізики», а як природничу науку [5, с. 64]. Так, Ф. Франк (наступник А. Ейнштейна на кафедрі теоретичної фізики Німецького університету в Празі) наполягав на тому, що з точки зору логічного позитивізму немає підстав спростовувати психоаналітичні теорії. У фундаментальній праці «Філософія науки. Зв'язок між наукою і філософією» Ф. Франк розмірковує про філософію науки як про «втрачену ланку» між філософією і наукою. Він прагне дати філософську інтерпретацію наукових дисциплін і встановити їх зв'язки з різними напрямками в філософії: «як приклад [...] наукової психології ми

можемо взяти «глибинну психологію» [...], засновану на теорії Зигмунда Фрейда і відому під назвою «психоаналізу» [12, с. 391].

Враження К. Поппера від психоаналізу зіграли величезну, якщо сказати не вирішальну, роль у становленні власної концепції критичного раціоналізму. Як відомо, К. Поппер, вивчаючи математику, фізику, історію музики у Віденському університеті (1919–1924), захопився психоаналітичними теоріями і навіть брав участь у клінічній роботі А. Адлера. Показовим є значно пізніший пасаж К. Поппера, що вкрай іронічно назвав К. Маркса, З. Фрейда і А. Адлера трьома великими творцями філософії сучасної людини. Ці слова вкладені в уста якогось «середньостатистичного вульгарного марксиста». Якщо для К. Поппера К. Маркс був псевдопророком, то два психоаналітика в компанії з ним якщо і не дотягують до статусу пророка, то вже дійсно – брехуни. Іронія К. Поппера несподівано знайшла спільне з іронією історії: сьогодні без нього важко уявити філософію сучасної людини, навіть якщо знання останнього обмежені знанням першого з цієї трійці. Перебуваючи під впливом неопозитивістських ідей, К. Поппер розчаровується в психоаналітичному вченні, що виявилось однією з причин пошуку критерію для визначення наукового статусу різних теорій. Звернення до психоаналізу для К. Поппера виявилось відправною точкою для обґрунтування своїх уявлень про критерії науки і псевдонауки [7, с. 342–343].

На думку К. Поппера, З. Фрейдом були висунуті гіпотези, які не відповідають вимогам фальсифікації як критерію науковості емпіричної теорії. Теорія, на думку К. Поппера, буде сфальсифікованою, а відповідно і науковою, якщо існує методологічна можливість її спростування за допомогою постановки експерименту, навіть якщо такий експеримент ще не був поставлений. Згідно з цим критерієм, висловлювання або системи висловлювань містять інформацію про емпіричний світ тільки в тому випадку, якщо їх можна систематично піддавати процедурі перевірки, результатом якої і буде їх спростування. Отже, будь-яка наукова теорія не може бути принципово незаперечною. Тим самим вирішується проблема демаркації, тобто відділення наукового знання від псевдонаукового – метафізичного.

К. Поппер вважав, що факти, які перебували в очевидному протиріччі з фундаментальними положеннями психоаналітичної теорії, змушували З. Фрейда висувати додаткові гіпотези задля збереження початкових положень теорії. Він ставив під сумнів науковий статус таких додаткових гіпотез. Ці гіпотези, на думку К. Поппера, свідомо не можуть бути фальсифіковані емпірично, що в свою чергу створює проблеми для емпіричної теорії. Отже, унеможливорюється ситуація, при якій могла б бути

сфальсифікована початкова гіпотеза. Таким чином, тактика висунення додаткових гіпотез для захисту фундаментальних положень психоаналізу знаходиться в протиріччі з вимогами можливої фальсифікації. Цей висновок є основним аргументом у розгляді психоаналізу як псевдонаукової теорії.

З. Фрейд підкреслює, що психоаналіз заснований на «клінічних спостереженнях», а це, наполягає на своєму К. Поппер, не відповідає дійсності, бо «клінічні спостереження, які, як наївно вважають психоаналітики, підтверджують їх теорію, роблять це не більшою мірою, ніж щоденні підтвердження, що виявляються астрологами в їх практиці» Для К. Поппера клінічні спостереження можуть виступати лише інтерпретаціями у світлі теорій або гіпотез. У праці «Знання та психофізична проблема. На захист взаємодії» К. Поппер знову звертається до психоаналізу: «неможливо перевірити його (З. Фрейда – А. В., Т. М.) теорію шляхом спостережень, оскільки вона пояснює поведінку людини в термінах несвідомих витіснених бажань, – а це можна поєднати з будь-чим, що можна спостерігати» [11, с. 120]. Це є ще одним важливим моментом критики психоаналізу К. Поппером.

К. Поппер наполягає: З. Фрейд вибудував теорію таким чином, що вона, врешті решт, виявилася нефальсифікованою. Даючи психоаналізу шанс в майбутньому, він припускає: «... я не сумніваюся в тому, що багато чого з того, що вони (психоаналітики – А. В., Т. М.) говорили, має серйозне значення і цілком може з часом зіграти свою роль в психологічній науці, яка зможе перевірятися» [10, с. 247]. Іншими словами, психоаналіз містить цікаві положення, що заслуговують на увагу, але у формі, ненаукового, «метафізичного вчення». Психоаналіз перестане бути псевдонаукою тільки в тому разі, коли його теорія отримає можливість для перевірки.

Навряд чи К. Поппера можна звинуватити в якомусь навмисному лукавстві при систематичному відстоюванні ним власних ідей в контексті проблеми демаркації науки і метафізики. Але в примітках до другого тому «Відкритого суспільства» він без жодного натяку на іронію змушений зізнатися, що в «боротьбі з метафізикою» мало сенсу, тому що багато метафізичних систем призвели до важливих наукових результатів. У зв'язку з цим він називає системи Демокріта, Платона, Н. Мальбранша і А. Шопенгауера, які нагадують систему З. Фрейда і які становлять прекрасні структури мислення [9, с. 348]. На наш погляд, в устах поборника чистоти науки і захисника раціоналізму це гідна похвала психоаналізу.

Точку зору К. Поппера щодо інтелектуальної нечесності психоаналізу підтримував і інший представник постпозитивізму І. Лакатош. Так, у праці «Історія науки і її раціональні реконструкції» він, зокрема, пише:

«що стосується психоаналізу, Поппер був, безумовно, правий [...]. З точки зору фундаментальної попперівської вимоги строгості фрейдисти опинилися в глухому куті, бо відмовилися уточнити ті експериментальні умови, за яких вони відкинули б свої базисні припущення» [6, с. 247–248]. Теорію психоаналізу І. Лакатош називав дослідницькою програмою із виробленим алгоритмом вирішення проблем. Він також підкреслював, що психоаналіз на будь-якій стадії свого розвитку має невирішені проблеми і нерозкриті аномалії.

З. Фрейд зробив припущення, які можуть бути фальсифіковані; найважливішим є «аргумент відповідності». З. Фрейд запропонував вважати доказом на користь психоаналізу терапевтичний успіх, стверджуючи, що лише психоаналіз може принести реальне вилікування неврозів, оскільки тільки психоаналіз знаходить глибинні бажання і думки, які «співпадають» із симптомами. У міру того як терапія розкриває і знищує несвідомі бажання, симптоми зникають до тих пір, поки не зникне сам невроз. З. Фрейд стверджував, що інші терапевти можуть домогтися лише часткового і тимчасового успіху, оскільки не доходять до причини неврозів, приносячи незначне полегшення за допомогою навіювання.

Аргумент відповідності спростовує заяву К. Поппера про те, що психоаналіз не є наукою, оскільки «аргумент відповідності» може бути фальсифікованим. Отже, психоаналіз можна вважати наукою, і залишається лише питання про хибність або істинність його заяв. Задля того, щоб отримати визнання істинності згідно зі своїми ж власними критеріями, психоаналіз повинен продемонструвати унікальний терапевтичний ефект. Унікальний успіх життєво важливий для аргументу відповідності, оскільки якщо інші психотерапевтичні системи працюють принаймні так само добре, як психоаналіз, немає ніяких підстав віддавати перевагу простішим теоріям, аніж складному психоаналізу. Підтвердження головних гіпотез З. Фрейда можливо переважно під час добре організованих позаклінічних досліджень.

Висновки. Оскільки психоаналіз неможливо емпірично перевірити за допомогою науково-теоретичного критерію, його треба віднести, скоріше, до мистецтва інтерпретації або до герменевтичних методів. Можна вказати три критерії перевірки психоаналітичних інтерпретацій: 1. Критерій відповідності: зміст свідомості і його вербальний опис повинні відповідати один одному. 2. Критерій когерентності (зв'язності): інтерпретація повинна бути когерентною сама по собі. 3. Критерій практики: інтерпретація повинна підтверджуватися життєвою практикою.

Утім, сам постпозитивізм, який претендував на створення загальновизнаної теорії, що описує будову і розвиток (зміну) наукового

знання, опинився в подібному становищі: хто сьогодні може з повною відповідальністю заявити, що проблеми, поставлені в рамках постпозитивізму, остаточно вирішені? Того постпозитивізму, який від «наукової чистоти» прабатька – неопозитивізму – прийшов до плюралістичного, мозаїчного бачення світу, науки і людини, до завжди рятівної міждисциплінарності – до власного кінця.

Треба зауважити, що висновки, зроблені позитивістами, не є загальноприйнятими у полеміці щодо психоаналізу (і науки в цілому). Багато теоретиків вважають вимогу фальсифікації занадто суворою і такою, яка знищує будь-яку нову теорію, перш ніж вона реалізує можливість свого розвитку.

Список використаних джерел

1. Автономова Н. С. Познание и перевод. Опыты философии языка. Москва : Российская политическая энциклопедия (Росспэн), 2008. 704 с.
2. Бенвенуто С. Мечта Лакана / пер. с англ. М. Колопотина, В. Мазина, Н. Харченко. СПб. : Алетейя, 2006. 172 с.
3. Витгенштейн Л. Культура и ценность. *Философские работы*. Москва : Издательство «Гносис», 1994. С. 407–492.
4. Витгенштейн Л. Голубая и коричневая книги: предварительные материалы к «Философским исследованиям» / пер. с англ. В. А. Суровцева, В. В. Иткина. Новосибирск : Сиб. унив. изд-во, 2008. 256 с.
5. Карнап Р. Научное миропонимание – Веский кружок. *Журнал «Erkenntnis» («Познание»)*. Избранное. Москва : Издательский дом Территория будущего; Идея-Пресс, 2006. С. 57–75.
6. Лакатос И. История науки ее рациональные реконструкции. *Избранные произведения по философии и методологии науки*. Москва : Академический проект; Трикста, 2008. С. 201–281.
7. Лейбин В. М. Фрейд, психоанализ и современная западная философия. Москва : Политиздат, 1990. 397 с.
8. Нири К. Философская мысль в Австро-Венгрии. Москва : Мысль, 1987. 192 с.
9. Поппер К. Открытое общество и его враги. Т. 2. Время лжепророков: Гегель, Маркс и другие оракулы / пер. с англ. В. Н. Садовского. Москва : Феникс, Международный фонд «Культурная инициатива», 1992. 528 с.
10. Поппер К. Предложения и опровержения. Рост научного знания. *Логика и рост научного знания*. Москва : Прогресс, 1993. С. 240–413.
11. Поппер К. Знание и психофизическая проблема: В защиту взаимодействия / пер. с англ. И. В. Журавлева. Москва : Издательство ЛКИ, 2008. 256 с.
12. Франк Ф. Философия науки. Связь между наукой и философией / пер. с англ. Н. В. Воробьева. Москва : Издательство ЛКИ, 2007. 512 с.
13. Фрейд З. Основные психологические теории в психоанализе. Москва : АСТ; Минск: Харвест, 2006. 400 с.
14. Фрейд З. Соппротивление психоанализу. Автопортрет. Собр. Соч. в 26 т. Санкт-Петербург : Восточно-европейский институт психоанализа, 2006. Т. 2. С. 193–205.

15. Шерток Л. Рождение психоаналитика. От Месмера до Фрейда / пер. с франц. Москва : Прогресс, 1991. 228 с.
16. Шпигельберг Г. Феноменология в психоанализе. *Логос*. 2006. № 6 (57). С. 167–183.

References

1. Avtonomova N.S., 2008. Poznaniye i perevod. Opyty filosofii yazyka. Moskva: Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya (Rosspen).
2. Benvenuto S., 2006. Mechta Lakana / per. s angl. M. Kolopotina, V. Mazina, N. Kharchenko. SPb. : Aleteyya.
3. Vitgenshteyn L., 1994. Kul'tura i tsennost'. *Filosofskiye raboty*. Moskva : Izdate'lstvo «Gnosis», pp. 407–492.
4. Vitgenshteyn L., 2008. Golubaya i korichnevaya knigi: predvaritel'nyye materialy k «Filosofskim issledovaniyam» / per. s angl. V. A. Surovtseva, V. V. Itkina. Novosibirsk : Sib. univ. izd-vo.
5. Karnap R., 2006. Nauchnoye miroponimaniye – veskiy kruzhok. *Zhurnal «Erkenntnis» (Poznaniye)*. *Izbrannoye*. Moskva: Izdatel'skiy dom Territoriya budushchego; Ideya-Press, pp. 57–75.
6. Lakatos I., 2008. Istoriya nauki yeye ratsional'nyye rekonstruktsii. *Izbrannyye proizvedeniya po filosofii i metodologii nauki*. Moskva : Akademicheskiiy proyekt; Triksa, pp. 201–281.
7. Leybin V.M., 1990. Freyd, psikhoanaliz i sovremennaya zapadnaya filosofiya. Moskva : Politizdat.
8. Niri K., 1987. Filosofskaya mysl' v Avstro-Vengrii. Moskva : Mysl'.
9. Popper K., 1992. Otkrytoye obshchestvo i yego vragi. T 2. *Vremya lzheprorokov: Gegel', Marks i drugiye orakuly*. Moskva : Feniks, Mezhdunarodnyy fond «Kul'turnaya initsiativa».
10. Popper K., 1993. Predlozheniya i oproverzheniya. Rostnauchnogo znaniya. Logika i rost nauchnogo znaniya. Moskva : Progress, pp. 240–413.
11. Popper K., 2008. Znaniye i Psikhofizicheskaya problema: V zashchitu vzaimodeystviya. I.V. Zhuravleva. Moskva : Izdatel'stvo LKI.
12. Frank F., 2007. Filosofiya nauki. Svyaz' mezhdu naukoy i filosofiyey. Moskva : Izdatel'stvo LKI.
13. Freyd Z., 2006. Osnovnyye psikhologicheskiye teorii v psikhoanalize. Moskva: Ast; Minsk : Kharvest.
14. Freyd Z. Soprotivleniye psikhoanalizu. Avtoportret. Sobr. Soch. v 26 t. Sankt-Peterburg : Vostochno-yevropeyskiy institut psikhoanaliza, 2006. T. 2. pp. 193–205.
15. Shertok L., 1991. Rozhdeniye psikhoanalitika. Vot Mesmera do Freyda. Moskva : Progress.
16. Shpigel'berg G., 2006. Fenomenologiya v psikhoanalize. *Logos*, no. 6 (57), pp. 167–183.

АННОТАЦИЯ

А. В. Вертель, Т. А. Мотрук. Сциентистское самонепонимание психоанализа.

Статья посвящена философско-методологическому исследованию научного статуса психоаналитического учения. Рассмотрены взаимосвязи

между классическим психоанализом и философией. Особое внимание уделяется критике психоаналитического учения со стороны представителей позитивизма. Показано несоответствие основных постулатов психоаналитической теории критериям верификации и фальсификации. Обозначена проблема научного самонепонимания психоанализа. Осуществлена попытка проанализировать отношение к психоанализу в системе миф – философия – наука.

Ключевые слова: философия, наука, психоанализ, сциентизм, антисциентизм, верификация, фальсификация, демаркация.

SUMMARY

A. V. Vertel, T. O. Motruk. The scientific self-understanding of psychoanalysis.

Methodological aspects of psychoanalytic doctrine have been investigated, the relationship between psychoanalysis and philosophy has been examined, and an attempt has been made to analyze the attitude towards psychoanalysis in the system of myth – philosophy – science.

Psychoanalysis as the embodiment of «non-classical psychology» arises in the epistemological crisis conditions, in the atmosphere of general theoretical debates about the psychic nature and on the basis of scientific determinism. Moving from the purely biological concept, psychoanalysis is transformed into the cultural and philosophical version. The psychoanalysis evolution, and therefore the wide range of concepts and interpretations of psychic phenomena, allows speaking about psychoanalysis as the theory that deserves attention.

L. Wittgenstein, in his early period, predicted the anti-metaphysical pathos of neo-positivists. He criticized psychoanalysts, arguing that psychology is fruitless because of its conceptual confusion.

Psychoanalysis has been criticized by neo-positivism (especially R. Carnap) as a theory that does not conform to the verification principle –the process of establishing the truth of scientific statements through their empirical verification, and critical rationalism of K. Popper and his followers (I. Lakatos): Z. Freud's theory turned out to be fundamentally unfalsified, and therefore unscientific. Many science philosophers (do not agree with the K. Popper's conclusions, believing that S. Freud made the assumptions, which can still be falsified, the most important of which is the «coincidence argument».

In the 21st century psychoanalysis in general and psychoanalytic studies of psychoanalysis went beyond purely scientist's determination in the philosophy realm. Psychoanalytic concepts actively influence different directions of modern philosophy, being the gravity centre of different worldview orientations, no matter how sharply and fundamentally they criticize individual psychoanalytic positions and concepts of biologizing reductionism, or vice versa, uncritically borrowing the psychological basic ideas.

Key words: philosophy, science, psychoanalysis, scientism, anti-scientism, verification, falsification, demarcation.

УДК 82-1:141.144:113

Ю. В. Логвиненко

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарної освіти,
Комунальний заклад Сумський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти,
м. Суми, Україна,
ledi_uliya_ledi@ukr.net,
ORCID 0000-0002-1574-5107

В. О. Мазуренко

кандидат технічних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарної освіти,
Комунальний заклад Сумський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти,
м. Суми, Україна,
mazurenko-46@mail.ru,
ORCID 0000-0003-3042-8967

МОНАДОЛОГІЯ МИКОЛИ РУДЕНКА – АЛЬТЕРНАТИВНА ГІПОТЕЗА АРХІТЕКТУРИ ВСЕСВІТУ

М. Руденко запропонував стаціонарну модель Всесвіту, де все ґрунтується на принципі жорсткого порядку без випадковостей. Монада або Дев'ятка своїми вібраціями розсовує мертвий (той, що не був живим) простір. Окрім Монад, у Всесвіті немає інших реальностей. Монада має радіус, масу, густину, енергію, може ущільнюватися та створювати гравітаційне поле. Духовні характеристики Монади людині пізнати не під силу, бо Світова Монада – це Бог, Духоматерія.

Монада володіє найбільшою у світі силою (Силою Моносу), величиною, яку письменник пропонував включити до апарату ядерної фізики як константу.

Люди – це також Монади, адже земна людина повторює Всесвіт у мікрокосмі. Життя на Землі залежить не тільки від Сонця, а й від Світової Монади. Сонце, за переконанням М. Руденка, світиться не за рахунок термоядерних реакцій, – воно нагадує рефлектор.

Ключові слова: Всесвіт, матерія, метафізика, Микола Руденко, Монада, речовина, Сила Моносу.

Постановка проблеми. Людство тисячоліттями перебуває у стані пошуків істинної будови Всесвіту, тому постійно виникають нові гіпотези й припущення. Своє бачення будови Всесвіту М. Руденко оприлюднив у праці «Гносис і сучасність (Архітектура Всесвіту)». Незважаючи на те, що праця через новизну та унікальність може викликати цілу гаму емоцій – від неприйняття до захвату – одне є очевидним: гіпотеза та результати обрахунків М. Руденка до цього часу не були спростовані чи підтверджені

(сучасна наука не володіє необхідною кількістю даних), тому праця письменника має стати об'єктом майбутніх досліджень.

Аналіз актуальних досліджень. Основна увага дослідників зосереджена на вивченні художньої спадщини митця (О. Бровко, Г. Віват, Т. Гажа, М. Кудрявцев, М. Слабошпицький, Л. Талалай та ін.) та політичної діяльності М. Руденка (Н. Осипова, Є. Сверстюк). І. Волошин розробив теоретичну модель закритої економіки на основі доробку М. Руденка. Гіпотезу архітектури Всесвіту українського письменника-фізіократа досліджено у працях І. Власенка та В. Шевчука.

Мета статті – розкрити унікальність гіпотези архітектури Всесвіту М. Руденка.

Виклад матеріалу. Щоб пізнати будову Всесвіту, потрібно дослідити першооснову. Письменник пропонує здійснити аналіз найменшої частки речовинного світу – електрона, фізичні характеристики якого перебувають на межі між фізичним та метафізичним: «І все ж Платон сказав правду: електрон як частка нібито існує, але ж насправді не існує. Він є процес, а не тверда, незмінна цеглина світу!» [5, с. 543]. Двоєкий стан електрона/фотона (промінь за певних умов перетворюється в електрон (корпускулу) і знову на промінь) не є стаціонарною моделлю, а звичайним процесом очікування нової енергії для перетворення. Тіло елементарної частки є не матерією, а процесом.

Електрон як промінь характеризується енергією протона і довжиною хвилі, а коли згортається в корпускулу, то отримуємо енергію і масу електрона в спокої. Цей факт дозволив М. Руденкові визначити масу

електрона (e) за формулою Ейнштейна:
$$m = \frac{\varepsilon}{c^2} = \frac{6,6 \cdot 10^{-7} \frac{\text{Г} \cdot \text{см}^2}{\text{сек}^2}}{9 \cdot 10^{20} \frac{\text{см}^2}{\text{сек}^2}} = 7 \cdot 10^{-28} \text{Г}.$$

Розрахунки показують, що маса фотона або гама-кванту як ідеї електрона, наближено дорівнює масі електрона в стані спокою ($9 \cdot 10^{-28} \text{Г}$).

Перетворення найменшої частки М. Руденко бачить як процес еманції: «А це знову ж той самий Платон: видимий (речовинний) світ є еманція невидимого – тобто світу ідей. І наш Сковорода: Бог – це є невидима Природа, з якої народжується все, що ми бачимо та відчуваємо» [5, с. 548]. Це дозволило письменникові дати визначення матерії як живої плоті і неодноразово використовувати для характеристики Монади.

Матерію М. Руденко трактує так, як її розуміли представники матеріалізму: «Оскільки Монада є структурною одиницею простору (і водночас Буття), то цілком зрозуміло, що піфагорійці матеріальним бачили

сам простір. Так само, як бачили його Бруно, Спіноза і навіть Фейєрбах. Ні Піфагор, ні його послідовники існування матерії не заперечували» [5, с. 540]. Для нього матерія – це основа (арена) для протидіючих сторін. Без Матерії не було б боротьби за життя із законсервованою гравітацією – матір'ю мертвого спокою, не було б речовинних об'єктів.

Гносеологія, за М. Руденком, тісно пов'язана з онтологією: «Гносис як метод пізнання передбачає синтез гносеології й онтології. Більше того: без такого синтезу Гносис взагалі неможливий.» [5, с. 557]. На думку письменника, вести мову про Гносис – це, по суті, говорити про закономірність Числа.

Основу світобудови (Монаду) М. Руденко бачив у священній Дев'ятці, а подекуди в Седьмиці чи навіть Десятці: «Тут усього лише слід пам'ятати таке: Седьмиця – та ж сама Дев'ятка, бо сьома одиниця – Трійця в Єдиному. На земній кулі – це біосфера, і ніяк не менше! Вільне Світло, яке перетворюється на трави, злаки, тварин, людей, – це Світло також володіє трьома просторовими вимірами. Отже, воно є Трійця. І водночас – Один! Або Єдиний. Або Монада...» [5, с. 537]. Монада є джерелом життя: «Тепер ми шукаємо те космічне джерело, яке стоїть в основі фотосинтезу, – тобто в основі Життя. Це – Монада. Або Дев'ятка. Шість сил, які творять сферу, і три додаткові – Вільне Світло, Світло-Творець» [5, с. 537]. Найповніше, на думку письменника, символізм Дев'ятки розкривається у «Божественній комедії» Данте Аліг'єрі, де Дев'ятка уособлена в образі Беатріче.

Письменник переконаний, що «маючи Дев'ятку, ми маємо організований простір – тобто піфагорійську гармонію сфер» [5, с. 541]. Окремі числа, що наповнюють гностичний прямокутник чи трикутник, де кожна гностична одиниця є нічим іншим як Монадою, є структурними одиницями Буття.

```

1
1 1 1
1 1 1 1 1
1 1 1 1 1 1 1
1 1 1 1 1 1 1 1 1
1 1 1 1 1 1 1 1 1 1
1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1
1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1
1 2 3 4 5 6 7 8 9 8 7 6 5 4 3 2 1
    
```

Важливим, на думку письменника, є визнання одиниць частками нескінченного простору, адже саме із них і будується Всесвіт. Це дозволяє припустити, що простір є безмежним будівельним матеріалом для речовинного світу.

Гіпотеза М. Руденка має багато спільного із монадологією Г. Лейбніца та М. Бугайова [4], однак своє припущення М. Руденко підтвердив математичними розрахунками.

Монада – це Матерія, яка безперервно виборює сфери для власного розвитку у Просторового поля. У цій боротьбі народжуються нові галактики, зорі, планети, різні космічні об'єкти. Центр Монади, де є найбільша густина і, відповідно, енергія, і є Дев'ятка, від якої розповсюджуються кола (хвилі). Від центру густина зменшується, і знижується її енергія. Найбільша густина відповідає сфері з радіусом R_0 , тобто Монаді. Густина Монади залежить від її радіуса: «чим більший радіус Монади, тим менша її густина» [5, с. 561]. Густину Монади М. Руденко обчислив за формулою: $\rho = \frac{M}{V}$, де ρ – густина матерії, M – маса Монади, V – її об'єм.

Час чи інші фізичні величини у Монаді не діють: «У глибинах Монади кінчається все, що ми звикли уявляти як фізичне: кванти, електрони, атоми. Навіть час кінчається – він існує лише як вічність.» [5, с. 590].

На відміну від закритих монад Лейбніца, які «зовсім не мають вікон, через які хоча б щось могло туди увійти чи звідти вийти» [2, Т.7, с. 413-414], Монади Руденка вступають у взаємовідносини: «Її змушують це робити обставини. Без будь-яких ухилень в бік метафізичності ми маємо право казати про природний колективізм Монад. Об'єднані в колектив Монади стають тілом або системою тіл» [5, с. 586]. У результаті того, що Монади долають самоізоляцію і вступають у взаємні стосунки, вони можуть об'єднуватися в одну складну Монаду. На вершині ієрархії Монад перебуває Світова Монада, наділена наступними характеристиками: 1) відсутність будь-якої фізичної структури; 2) фізична структура у глибинах Світової Монади замінюється інформаційним (ідеальним) відображенням [5, с. 600]. До висновку про відсутність фізичної структури у Світовій Монаді М. Руденко прийшов через закон попередньо встановленої гармонії Г. Лейбніца: якби до Світової Монади потрапив бодай один електрон – він обов'язково мусив би здобути масу цілої Галактики.

Монада найвищого ієрархічного рівня є Суб'єктом Творення або Творцем. Крім того, вона бере на себе відповідальність за масу космічного

тіла, тобто є своєрідним гравітаційним банком. Ця характеристика дозволяє письменникові вивести формулу, яку він назвав формулою життя, бо вона утримує планету Земля на орбіті, тобто, відцентрової сили: $F_0 = \frac{Mc^2}{R_0}$, де F_0 –

Сила Моносу, Mc^2 – енергія не руху, як у формулі Ньютона, а енергія, яку можна отримати з планетної або галактичної речовини; R_0 – радіус Монади. Для будь-якого космічного об'єкта сила F_0 є постійною величиною і дорівнює $1,2 \cdot 10^{49}$ дин. Що ця величина є константою, легко переконатися із рівності

$R_{zp} = R_0$. Із формули $R_{zp} = \frac{GM}{c^2}$ отримаємо R_{zp} , із формули $R_0 = \frac{Mc^2}{F_0}$ відшукаємо

F_0 . Тоді тотожність $R_{zp} = R_0$ матиме вигляд: $\frac{GM}{c^2} = \frac{Mc^2}{F_0}$. Ліву і праву сторони

тотожності скоротимо на M і домножимо на c^2 і отримаємо: $F_0 = \frac{c^4}{G}$. F_0 є

силою, яка утримує Всесвіт у гармонії. Як бачимо із останньої формули, F_0 , незалежно від об'єкта космічного простору, є константою, бо вона вираховується із двох незмінних величин – c^4 і G . Таким чином, письменникові вдалося отримати ще одну фізичну константу, яку він назвав Силою Моносу.

Обчислення А. Ейнштейна та розрахунки В. Гінзбурга, дозволили М. Руденкові відшукати Силу Моносу із іншого рівняння, яке, по суті, відкриває нове до цього відштовхування космічних об'єктів. Ньютон, пояснюючи закон всесвітнього тяжіння, використовував формулу

$F = \frac{GM_1 \cdot M_2}{R^2}$, де F – сила гравітації (тяжіння); M_1 та M_2 – нехай маса Землі і

Сонця відповідно, R^2 – квадрат відстані між M_1 та M_2 . Письменник

запропонував цю ж формулу записати у вигляді: $X = \frac{GM_1 \cdot M_2}{R_{0_1} \cdot R_{0_2}}$, де X – невідома

сила, G – гравітаційна стала, як і в першій записаній формулі; R_{0_1} та R_{0_2} –

радіуси Монад Землі і Сонця. Розрахунки письменника підтверджують, що сила X тотожна вже відомій нам Силі Моносу (F_0).

Радіуси Монад (R_{0_1} і R_{0_2}) жодним чином не символізують відстань між масами космічних об'єктів, бо вони є енергетичними радіусами, тож монадні сфери відштовхуються одна від одної. Таким чином, всередині Монади діє світло, а де закінчується гравітаційний радіус ($R_{zp} = R_0$), вступає в дію енергетичний потенціал c^2 . Іншими словами, за межами Монади починає діяти гравітація, яка створює ефект відштовхування.

Для обчислення ефекту відштовхування розглянемо дві формули:

$$1) F_{zp} = \frac{GM_1 \cdot M_2}{R^2} \text{ (Ньютонівська); } 2) F_0 = \frac{GM_1 \cdot M_2}{R_{01} \cdot R_{02}} \text{ (Руденківська).}$$

Із формули Руденка маємо: $F_0 \cdot R_{01} \cdot R_{02} = G M_1 \cdot M_2$. Розділимо ліву і праву частину рівності на R^2 і отримаємо нову тотожність: $\frac{F_0 R_{01} \cdot R_{02}}{R^2} = \frac{GM_1 \cdot M_2}{R^2}$. Права частина рівняння є F_{zp} , що дорівнює лівій частині рівності, тобто $F_{zp} = \frac{F_0 R_{01} \cdot R_{02}}{R^2}$.

У формулі F_{zp} немає мас космічних об'єктів (M_1 і M_2) ні в чисельнику, ні в знаменнику. Рівність лівої і правої частини формули – абсолютна. Звідси висновок: маси космічних об'єктів у Космосі не притягуються, а, навпаки, відштовхуються. Це і є основним принципом будови Всесвіту за моделлю М. Руденка.

Письменник пропонує зануритися в мікрокосм і записати імпульс електрона формулою квантової механіки: $\frac{\hbar}{\lambda}$, де λ – довжина хвилі, $\hbar$ – зведена стала Планка, поділена на 2π . Якщо порівняти два імпульси $\frac{R_0 c^3}{G} = \frac{\hbar}{\lambda}$, можна отримати квант простору у визначеннях Монади, тобто: $R_0 \cdot \lambda = \frac{G \hbar}{c^3}$, де $R_0 \cdot \lambda$ – це і є квант простору. У М. Руденка величини R_0 і λ вимірюються у см. Для переходу від площинного до лінійного виміру, необхідно взяти корінь квадратний з наведеної рівності, і тоді отримаємо: $r = \sqrt{\frac{G \hbar}{c^3}} = 1,6 \cdot 10^{-33}$ см. Для обчислення кванту простору була взята величина R_0 (радіус Монади), що присутня у Всесвіті від електрона до Мегакосму.

Дослідник дав характеристику гама-кванту, енергетично співмірному з електроном. Така деталізована характеристика найменшої частки речовинного світу знадобилася письменникові для відкриття меншої на 23 порядки, порівняно з довжиною Планка, величини. Пошук ще меншої межі квантування, ніж радіус Монади електрона, на думку письменника, неможливий, бо немає простору для дії і, власне, за таких умов немає самої дії.

Поєднання теорії гравітації і квантової механіки за аналогією єдності фізичного і метафізичного є найскладнішим у розумінні монадології М. Руденка. Саме рівняння $\hbar \nu = mc^2$ після нескладного перетворення дає можливість відшукати гравітаційний радіус, який, як нам відомо, дорівнює радіусу Монади. Саме тут і криється поворот у науковій думці від космічної ейнштейнівської теорії відносності ($\hbar \nu$) до радіуса Монади через mc^2

(лебедівська теорія енергії речовинного світу). Ліву і праву частину рівняння помножимо на $\frac{G}{c^4}$, де G – гравітаційна стала, c – швидкість світла у вакуумі у четвертому ступені й отримаємо: $\frac{Gh\nu}{c^4} = \frac{Gmc^2}{c^4} = \frac{Gm}{c^2}$. Результат перетворення є нічим іншим, як гравітаційним радіусом (R_{gp}).

Таким чином, М. Руденко відкрив шлях до квантування простору не за довжиною Планка (h), а пішов глибше – до електрона, який за певних умов стає променем, тобто дією, що не сприймається органами чуття людини.

Письменник поставив завдання визначити місце знаходження нашої галактики в межах Метагалактики. Ширину цього питання він звузив до пошуків, де саме в межах відповідальності Світової Монади перебуває галактика Чумацький шлях і Сонячна система. Однозначною відповіддю є те, що перераховані космічні об'єкти не можуть бути у середині відповідних Монад, бо Монада – це тільки світло, Духоматерія, у ній немає місця навіть електрону.

Всупереч А. Ейнштейну М. Руденко не обмежує Просторове поле кордоном нашого Всесвіту. Далі, на думку письменника, можливе існування сусіднього Всесвіту. Межі Всесвіту у вимірах М. Руденка перевищують встановлені А. Ейнштейном. Схиляючись перед авторитетом А. Ейнштейна, М. Руденко піддає критиці модель ізотропного Всесвіту батька космології. Що таке світосприйняття є хибним, письменник говорив неодноразово.

На противагу відомим теоріям, він відкидає й ідею існування так званих «чорних дір»: «Уявлення про «чорну діру» склалося тому, що з формули гравітаційного радіуса випливає: жоден промінь не здатний пробитися за межі сфери, яку окреслює цей радіус.» [5, с. 593].

У 1999 році дослідник розширив працю, додавши спосіб визначення маси Метагалактики. Результати обчислень співпали з розрахунками А. Ейнштейна. В основу обчислень покладена пропорція відношення мас: $\frac{\text{Зоря}}{\text{Галактика}} = \frac{\text{Галактика}}{\text{Метагалактика}}$, де зоря (Сонце) має масу $M_c = 2 \cdot 10^{33}$ г, наша галактика – $M_g = 2 \cdot 10^{44}$ г. Звідси маса Метагалактики (M_{gc}) дорівнює: $M_{gc} = \frac{M_g \cdot M_g}{M_c} = \frac{2 \cdot 10^{44} \cdot 2 \cdot 10^{44}}{2 \cdot 10^{33}} = 2 \cdot 10^{55}$ г. Отриманий результат майже співпадає з ейнштейнівським ($2 \cdot 10^{56}$), та простота розрахунків і надійна логіка робить руденківський спосіб визначення маси Всесвіту більш зрозумілим. Цей спосіб нагадує співвідношення Х. Шеплі, у якому людина виступає як середнє арифметичне між атомом (мікрокосм) і зорею (макрокосм).

Швидкість пересування нашої галактики письменник визначив за формулою:

$$V^2 = \frac{R_{0\text{гал.}} \cdot c^2}{R_{\text{зов.гал.}}} = \frac{10^{16} \text{ см} \cdot 10^{21} \text{ см}^2 / \text{сек}^2}{10^{23} \text{ см}} = 10^{14} \frac{\text{см}^2}{\text{сек}^2}, \quad \text{тоді як}$$

$V=10^7 \text{ см/сек}=10^2 \text{ км/сек}=100 \text{ км/сек}$. Визначена швидкість нашої галактики доволі помірна, і є підтвердженням того, що вона перебуває на значній відстані від поверхні Світової Монади.

Маючи швидкість руху нашої галактики $V^2=10^{14} \text{ см}^2/\text{сек}^2$, $R_{0\text{св}}=10^{28} \text{ см}$ і c^2 , можна знайти відстань нашої галактики від Світової Монади. Якщо відповідь буде тотожною з отриманим раніше $X=10^{35} \text{ см}$, це підтвердить об'єктивність Монадології М. Руденка:

$$R = X = \frac{R_{0\text{св.}} \cdot c^2}{V^2} = \frac{10^{28} \text{ см} \cdot 10^{21} \text{ см}^2 / \text{сек}^2}{10^{14} \text{ см}^2 / \text{сек}^2} = 10^{35} \text{ см}.$$

М. Руденко підкреслив значущість кольорового зміщення, що заперечує існуючу гіпотезу про розлітання галактик під дією всесвітнього вибуху. Переважна більшість галактик має червоний спектр, і ці галактики випереджають Чумацький Шлях. Однак, певна кількість галактик має синє зміщення, що вказує на те, що вони нас наздоганяють. Цей факт свідчить на користь руденківської теорії з центром, де живе і творить Центральна Світова Монада.

Розділ праці «Чому світить Сонце?» викликає найбільше запитань через велику кількість протиріч, адже обґрунтувань джерела сонячної енергії поки що недостатньо. Більшість астрофізиків вважає світіння Сонця результатом термоядерної реакції, однак не доведено, «що» або «хто» нормалізує цю реакцію. М. Руденко, як і В. Гершель свого часу, стверджував, що світіння Сонця не може бути результатом термоядерної реакції. Гіпотеза М. Руденка про гравітаційну теорію світіння зірок базується на дослідях, які доводять, що потоків нейтрино від Сонця недостатньо, щоб підтримати теорію термоядерного синтезу в надрах Сонця.

Гіпотеза світіння Сонця побудована на наявності двох факторів: по-перше, на видимій поверхні Сонця є чималий гравітаційний потенціал (швидкість надмалих часток сягає c^2), по-друге, Сонце рухається навколо Галактичної Монади, досягаючи швидкості $2,5 \cdot 10^7 \text{ см/сек}$, що породжує світіння верхніх шарів атмосфери зірки. Письменник переконаний, що Сонце може мати тверду поверхню, на відміну від наукових гіпотез, які припускають, що зірка – це газова куля.

М. Руденкові вдалося обчислити сонячну сталу. У результаті розрахунків була отримана енергія гравітації в сонячній хромосфері $E_{\text{гр}\odot}=4 \cdot 10^{48} \text{ ерг}$. Швидкість руху Сонця по орбіті відносно центру галактики

Чумацький шлях складає $2,5 \cdot 10^7$ см/сек або $V_{\odot} = 250$ км/сек. Розрахунки підтвердили припущення, що на Сонці відсутня термоядерна реакція. Воно світить завдяки енергії Світової та Галактичної Монад, які власними полями напруження (гравітаційна енергія) спонукають нашу зірку віддавати отриману енергію з більш високої ієрархічної ланки з метою творення Життя і Свободи.

Висновки. Центральним у вченні М. Руденка про будову Всесвіту є поняття Монади, яка з онтолого-гносеологічної і аксіологічної точок зору є джерелом життя і порядку, наповнює смыслом і несе основоположні цінності світового буття, а з антропологічної точки зору є граничною метою людських сподівань і пізнавальних прагнень. Абсолют трансцендентний в своїй безмежній повноті, але людство може частково його пізнати. Абсолютне Первоначало передбачає наявність протилежного матеріально-енергійного начала, тобто світ народжений у боротьбі і єдності протилежностей: Світова Монада, вібруючи, розширює Просторове поле і запліднює його життям. Життя має складну ієрархічну будову. Сила, що дає можливість Монаді виборювати у Просторового поля сфери для життя, це – Сила Моносу.

Список використаних джерел

1. Ідеологія і утопія. Спадщина марксизму і сучасна політична реальність. До 200-річчя з дня народження Карла Маркса. Круглий стіл «Філософської думки». *Філософська думка*. 2018. № 2. С. 6–67.
2. Лейбниц Г.-В. Сочинения в 4 т. Т. 1. Монадология / пер. Я. М. Боровского и др. М. : Мысль, 1982. С. 413–430.
3. Ленин В. И. Материализм и эмпириокритицизм. Критические заметки об одной реакционной философии. М: Из-во политической литературы, 1967. 383 с.
4. Мазуренко В. О., Логвиненко Ю. В. Монадология Г. Лейбница, М. Бугайова, М. Руденка: порівняльний аналіз. *Філософія науки: традиції та інновації*. 2017. № 2 (16). С. 151–162.
5. Руденко М. Д. Енергія прогресу. Гносис і сучасність : Метафізична поема. Публіцистика. Поема. К. : Журналіст України, 2008. 716 с.

References

1. Ideolohiia i utopiia. Spadshchyna marksyzmu i suchasna politychna realnist. Do 200-richchia z dnia narodzhennia Karla Marksa. Kruhlyi stil «Filosofskoi dumky», 2018. *Filosofska dumka*, no. 2, pp. 6–67.
2. Leybnits, G.-V., 1982. Sochineniya v 4 t. T. 1. Monadologiya / per. Y. M. Borovskogo i dr. M. : Mysl', pp. 413–430.

3. Lenin, V.I., 1967. Materializm i empiriokrititsizm. Kriticheskiye zametki ob odnoy reaktsionnoy filosofii. M. : Iz-vo politicheskoy literatury.
4. Mazurenko, V.O., Lohvynenko, Yu.V., 2017. Monadologhiia H. Leibnitsa, M. Buhaiova, M. Rudenka: porivnialnyi analiz. *Filosofiiia nauky: tradytsii ta innovatsii*, no. 2 (16), pp. 151–162.
5. Rudenko, M.D., 2008. Enerhiia prohresu. Hnosys i suchasnist : Metafizychna poema. Publitsystyka. Poema. K. : Zhurnalyst Ukrainy.

АННОТАЦИЯ

Ю. Логвиненко, В. Мазуренко. Монадология Николая Руденко – альтернативная гипотеза архитектуры Вселенной.

М. Руденко предложил стационарную модель Вселенной, где все основывается на принципе жесткого порядка без случайностей. Монада или Девятка своими вибрациями раздвигает мертвое (то, которое не было живым) пространство. Кроме Монады, во Вселенной нет других реальностей. Монада имеет радиус, массу, плотность, энергию, может уплотняться и создавать гравитационное поле. Духовные характеристики Монады человеку познать не под силу, потому Мироздание – это Бог, Духоматерия.

Монада обладает крупнейшей в мире силой (Силой Моноса), величиной, которую писатель предлагал включить в аппарат ядерной физики как константу.

Люди – это также Монады, ведь земной человек повторяет Вселенную в микрокосме. Жизнь на Земле зависит не только от Солнца, но и от Мировой Монады. Солнце, по убеждению М. Руденко, светится не за счет термоядерных реакций, – оно напоминает рефлектор.

Ключевые слова: Вселенная, материя, метафизика, Николай Руденко, Монада, вещество, Сила Моносов.

SUMMARY

Y. Logvinenko, V. Mazurenko. Monadology of Mykola Rudenko as an Alternative Hypothesis of the Architecture of the Universe.

M. Rudenko proposed a stationary model of the Universe. The Dead Matter is extended by the Monad or the Nine. The Monad has a radius, mass, density, energy, can become denser and create gravitational field. Spiritual characteristics of the Monad can not be cognized by a person, because the World Monad – is God, the Holy Matter.

The Monad possesses the greatest force in the world (the Power of Monos), the value that the writer proposed to include in the apparatus of nuclear physics as a constant.

People are also the Monads. Life on the Earth depends not on the Sun but on the World Monad. The Sun, according to M. Rudenko, does not glow at the expense of thermonuclear reactions – it resembles a reflector.

Key words: the Universe, the Matter, metaphysics, Mykola Rudenko, the Monad, substance, the Power of Monos.

Л. Г. Тарапата-Більченко

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри образотворчого мистецтва,
музикознавства та культурології,

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка,

otm@sspu.edu.ua,

ORCID 0000-0001-5449-1480

«SCIENCE ART» ЯК ПРОЕКЦІЯ У МАЙБУТНЄ МУЗИКИ

У статті осмислюються сучасні практики музичного «science art» як форми створення і побутування музики, що проектують її майбутнє. Прогнозується значний вплив наукових технологій на процес музичної творчості, подальша візуалізація музики та її еволюція за межами нормативно-ціннісної системи мистецтва. Констатуються трансформації в системі «композитор – виконавець – слухач»: перехід концертного простору у віртуальний, зміна статусу композитора, заміщення виконавця «цифровими музикантами», перетворення слухача на глядача. Зазначені тенденції позначаються як небезпечний вектор розвитку музики, який може зашкодити її існуванню як одухотвореної звукової матерії, унікального засобу самовиразу, комунікації та самопізнання.

Ключові слова: філософія музики, футуризм, майбутнє музики, синтез мистецтво-наука-технології, science art.

Постановка проблеми. Сучасні філософські рефлексії про майбутнє музики містять численні твердження про її смерть. Вже програмні статті Р. Барта «Смерть автора» (1968) та М. Фуко «Що таке автор?» (1969) закладають сумніви у статусі композитора як творця смислів, цифрові музиканти та голограми-вокалоїди допускають існування музики без людини-виконавця, сучасна «культура видовищ» успішно перетворює слухача на глядача. Концентрація есхатологічних мотивів у системі «композитор – виконавець – слухач» генерує безальтернативний висновок про неминучість зникнення музики з діалогічного простору культури у ХХІ столітті. «Останньою реальною темою живого справжнього мистецтва може бути тільки смерть opus-музики, смерть самого мистецтва. Музиканти, які не усвідомили цей факт, не здатні ні на що живе, вони здатні лише на створення позбавлених життя симулякрів, які експлуатують принцип переживання і утворюють музичний простір виробництва і споживання...» (переклад з рос. Л.Т.-Б.) [5].

Невтішні висновки деяких філософів і музикознавців щодо майбутнього музики мають різні обґрунтування: втрата музикою онтологічних кореляцій,

втрата релігійного призначення, незрозумілість мови, перехід у статус товару з орієнтацією на невибагливі смаки масового споживача. Звісно, у хештегах «смерть музики» мова йде не про зникнення сукупності упорядкованих у часі звукових сигналів, адресованих реципієнту, а про долю музики у її глибинній сутності, тобто музики як одухотвореної людиною звукової матерії, дієвого засобу комунікації, засобу самовиразу і самопізнання. Наявність есхатологічних прогнозів щодо майбутнього музики, а також численні новаторські музичні практики сьогодення актуалізують пошуки шляхів порятунку музичного мистецтва та визначення умов формування його «бажаного майбутнього». У цьому аспекті привертає увагу такий напрямок сполучення науки і мистецтва як *science art* (сайнс-арт), у якому яскраво виявляють себе сучасні форми створення і побутування музики.

Мета статті – на підставі культурфілософського аналізу проєктів музичного «*science art*» з'ясувати роль сучасних науково-художніх практик у формуванні майбутнього музики, конкретизувати їх зміст та визначити вплив на подальший розвиток музичного мистецтва.

Аналіз актуальних досліджень. Одна із стратегій переходу музики у часопростір завтрашнього дня викладена італійським композитором Ф. Прателлі ще на початку ХХ століття: «*Manifesto dei Musicisti Futuristi*» («Маніфест музикантів-футуристів», 1910) та «*La Musica Futurista. Manifesto tecnico*» («Футуристична музика. Технічний маніфест», 1911) [8; 9]. Футуризм закликає до рішучої відмови від традицій та пошуку новаторських підходів до розвитку музичного мистецтва. Музична практика ХХ – початку ХХІ століття сприймає вказану стратегію як керівництво до дії, тому у її теоретичних аналізах традиційно констатується оновлення музичної мови, музичного інструментарію та способів композиторського мислення.

Найновітніші форми створення, виконання та сприйняття музики знаходяться сьогодні у просторі *science art*. Новизна вказаних практик та їх міждисциплінарний характер пояснюють відсутність чисельних наукових праць із означеним предметом дослідження. Продуктивні думки з'являються у вигляді коментарів та медіапублікацій, торуючи шлях у простір наукового узагальнення через публічні дискусії [3; 6; 11; 12]. Використані методи аналізу переважно обмежуються стандартами феноменології, тобто описом замість пояснення. Процес осмислення ще тільки починається, окреслюючи нове дослідницьке поле гуманітарних наук – *Art, Science and Technologies*.

Одним з найбільш вичерпних оглядів-аналізів на сьогодні є антологія «Еволюція від кутюр: мистецтво і наука в епоху постбіології», яка містить

перелік творчих проектів, аналіз окремих аспектів інтеграції науки і мистецтва та впливу інноваційних технологій на художню діяльність людини [13; 14]. Колективна праця висвітлює панораму поглядів на science art таких провідних постатей у галузі сучасного мистецтва, філософії, соціології, психології як: Д. Булатов (Росія), Е. Пікерінг (Великобританія), Б. Гройс (США), Стеларк (Австралія), Й. Хаузер (Німеччина – Франція), П. Капуччі (Італія), Е. Хухтамо (США), П. Браун (Великобританія) та інші.

Значна роль у створенні культурфілософського простору сайнс-арту належить російській науковій думці. Science art визначають або як художній спосіб презентації сучасних наукових винаходів, які при цьому набувають естетичної цінності, або як спосіб створення художнього образу засобами новітніх наукових технологій. Залежно від вибраної ієрархії складових у сполучі художнього і наукового, творчого і технологічного використовують також термін Art&Science.

З точки зору науки «science-art» є профанацією, це спекуляції на науці, які, між тим, мають право на існування, – вважає А. Семихатов (дискусія на «Радіо Свобода») [3]. Сайнс-арт нехтує строгими науковими парадигмами, а лише експлуатує «науковість» як засіб для створення так званого вау-ефекту, – вважає О. Левченко. Вона стверджує, що сайнс-арт – це високотехнологічна розвага. «Практики сайнс-арту – це, перш за все, практики мистецтва, але такі, які прекрасно вписуються в концепцію так званого едьютеймента – інтелектуально-розважального проведення часу. У цьому випадку homo sapiens і homo ludens не є антагоністами, а дружно співіснують всередині однієї людини» (*переклад з рос. Л. Т.-Б.*) [4].

Один із найвідоміших дослідників «мистецтва майбутнього» Д. Булатов стверджує, що science-art не стільки підтримує технологічні сценарії сучасності, скільки окреслює межі їх застосування. Сайнс-арт розширює діапазон тих версій реальності, які відрізняються від можливого майбутнього (дискусія на «Радіо Свобода») [3].

Сайнс-арт – це дослідницька форма мистецтва, спроба критичного аналізу теперішнього і цілей майбутнього шляхом синтезу раціональної і естетичної рефлексії. Сайнс-арт – це естетична форма кіберкультури, яка має системний характер та розвивається завдяки взаємодії науки, сучасного мистецтва і технологій нових медіа, – констатує А. Замков. При цьому кіберкультура інтерпретується як джерело віртуальних ресурсів для підвищення творчого потенціалу людини. Автор вказує на те, що у просторі сайнс-арту виробляються нові смисли буття людини у когнітивній формації

майбутнього; сайнс-арт є засобом відновлення («ремедіації») культури від деструктивних нашарувань індустріальної епохи; твори сайнс-арту як моделі «можливих світів» мають когнітивну та передбачувальну функції [1].

Чи на користь музиці синтез з наукою? Чи забезпечить науково-технологічне новаторство безпечний перехід музики у новий часопростір культури? Чи збереже музика майбутнього свою одухотворену сутність? Зазначені питання непокоять адептів музичного мистецтва та вимагають культурфілософського аналізу.

Виклад основного матеріалу. Метеоелектронна інсталяція «Небесна арфа» («A Cloud Harp») канадського художника і фізика Ніколаса Рівза (Квебекський університет, Монреаль) трансформує структуру хмар у звукові послідовності. Лазерний промінь сканує атмосферу до кордонів тропосфери та у режимі реального часу за допомогою унікального програмного обладнання перетворює фізичні параметри хмар (щільність, здатність відбивати сонячні промені, температуру, висоту, швидкість руху) у музичні співзвуччя. Небесна арфа як результат наукових розробок у радіоелектроніці, акустиці та програмуванні є художнім об'єктом, який створює музику і озвучує візуальний образ Неба [7; 12].

Оновлення музичного інструментарію завдяки науковим відкриттям традиційно маніфестується як дієвий засіб руху музики у майбутнє. Цілком футуристичний вигляд має терменвокс, створений радянським винахідником Л. Терменом ще у 1920 році. Це інструмент, на якому управління звуком відбувається завдяки впливу на електромагнітне поле. Одна з антен керує частотою коливань (висотою звуку), інша – амплітудою (гучністю звучання). На терменвоксі грають не торкаючись його поверхні. Л. Термен припускав можливість звукоутворення не тільки за допомогою рухів тіла, але й поглядом або цілеспрямованим вольовим зусиллям.

Траутоніум німецького інженера Ф. Тротвейна, континуум американського професора електроніки Л. Хакена, матрьомін (Matryomin) японського винахідника М. Такеучі, музичні інструменти японського художника і музичного експериментатора Юрі Сузукі свідчать про постійні пошуки нових способів звукоутворення, і, відповідно, нових форм сприйняття і побутування музики (<http://zillion.net/ru/blog/276/muzyka-budushchiegho-7-izobrietienii-iuri-suzuki>). Вже зовсім недалеким майбутнім видається візісонор, який у фантастичному романі Айзека Азімова «Фундація та імперія» одночасно грає музику і транслює зображення у просторі та свідомості людини.

«Зараз відбувається процес постійного розширення засобів музичної виразності, залучення все нових і нових звучань, безперервного утворення нових форм, виявлення нових і невідомих раніше процесів життєдіяльності музичних організмів», – стверджує Е. Денисов [2, с. 152]. Відбувається перегляд основ композиторської техніки, новаторського оперування музичним матеріалом (наприклад, стохастична музика Я. Ксенакіса), висунення на передній план сонорних якостей звукового об'єкту і компоновка форми як суми звукових плям різної забарвленості та різної інтенсивності, формуються нові стратегії діяльності виконавця і слухача.

Привабливість експериментальної та інноваційної діяльності у просторі сайнс-арт спонукає митців і науковців до створення колаборацій (наприклад, програма Політехнічного музею «Polytech.Science.Art: Наука.Искусство.Технологии» (Москва), об'єднання The Arts Catalyst (Лондон), проект CDM «CreateDigitalMusic» (Нью-Йорк). В авангарді європейського сайнс-арту знаходиться міжнародний інститут мистецтва і науки в Сорбоні (Франція). На увагу заслуговують дослідження алгоритмічної музики і її візуалізація на основі технології Supercollider (майстерня саунд-художників і програмістів з Мексики Міко Рекс); вивчення можливостей штучного інтелекту і перспективи використання нейронауки для написання музики (проект «Автоматичний оркестр») [10; 11].

«Автоматичний оркестр» Я. Бака (Данія) та Д. Бірмана (Німеччина), презентований у Белграді (2015 р.), є колективною звуковою інсталяцією, яка розкриває можливості алгоритмічного способу створення музики у мережі. Учасники експериментальної групи ставлять за мету знищити кордони між структурованою композицією та імпровізацією, подолати суперечність між технологічною конкретністю і творчою фантазією митця, переосмислити стандарти заради свідомого руху в майбутнє (<https://www.popmech.ru/technologies/236674-avtomaticheskii-orkestr-stan-uchastnikom-tekhnoennogo-saund-proekta/#part0>).

«Шостий діфрактал» («The Sixth DiffRACTal») позиціонується Н. Рівзом як архітектонна система, народжена розвитком цифрових біокультур, сформованих на основі творів Й.-С. Баха. «Сад Олівельє» («The Garden of Ovelyniers») – це переведення метаболічних процесів у музичні послідовності. Проект П. Кірна і Д. Морозова «Синестетичні машини» присвячений синестезії як здатності до співвідчуття, одночасної сенсорної реакції вуха і ока, концентрованої актуалізації чуттєвого. Міркування про синестетичні можливості музики провокують реконструкції кольоромузичної установки

О. Скрябіна, обговорення програмного забезпечення для написання та виконання кольоро- і світломузики у XXI столітті. (<https://polymus.ru/ru/education/workshops/masterskaya-sinesteticheskie-mashiny/>).

Аудіовізуальний перформанс Sense Module – це синтез серії інструментальних композицій, виконаних на синтезаторах (А. Орлов), та візуальних образів, створених за допомогою комп'ютерної графіки і аналогового відеосинтезу (А. Гаврилов, С. Титов). В анотації до цього перформансу вказується, що це фантастична музична (!?) розповідь про бажання і можливості співчуття, яка дозволяє обмінюватись враженнями, заглиблюватись у відображення іншого життєвого досвіду (див. https://polymus.ru/ru/events/special_projects/sense-module--audiovizualnyy-performans-andrey-orlov-stain/).

В умовах нової творчої ситуації відбуваються зміни у функціях учасників традиційної для музики тріади «композитор – виконавець – слухач». Роль автора починає варіюватись між тим, хто віщує, і тим, хто споглядає майбутнє. Подекуди автор, втім як і виконавець, взагалі непотрібен (Небесна арфа Н. Рівза), подекуди автор стає інтегратором нових ідей, каталізатором змін. Музичний сайнс-арт вимагає від автора синтетичних підходів вченого і митця, наукової компетентності у певній галузі знань одночасно зі здатністю до образного мислення і творчого висловлювання. Вагомо, що для участі у проектах музичного сайнс-арту запрошують медіа- та саун-художників, інтерактивних дизайнерів, програмістів, спеціалістів по штучному інтелекту та нейронаукам, і, в останню чергу, електронних музикантів і композиторів.

Концептуальні зміни стосуються не тільки композитора, але й музиканта у сучасному розумінні цього слова. Біографія музиканта в майбутньому вимагатиме ґрунтовної біологічної чи фізико-технологічної підготовки, знайомства з основами музичної теорії, колаборації з художником N, що дозволить випустити сингл Facts, який можна скачати на iTunes. Роль виконавця як посередника між автором і слухачем починають виконувати «цифрові музиканти» або голограми. Циркова швидкість руху музичної матерії у «Смерті піаніста» викликає захват і страх (див. <https://www.youtube.com/watch?v=tducZyJZ0Hs>); робот ідеально зберігає стилістично правильну єдність темпу в сонаті В.-А. Моцарта (див. <https://www.youtube.com/watch?v=hXrNCak63u0>); унікальна зовнішність і якість звучання вокалоїда Хацуне Міку збирає тисячі фанатів не тільки у соціальних мережах, але й на реальних концертах (див. https://www.youtube.com/watch?v=UJI8bj_uiYI).

«Навчені» за допомогою сучасних технологій вокалоїди та «інструменталісти» успішно співіснують з пересічними виконавцями-дилетантами, які музикуватимуть, за бажанням, на віртуальних терменвоксах, встановлених на смартфонах або КПК, обладнаних сенсорним екраном. Нещодавно Microsoft отримала патент на нову технологію під назвою «Автоматичний акомпанемент вокальним мелодіям». Це своєрідне «карооке навпаки», де користувач наспівує мелодію, а комп'ютер здійснює супровід залежно від обраного виконавцем стилю, темпу та оркестрового складу (<https://www.obozrevatel.com/tech/news/25202.htm>). 21 березня компанія Google презентувала дудл, присвячений Й.-С. Баху. Після розміщення нот на віртуальному папері (незалежно від музичних здібностей користувача) просте натискання кнопки перетворює запис у чотириголосну поліфонічну композицію. За «розшифровку» нот відповідає алгоритм штучного інтелекту Google, створений співробітниками Google Magenta. На основі 306 композицій Баха програма підбирає найбільш підходящий патерн і відтворює оброблену мелодію прямо в браузері. Користувач може змінити темп і тональність композиції, відредагувати ноти, а при бажанні – завантажити створену звукову доріжку або поділитися з друзями посиланням на її відтворення. Так зміни у побутуванні музики стосуватимуться кожного пересічного споживача.

Споживач музики в «культурі видовища» перетворюється зі слухач на глядача. Візуальна картинка не просто вступає з музикою у стосунки паритетного синтезу, вона забирає звукову матерію в полон синкретичної єдності. Втішає тільки те, що у практиці сайнс-арту посилюється інтерактивна комунікація: відбувається перехід від інтерпретаційної практики до операційної діяльності, інтерактивність породжує співавторство, глядач з пасивного реципієнта перетворюється на учасника події, від якого залежить її художній сенс.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Музичний science art є сучасною формою створення і побутування музики, яку можна розглядати як проекцію її майбутнього розвитку. Аналіз сучасних художньо-наукових практик свідчить про значний вплив інноваційних наукових технологій на процес створення, виконання і сприйняття музики. Синтез музичного мистецтва і науки обумовлює появу нових інструментів, методів композиторської творчості, способів відтворення звукового потоку та його рецепції.

Переселення музики у віртуальний простір, заміщення композитора алгоритмізованою програмою, виконавця – «цифровим музикантом», а

слухача – глядачем свідчать про суттєві трансформації в системі «композитор – виконавець – слухач» у культурі ХХІ століття. Тенденції до технологізації та візуалізації музики звільняють елементи її мови від традиційного семантичного навантаження; відбувається трансформація музичного твору в аудіовізуальний об'єкт; змінюються носії художнього повідомлення; переосмислюються існуючі естетичні стандарти.

Синтез науки, мистецтва і технологій потребує філософського осмислення наслідків такої взаємодії. Наука і технології спрямовують вектор еволюції музики за межі нормативно-ціннісної системи мистецтва. Цей напрям містить небезпеки, які можуть зашкодити існуванню музичного мистецтва як одухотвореної звукової матерії, унікального засобу самовиразу, комунікації та самопізнання.

В умовах переходу індустріальної формації у когнітивну та сумнівах сучасної культури у доцільності антропоцентризму музика може стати ефективним транслятором гуманітарних цінностей у часопростір майбутнього. Попри утопічність пропозиції, повернення музики до діалогічного простору культури сприятиме гармонізації суспільства та вирішенню техноцентричних проблем сучасності.

Список використаних джерел

1. Замков А. В. Сайнс-арт как медиамодель возможного будущего. *Вестник Московского университета. Серия 10. Журналистика*. 2018. № 6. URL: <http://vestnik.journ.msu.ru/books/2018/6/sayns-art-kak-mediamodel-vozmozhnogo-budushchego/>
2. Денисов Э. Музыка и машины. *Современная музыка и проблемы эволюции композиторской техники*. Москва : Советский композитор, 1986. С. 149–162. URL: <http://www.opentextnn.ru/music/interpretation/index.html?id=1950>
3. Искусство и наука в эпоху геномной инженерии: гости Елены Фанайловой о степени взаимных влияний современного искусства и современной науки. Радио свобода. URL: <https://www.svoboda.org/a/1916454.html>
4. Левченко О. Е. Сайнс-арт – высокотехнологичное развлечение? *Художественная культура*. 2017. № 2 (20). URL: <http://artculturestudies.sias.ru/2017-2-20/yazyki/5245.html>
5. Мартынов В. И. Зона opus posth или рождение новой реальности. М. : Классика–ХХІ, 2005. 288 с. URL: <http://www.opentextnn.ru/music/interpretation/?id=1647>
6. Музыка и технологии. Polytech. Science. Art. URL: https://www.youtube.com/watch?v=azNXbt_5aWM
7. Небесная арфа Николаса Ривза. URL: <http://nektolukas.ru/nebesnaya-arfa-nikolasa-rivza/>

8. Прателла Ф. Манифест музыкантов-футуристов. URL: <https://www.wdl.org/ru/item/20027/>
9. Прателла Ф. Футуристическая музыка. Технический манифест. URL: <https://www.wdl.org/ru/item/20028/>
10. Polytech. Science. Art: Наука. Искусство. Технологии. URL: https://polymus.ru/ru/events/special_projects/polytech.science.art-nauka.-iskusstvo.-tehnologii/
11. Сайнс-арт: наука, которая становится искусством. URL: <https://faqindecor.com/sajns-art-nauka-kotoraja-stanovitsja-iskusstvom/>
12. Человек больше не нужен. URL: <https://nplus1.ru/material/2018/01/18/science-art-interview>
13. Эволюция от кутюр: Искусство и наука в эпоху постбиологии. Том 1 «Практика» / Сост. и общая редакция Д. Булатова. Калининград : КФ ГЦСИ, 2009. 196 с. + 2 DVD-ROM
14. Эволюция от кутюр: Искусство и наука в эпоху постбиологии. Том 2 «Теория». Калининград : БФ ГЦСИ, 2013. 560 с.

Refefences

1. Zamkov, A.V., 2018. Sayns-art kak mediamodel vozmozhnogo buduschego. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya 10. Zhurnalistika*, no. 6. Available at: <http://vestnik.journ.msu.ru/books/2018/6/sayns-art-kak-mediamodel-vozmozhnogo-budushchego/>
2. Denisov, E., 1986. Muzyika i mashinyi. *Sovremennaya muzyika i problemyi evolyutsii kompozitorskoy tekhniki*. Moskva : Sovetskiy kompozitor, pp. 149–162. Available at: <http://www.opentextnn.ru/music/interpretation/index.html?id=1950>
3. *Iskusstvo i nauka v epohu gennoy inzhenerii: gosti Elenyi Fanaylovoy o stepeni vzaimnyih vliyaniy sovremennogo iskusstva i sovremennoy nauki*. Radio svoboda. Available at: <https://www.svoboda.org/a/1916454.html>
4. Levchenko, O.E., 2017. Sayns-art – vyisokotekhnologichnoe razvlechenie? *Hudozhestvennaya kultura*, no. 2 (20). Available at: <http://artculturestudies.sias.ru/2017-2-20/yazyki/5245.html>
5. Martyinov, V. I., 2005. Zona opus posth ili rozhdenie novoy realnosti. M. : Klassika–HHI. Available at: <http://www.opentextnn.ru/music/interpretation/?id=1647>
6. Muzyika i tekhnologii. Polytech. Science. Art. Available at: https://www.youtube.com/watch?v=azNXbt_5aWM
7. Nebesnaya arfa Nikolasa Rivza. Available at: <http://nektolukas.ru/nebesnaya-arfa-nikolasa-rivza/>
8. Pratella, F. Manifest muzyikantov-futuristov. Available at: <https://www.wdl.org/ru/item/20027/>
9. Pratella, F. Futuristicheskaya muzyika. Tehnicheskiy manifest. Available at: <https://www.wdl.org/ru/item/20028/>

10. Polytech. Science. Art: Nauka. Iskusstvo. Tehnologii. Available at: https://polymus.ru/ru/events/special_projects/polytech.science.art-nauka.-iskusstvo.-tehnologii/
11. Sayns-art: nauka, kotoraya stanovitsya iskusstvom. Available at: <https://faqindecor.com/sajns-art-nauka-kotoraja-stanovitsja-iskusstvom/>
12. Chelovek bolshe ne nuzhen. Available at: <https://nplus1.ru/material/2018/01/18/science-art-interview>
13. Bulatov, D., ed., 2009. Evolyutsiya ot kutyur: Iskusstvo i nauka v epohu postbiologii. Tom 1 «Praktika». Kaliningrad : KF GTsSI. 2 DVD-ROM
14. Bulatov, D., ed., 2013. Evolyutsiya ot kutyur : Iskusstvo i nauka v epohu postbiologii. Tom 2 «Teoriya». Kaliningrad : BF GTsSI.

АННОТАЦИЯ

Л. Г. Тарапата-Бильченко. «Science art» как проекция в будущее музыки.

В статье осмысливаются современные практики science art как формы создания и бытования музыки, которые проектируют ее будущее. Прогнозируется определяющее влияние научных технологий на процесс создания, исполнения и восприятия музыки.

Усиление синтеза музыкального искусства и науки влечет за собой появление новых музыкальных инструментов, методов композиторского творчества, способов воспроизведения звукового потока. Происходит перемещение музыки в виртуальное пространство, изменение роли композитора, замещение исполнителя «цифровыми музыкантами и голограммами, переосмысление существующих эстетических стандартов.

Опыт коллективных звуковых инсталляций, алгоритмического создания музыки участниками глобальной сети свидетельствует о противоречии между структурированностью и импровизацией, технологической конкретностью и творческой фантазией.

Тенденция к визуализации музыки меняет ее квинтэссенцию как искусства звуков. Происходит трансформация слушателя в зрителя, музыкального произведения в аудиовизуальный объект. Усиление интерактивных коммуникаций замещает интерпретационные практики операционной деятельностью участников события.

Практики онлайн-коллабораций и science art направляют эволюцию музыки за пределы нормативно-ценностной системы искусства. Указанная тенденция определяется как опасный вектор развития музыки, который вредит ее существованию как одухотворенной звуковой материи, уникального средства самовыражения, коммуникации и самопознания.

Отмечена важнейшая роль музыки как агента трансляции гуманитарных ценностей в пространственно-временной континуум будущего в условиях отказа современной культуры от концепции антропоцентризма, замещения миссии человека техникой, перехода индустриальной формации в когнитивную.

Ключевые слова: философия музыки, футуризм, будущее музыки, синтез искусство-наука-технологии, science art.

SUMMARY

L. G. Tarapata-Bilchenko. «Science art» as imagery of future of music.

The article conceptualizes modern practice of on line collaborations and science art a mode of creation and existence of music.

Empowering of synthesis of musical art and science leads to a creation of a new musical instruments, methods of composer art and means of reconstruction of sound stream. We can see moving of music to virtual space, change of a role of composer, replacement of performer by «digital musicians» and holograms, reinterpretation of existing esthetic standards.

The experience of collective sound installations and algorithmic creation of music in a global web testify contradiction between structure and improvisation, technologic particularity and creativity.

The tendency to visualization of music changes it's quintessence as an art of sound. A listener transforms to a spectator, musical creation – to an audio and visual object. Interaction communications strengthening replaces interpretive practice by operating activity of participants of an event.

Practice of on line collaboration and science art directs evolution of music behind the borders of art values. The tendency is a dangerous vector of evolution of music. It might be harmful for existence of music as spiritual sound substance, a unique mean of self expression, communication and self knowledge.

The article notices a crucially important role of music as a translation agent of humanitarian values in space and time continuum of the future in the context of denial of anthropocentrism by modern culture and replacement of human mission by technology, a transition of industrial formation to cognitive one.

Key words: philosophy of music, futurism, future of music, synthesis Art-Science-Technologies, science art.

СОЦІАЛЬНО-АНТРОПОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

УДК 37.0+13+327

С. С. Дєнєжніков

*кандидат філософських наук,
старший викладач кафедри менеджменту освіти
та педагогіки вищої школи,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка,
м. Суми, Україна,
sdenezhnikov@ukr.net,
ORCID 0000-0003-3289-8399*

О. Г. Козлова

*кандидат педагогічних наук, професор,
завідувачка кафедрою менеджменту освіти
та педагогіки вищої школи
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка,
м. Суми, Україна,
fpdo@sspu.edu.ua
ORCID 0000-0003-1626-5188*

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ГЛОБАЛЬНОЇ АНТРОПОЛОГІЧНОЇ КРИЗИ

У статті проаналізовано філософські проблеми сучасної глобальної антропологічної кризи. Особливу увагу приділено проблемі комплексного вивчення та перетворення людини з точки зору культурно-філософського (антропологічного) та філософсько-педагогічного підходу. Автори вважають, що в результаті деформації світової спільноти локальні проблеми антропності перейшли у глобальні. Антропосоціоекспанетарна катастрофа, спровокована деформованою людиною, може бути зупинена людиною шляхом її якісного перетворення, з відновленням розумного духовно-морального потенціалу і креативно-гармонізуючої сили у світі.

Ключові слова: *людина, антропологічна криза, антропосоціоекспанетарна криза, цінності, еко-технології, екотехнології, антропосистема.*

Постановка проблеми. Останніми десятиліттями у світовій науковій спільноті досить широко обговорюються проблеми глобальної екологічної кризи, зростаючих кліматичних катастроф, різкого порушення, а тепер вже й незворотного знищення біосфери планети. ООН, ЮНЕСКО та інші всесвітні організації гуманістичної спрямованості проводять безліч самітів та зустрічей, присвячених глобальним змінам клімату, глобальній політичній кризі, економічним проблемам, правовим колізіям у міжнародних

відносинах та відкритим військовим протистоянням, проте це все носить більш декларативний ніж прикладний характер.

Інформаційна епоха, що охопила весь світ, не несе оптимістичного заряду, оскільки глобальне наповнення інформаційними гаджетами життя людей на планеті призводить до того, що циркулююча глобальна інформація переважно виявляється матеріально-споживчою, матеріально-побутовою і все менше відповідає індивідуальним і соціальним моральним критеріям і законам буття людей у світі. Глобальний інформаційний простір, надмірний або навіть нескінченний по відношенню до кожної конкретної людини, насичений, окрім життєво важливої, величезними потоками розважальної інформації, сміттевої і руйнівної. Він майже не має морально консолідуючих перспективних цілей і завдань, а про майбутнє більшою мірою говориться в апокаліптичних сюжетах містичного або прогнозованого характеру.

На сьогоднішній день спостерігається глобальна катастрофічна криза культури, яка навряд чи може бути усунена з опорою на релігійні концепти. Це пов'язано з тим, що багато релігійних напрямів, які усе більш набирають силу, несуть в собі ідеї жорсткого підпорядкування вірян вузько конфесійній вірі. При цьому усе більш розділяються різні конфесії і народи, що сприяє не об'єднанню людей, а наростанню глобального культурного конфлікту. Вдається до забуття головна ідея про те, що Бог як всесвітня сила єдиний для усіх і у зв'язку з цим несе головну консолідуючу, а не роз'єднуючу ідею. Причиною того, що представники різних віросповідань і навіть окремих напрямів усередині конфесії не розуміють і не визнають один одного, є не світова божественна сила, а обмеженість, нерозуміння і релігійний егоцентризм власне людей, що іноді доходить до релігійного фанатизму і екстремізму.

Природничі та технічні науки і їх прогнози також не додають оптимізму. Астрономи в наукову скарбничку прийдешніх знань вносять сценарії зіткнення Землі з кометами, астероїдами, планетоїдами тощо, які кардинально змінять або знищать життя на планеті, і пропонують використати значну частину ресурсів людства для захисту від небезпечного Космосу. Геолого-географічні науки регулярно висувують різноманітні тези про те, що клімат і біосфера планети випробовують періодичні вікові, тисячолітні й інші коливання, що усі зміни, які відбуваються, не пов'язані з діяльністю людини, а просто змінюються геологічні епохи і тривалі періоди сонячної активності, у зв'язку з чим настає або глобальне потепління, або глобальне похолодання.

Проте, не менш важливою виступає і проблема кризи людини, зміни її духовних цінностей та орієнтирів, кризи суспільства, яке на

сьогоднішній день не готове дати жодних варіантів шляхів вирішення антропологічної кризи.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема дослідження глобальної антропологічної кризи в даний час набуває революційного характеру. Цим дослідженням присвячені ряд статей вітчизняних і зарубіжних авторів. Зокрема, проблемам конвергенції та синергії високих технологій, які визначатимуть стрімкий технологічний розвиток людства в майбутньому, етичним аспектам цих технологій присвячені роботи І.В. Артюхова [2], А.В. Турчіна [10] та інших. Проблемам штучного інтелекту, квантово-синергетичної парадигми та розвитку високих соціогуманітарних технологій присвячено наукові розвідки О. Жукової [7], В. Буданова [4], Т. Кравченко [8]. Проблемам соціально-філософських та методологічних аспектів вивчення технологічних ризиків та становлення постлюдини присвячено роботи М. Наливайко [9], Г. Бехмана [3], І. Алексєєва [1] тощо.

Метою статті є філософсько-методологічний аналіз сучасної глобальної антропологічної кризи.

Виклад основного матеріалу. Наука, стаючи в авангарді науково-технічного прогресу утилітарної спрямованості, допомагає створювати нові і більш досконалі технології, які кардинально змінюють життя окремих людей, суспільства і планети в цілому. Але технології ці споживчі, тобто, по суті, «его-технології», працюючи на задоволення постійно наростаючих і усе більш різноманітних потреб людей. В той же час сучасний науково-технічний прогрес містить мінімум екотехнологій, що охороняють і оновлюють природу, або ж ці технології не вводяться в дію в потрібний час і в необхідних масштабах. У соціокультурному плані тут ми також спостерігаємо невідповідність. Відмінні комп'ютерні технології діючих інформаційних мереж і каналів входять в суперечливий контраст з їх змістовним інформаційним наповненням переважно інформацією споживчо-деформуючого характеру. Сукупна розумова праця учених працює на забезпечення «его-технологій», на конфліктний по суті науково-технічний прогрес, на наростання екологічної кризи і періодичних катастроф. Людина протиставила себе своїй материнській основі – космічній і земній природі, – вступивши з нею в конфлікт. Дитя природи, що втрачає розум, не здатне стати переможцем. Різке переважання «его-технологій» споживання матеріальних багатств над еко-технологіями відновлення ресурсів природи характеризує зміст сучасного науково-технічного прогресу, а також технологічну суть екологічної катастрофи.

У глобальних масштабах до влади на планеті приходять глобальний приватний капітал, яким управляють декілька сотень сімей найбагатших

людей світу. Тут «бізнес заточений на прибуток» за всяку ціну, оскільки ядром соціуму виявляються гроші і влада найсильніших індивідів з соціальної еліти. За рахунок цієї фінансово-економічної піраміди глобального управління найбільш успішними працедавцями для мас людей стають багаті корпорації. Їх очолюють егоцентричні особи, метою яких є отримання прибутку, збагачення, вони необтяжені людинолюбством і турботою про природу планети. Все частіше в ЗМІ віщають, що «уся істина в цифрах», при цьому забуваючи, що суть речі визначає не кількість, а якість.

Загальний філософський аналіз, проведений на початку ХХІ ст. дозволяє констатувати, що нині має місце поліаспектна, багатогранна системна глобальна катастрофічна криза: екологічна, соціальна, антропна. Іншими словами, планету охопила катастрофічна антропосоціоекопланетарна криза.

Для того, щоб зрозуміти сутність трансформацій, що відбуваються, нам необхідно виділити лейтмотив безлічі проблем. Тут від глобального бачення слід перейти до вихідної точки основних змін, якою є сама людина. Як відомо, суть людини як біосоціальної істоти, яка принципово відрізняє її від тварин, – це її свідомість. Свідомість людини ініціює її свідомо-трудова технологічну перетворюючу діяльність, яка сьогодні придбала домінуючу (провідну) форму в планетарних процесах. Але не біосфера (у вигляді безлічі тварин, рослин, мікроорганізмів, що існували мільярди років) на наших очах катастрофічно швидко змінює обличчя Землі, – це робить людина. Саме тому ми повинні звернутися до розуміння самої людини і того, що з нею відбувається [3, с. 126].

З позицій системно-філософського розуміння людини як складної системи (антропосистеми) її існування можливе в декількох основних варіантах взаємодії з навколишнім середовищем. Це можливо виразити таким чином:

- система трансформуючого типу (система-трансформатор) зі збалансованими прямими і зворотними зв'язками поглинання і виділення речовин, енергій, інформації, збалансована, відносно гармонійна, оновлююча себе і довкілля (з моральних позицій – розумно-альтруїстична система, оскільки крайній альтруїзм є згубним для антропосистеми);
- система акумулюючого типу (система-акумулятор) з домінуванням процесів поглинання (речовини, енергії, інформації) над процесами виділення, внутрішньо переобтяжена, конфліктна, руйнуюча довкілля (з моральних позицій – егоцентрична система);

- система деградуючого типу (система-деградатор) з переважанням процесів виділення над процесами поглинання, ослаблена і деградує (з моральних позицій – маргінальна система, що втрачає моральні якості);
- система автоізолюючого типу (система-автоізолятор), що майже припинила обмінні процеси з довкіллям в екстремальних умовах існування, здатна певний час існувати за рахунок власних внутрішніх ресурсів (це система на межі власного виживання) [4, с. 27].

Трансформуючі системи є збалансованими, а інші типи систем не збалансовані. Система-трансформатор, забезпечуючи собі переважання життєвих ресурсів, утворює навколо себе системи-деградатори (як джерела власного існування), що виснажуються, а також оточуюче середовище, що руйнується, у тому числі макро-середовище планети. Системи-автоізолятори на якийсь час захищають себе від шкідливих дій агресивних систем і середовищ, жорстко мобілізуючи внутрішні ресурси.

Порівнюючи ці системні виводи і закономірності з типом людини епохи глобального споживання, можна констатувати, що саме нестримне споживання перетворює людину на систему акумулюючого типу. Це людина, яка позбавилася від «химери совісті», нехтує моральним законом буття; людина, яка породжує зовнішні і внутрішні конфлікти, ставить головною метою придбання і споживання речей, розпорядження грошима і владою. У глобальну епоху споживання, що сформувалася в широких масштабах, до управління і масового споживання прийшла егоцентрична людина як незбалансована антропосистема-акумулятор [2, с. 68].

Оскільки суть людини визначає її свідомість, необхідно розглянути, як змінюється ця суть в умовах різного типу існування антропосистеми. Егоцентрична антропосистема, розвиваючи переважно системні зв'язки поглинання, адекватно редує власну свідомість, яка усе більш концентрується на процесах і механізмах захоплення, споживання (речовини, енергій, інформації), нехтуючи іншими процесами як другорядними. Отже, свідомість егоцентричної антропосистеми стає однобокою, частковою, деформованою, споживчо-егоцентричною – парціальною; головні цілі, подібно до «чорної діри», концентруються «тут і зараз», майбутнє і минуле працюють на сьогодення і на догоду наростаючому «єго»; втрачається бачення широких морально-космічних просторів і перспектив [10, с. 186].

Вказані обставини актуалізують найважливішу проблему - проблему комплексного вивчення і перетворення людини у світі, яка включає дві основні сторони:

- знання про людину (культурно-філософський антропологічний підхід);

- знання самої людини (філософсько-освітній підхід) в процесі підготовки кожного покоління до життя в суспільстві (педагогічний підхід) [5, с. 131].

Системно-філософський підхід до людини показує, що в цілому у визначенні характеру життєдіяльності людей (у теорії і на практиці) можна виділити полярні тенденції, умовно позначені як егоїстична (антропосистема акумулюючого типу) і розумно-альтруїстична (антропосистема трансформуючого типу).

У основі егоїстичної тенденції лежить індивідуалізм як спосіб відносин з іншими людьми, як моральний принцип; прогресує атомізація людства; обґрунтовується егоїзм як головний моральний тип особи. Односторонній розвиток і абсолютизація цієї тенденції призводять до егоцентричного волюнтаризму. Закономірний граничний стан подібного існування у філософській теорії в ідеалі знаходить вираження в концепції надлюдини, що знехтувала релігійні і моральні норми. Шлях досягнення надлюдського стану – практичний волюнтаризм особи, соціальної групи, класу. Засоби досягнення не підлягають суворому моральному контролю (мета виправдовує засоби) [1, с. 16].

Надлюдина піднімається над іншими людьми, над світом, над Богом, ставить себе вище їх. Таким чином, формується крайній антропоегоцентризм як позиція безбожника, атеїзму, боротьби з Богом, насильства над слабкими, поневолення природи. Обґрунтовується принцип боротьби «усіх проти усіх», шлях і принцип конфліктогенезу. В результаті з'являється тимчасова нестійка рівновага у вищій стадії дисгармонійної надлюдини, а потім неминуче слідує розпад і хаос як деконструкція; складається утилітарне, споживче, раціональне, але бездуховне і безбожне (чи лицемірно-«релігійне») відношення до світу, що знаходить своє логічне завершення в концепції постлюдини. Переважання і розвиток такої егоїстичної тенденції у сучасному дуже крихкому і мінливому світі формує вектор глобальних катастроф – духовної і екологічної.

Альтруїстична тенденція, навпаки, відбивається в глибоко усвідомлених принципах общинного, морального колективізму. В якості ідеалу соціальних відносин вона здатна привести до оптимального, гармонійного розвитку суспільства на принципах соціально-диференційованої справедливості, де від кожного індивіда потрібен можливий вклад в загальну справу, а йому відплачується за його працю на загальне благо. Стосовно окремої людини сучасного суспільства це означає неодмінне і постійне пізнання, розвиток розумно альтруїстичних якостей особи, солідарності на принципах добра і

Божественної гармонії в людині. Теоретичним ідеалом такої особи стають концепції цілісної людини, боголюдини і Боголюдства. Переважаючим стає принцип антропокосмоцентризму (де мікрокосм-людина подібна до макрокосму); прогресує дружня консолідація людства і симбіотичний зв'язок з природою [6, с. 164].

Провідною виявляється ідея можливості постійного і безмежного духовно-морального вдосконалення на шляху до Світового абсолюту, до Бога, до світової гармонії, світового ладу, в основі яких лежать (з позицій людського розуміння) Добро, Істина, Справедливість, Краса, Любов. При такій життєвій позиції людини поступово встановлюється гармонія відносин зі світом (з людьми, що поступають аналогічно; з суспільством, що усе більш реалізовує принципи соціальної справедливості; з природою на шляхах її охорони і відновлення). Світ дає людині сили для існування і досконалості, а людина знову віддає свої сили для налагодження оптимальних відносин з ним, для творення гармонії у світі людей і природи [7, с. 33].

На нашу думку, системно-філософський підхід до людини і розгляд її в масштабах екосистем ставить ряд важливих теоретико-методологічних і прикладних проблем. Первинними є проблеми такого порядку:

- компонентне визначення біосередовища та соціосередовища людини з основними оптимальними для життя якісними і кількісними біогеосферними характеристиками;
- якісне і кількісне визначення того необхідного і достатнього мінімуму змісту природного біогеосередовища та соціосередовища, який важливий для життя людини як біосоціальної істоти;
- постійний моніторинг біогеосередовища та соціосередовища людей для визначення динаміки допустимих і/або неприпустимих параметрів його зміни;
- практичні заходи по оптимізації біогеосередовища та соціосередовища екосистеми людини;
- розвиток екосистемного біогеоантропного і соціоантропного прогнозування;
- організація профілактичних заходів по організації оптимального духовно-тілесного існування людини [9, с. 30-31].

Виділимо духовно-моральні параметри середовища соціолучини:

- людська обстановка існування в мікросоціальному середовищі (у сім'ї, на роботі, навчанні, в групах по інтересах, в громадських місцях), яке в цілому на макрорівні забезпечується моральними і адекватними правовими нормами держави;

- збереження і розвиток творчих організацій по вивченню цілісної людини;
- збереження і розвиток соціокультурного середовища існування людини у світі;
- заборона на руйнування виховних та освітніх систем, що прогресує за рахунок деформації законів про освіту і приходу до управління освітою некомпетентних спеціалістів;
- відновлення і розвиток кращих культурно-педагогічних традицій вітчизняної освіти і виховання [9, с. 30-31].

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок.

Враховуючи вищесказане слід зазначити, що людство вступило в системну багатогранну антропосоціоекопланетарну катастрофічну кризу. Сучасна техногенно-інформаційна цивілізація переросла в цивілізацію брехні і глобального паразитизму. Головна причина антропосоціоекопланетарної кризи – глобальна антропна катастрофічна криза. Головні деформації сталися в самій людині, яка перетворилася на антропосистему акумулюючого типу. Ключова мета виходу з кризи – відновлення гармонійної цілісної людини як трансформуючої антропосистеми. Життєво потрібна людина розумна, духовно-моральна, здатна увійти до стану симбіозу з материнською природою планети. Головний спосіб відновлення цілісної людини і нормального антропосоціального і соціально-природного життя – заборони на руйнування освіти за формою і змістом, на зомбування населення. Катастрофічні наслідки цієї ситуації можуть бути зупинені лише самою людиною, шляхом її якісного перетворення, відновлення розумного духовно-морального потенціалу і творчо-гармонізуючої сили у світі.

Список використаних джерел

1. Алексеева И. Ю., Аршинов В. И., Чеклесов В. В. «Технолюди» против «постлюдей»: НБИКС-революция и будущее человека. *Вопросы философии*. 2013. № 3. С. 12–22.
2. Артюхов И. В. Новые технологии и продолжение эволюции человека? Трансгуманистический проект будущего. М. : Издательство ЛКИ/URSS, 2008. 320 с.
3. Бехман Г., Горохов В. Г. Социально-философские и методологические проблемы обращения с технологическими рисками в современном обществе. *Вопросы философии*. 2012. № 7. С. 120–132.
4. Буданов В. Г. Квантово-синергетическая антропология и проблема искусственного интеллекта и трансгуманизма. *Философские науки*. 2013. № 9. С. 25–38.

5. Ведмедєв М. М. Наука і освіта в контексті інноваційного розвитку. *Філософія науки: традиції та інновації*: наук. Журнал / відп. ред. В. О. Цикін. Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2018. № 1 (17). С. 128–139.
6. Глобальное будущее 2045. Конвергентные технологии (НБИКС) и трансгуманистическая эволюция. / Под ред. проф. Д. И. Дубровского. М. : ООО «Издательство MBA», 2013. 272 с.
7. Жукова Е. А. Человек в плену hi-hume. *Вестник ТГПУ*. Выпуск 11 (74). Серия Гуманитарные науки (Философия). 2008. С. 29–34.
8. Кравченко Т. О. Технології, які змінюють суспільство. Суспільство, що трансформує етику (філософський аналіз). *Молодий учений*. 2017. № 3 (43), березень. С. 38–44.
9. Наливайко Н. В., Ушаков П. В., Ушакова Е. В. Глобальный антропный кризис и ключевая роль образования в судьбах мира. *Философия образования*. 2016. № 1 (64). С. 15–33.
10. Турчин А. В., Батин М. А. Футурология. XXI век: бессмертие или глобальная катастрофа? М. : БИНОМ. Лаборатория знаний, 2013. 263 с.

References

1. Alekseyeva, I.YU., Arshinov V.I., Cheklesov V.V., 2013. «Tekhnolyudi» protiv «postlyudey»: NBIKS-revolyutsiya i budushcheye cheloveka. *Voprosy filosofii*, no. 3, pp. 12–22.
2. Artyukhov, I.V., 2008. Novyye tekhnologii i prodolzheniye evolyutsii cheloveka? Transgumanisticheskiy proyekt budushchego. М. : izdatel'stvo LKI/URSS.
3. Bekhman, G., Gorokhov, V.G., 2012. Sotsial'no-filosofskiye i metodologicheskiye problemy obrashcheniya s tekhnologicheskimi riskami v sovremennom obshchestve. *Voprosy filosofii*, no. 7, pp. 120–132.
4. Budanov, V. G., 2013. Kvantovo-sinergeticheskaya antropologiya i problema iskusstvennogo intellekta i transgumanizma. *Filosofskiye nauki*, no. 9, pp. 25–38.
5. Vedmedev, M.M., 2018. Nauka i osvita v konteksti innovatsiynogo rozvitku. *Filosofiya nauki: traditsii ta innovatsii* : nauk. zhurnal. V.O. Tsikin ed. Sumi : Vid-vo SumDPU imeni A. S. Makarenka, no. 1 (17), pp. 128–139.
6. Dubrovskiy, D.I., ed., 2013. Global'noye budushcheye 2045. Konvergentnyye tekhnologii (NBIKS) i transgumanisticheskaya evolyutsiya. М. : ООО «Izdatel'stvo MBA».
7. Zhukova, Ye.A., 2008. Chelovek v plenu hi-hume. *Vestnik TGPU*, issue 11 (74). Seriya Gumanitarnyye nauki (Filosofiya), pp. 29–34.
8. Kravchenko, T.O., 2017. Tekhnologii, yakі zmínuyut' suspíl'stvo. Suspíl'stvo, shcho transformuê yetiku (filosofs'kiy analiz). *Molodiy ucheniy*, no. 3 (43), berezen', pp. 38–44.
9. Nalivayko, N.V., Ushakov, P.V., Ushakova, Ye.V., 2016. Global'nyy antropnyy krizis i klyuchevaya rol' obrazovaniya v sud'bakh mira. *Filosofiya obrazovaniya*, no. 1 (64), pp. 15–33.
10. Turchin, A.V., Batin, M.A., 2013. Futurologiya. KHKHI vek: bessmertiyе ili global'naya katastrofa? / A.V. Turchin,– М. : BINOM. Laboratoriya znaniy.

АННОТАЦИЯ

С. С. Денежников, Е. Г. Козлова. Философские проблемы современного глобального антропологического кризиса.

В статье проанализированы философские проблемы современного глобального антропологического кризиса. Особенное внимание уделено проблеме комплексного изучения и превращения человека с точки зрения культурно-философского (антропологического) и философско-педагогического подхода. Авторы считают, что в результате деформации мирового сообщества локальные проблемы антропности перешли в глобальные. Антропосоциоэкопланетарная катастрофа, спровоцированная деформированным человеком, может быть остановлена человеком путем его качественного превращения, с возобновлением разумного духовно-нравственного потенциала и созидающе-гармонизирующей силы в мире.

Ключевые слова: человек, антропологический кризис, антропосоциопланетарный кризис, ценности, эго-технологии, экотехнологии, антропосистема.

SUMMARY

S. S. Dieniezhnikov, O. G. Kozlova. Philosophical Problems of the Modern Global Anthropological Crisis.

The philosophical problems of modern global anthropological crisis are analysed in the article. The special attention is spared to the problem of complex study and transformation of man from the point of view of a civilized manner-philosophical (anthropological) and philosophical-pedagogical approach. Authors consider that as a result of deformation of world community the local problems of anthropy passed to global. The Anthro-po-social-eco-planetary catastrophe provoked by the deformed man can be stopped by a man by the way of his quality transformation, with proceeding in clever spiritually-moral potential and creative force in the world.

Science, becoming in the forefront of scientific and technical progress of utilitarian orientation, helps to create new and more perfect technologies, that cardinally change life of separate people, society and planet on the whole. But technologies are these consumer, id est, essentially, «ego-technology», working on satisfaction of constantly increasing and more various necessities of people. At the same time modern scientific and technical progress contains minimum eco-technology that guard and renew nature, or these technologies are not put in an operation at the right time and in necessary scales. In a sociocultural plan, here we look after disparity also. Excellent computer technologies of operating informative networks and channels are included in a contradictory contrast with their rich in content informative filling mainly by information of consumption character. The combined mental work of scientists works on providing of «ego-technology», on conflict essentially scientific and technical progress, on growth of ecological crisis and periodic catastrophes. A man matched against itself the maternal basis - space and earthly nature, – entering with it into a conflict. The child of nature that loses a mind is not capable to become a winner. Sharp predominance of «ego-technology» consumption of material riches over eco-technology renewal of resources of nature characterizes maintenance of modern scientific and technical progress, and also technological essence of ecocatastrophe.

Key-words: a man, anthropological crisis, anthro-po-social-eco-planetary crisis, values, ego-technology, eco-technology, anthropic system.

УДК 128.5:177.82:[316.324.8:004]

Т. О. Пономаренко

кандидат філософських наук, старший викладач
кафедри філософії та соціальних наук,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка,
kravchenko.t.o@gmail.com,
ORCID 0000-0002-8595-8044

ІСНУВАННЯ ЛЮДИНИ В УМОВАХ «СОЦІАЛЬНОГО КАНІБАЛІЗМУ»: ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ (ФІЛОСОФСЬКО-АКСІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ)¹

В статті зроблена спроба розкрити сутність такого явища сучасності, як «соціальний канібалізм». Особливий акцент зроблений на означення індивідуалізації в суспільстві XXI століття як основної причини виникнення «соціального канібалізму». Автором визначені особливості мережевої організації суспільства та інформаційної кризи, явища булінгу, зміни аксіологічної складової суспільства під впливом інформаційно-мережевої парадигми як концептуально-когнітивного засобу організації та інтерпретації соціальної дійсності інформаційної ери. Автором звернена увага на необхідність стійкого розвитку суспільства в умовах сучасності.

Ключові слова: мережа, цінності, соціальний канібалізм, діджиталізація, інформаційно-мережева парадигма, індивідуалізація, стійкий розвиток.

Постановка проблеми. Сучасний світ характеризується надмірною індивідуалізацією, розмежуванням суспільства на субкультури, угруповання, а такою нелінійністю і непередбачуваністю свого розвитку, що призводить до трактування його як потенційно ризикогенного, нестабільного та загрозливого як для життя людини, так і її психологічного здоров'я. Намагання все встигнути та йти в ногу з мінливим світом й швидкоплинним соціальним часом призводить до того, що людина втрачає межі своєї ідентичності, з одного боку, а з іншого, намагається домінувати і переступати через собі подібних у вирішенні власних справ і задоволення потреб та інтересів. Тому останнім часом в науковий та філософський дискурс впроваджується таке поняття як «соціальний канібалізм», трактування сутності та змісту якого ще на етапі розробки. Але, чому так цікавить вказане поняття? Чому до його розгляду долучаються студенти на III Всеукраїнському турнірі з філософії, який відбувався в цьому році? Відповідь єдина. Тому що дане явище активно розвивається і його тенета проникають в усі сфери суспільного життя.

¹ Робота виконувалася за рахунок бюджетних коштів МОН України, наданих на виконання науково-дослідного проекту №0117U003855 «Інституційно-технологічне проектування інноваційних мереж для системного забезпечення національної безпеки України» (Наказ МОН України від 10 жовтня 2017 р. №1366)

Аналіз останніх досліджень. Сучасний віт характеризується процесами глобалізації, повсюдної інформатизації, комп'ютеризації, діджиталізації, інжинірингу, активного проникнення високих наукомістких технологій в життя людини і суспільства взагалі. Інформаційні мережі, в особливості мережа Інтернет, яка виступає зоною глобального співробітництва та інтеграції, дозволяють організувати людей у соціальні мережеві спільноти. Проблемам існування і функціонування мережі Інтернет та інформаційно-комунікативних технологій, мережевої організації суспільства присвячені праці таких науковців і філософів, як О. Жукова, М. Кастельс, В. Лук'янець, І. Михайлов, Д. Нейсбіт, О. Полікарпова, В. Прайд, О. Рубанець тощо. В нашому дослідженні, ми, проаналізувавши праці на вказаних вчених, прийшли до висновку, що сучасний світ має дещо іншу організацію, ніж була до появи і широкого використання мереж – інформаційно-мережеву організацію.

Праці В. Аршинова, О. Барда, В. Буданова, Я. Зодерквіста, М. Кастельса, О. Князевої, В. Лекторського, В. Лук'янця, Х. Мариносяна, М. Марчука, М. Моїсєєва, Д. Нейсбіта, А. Ракітова, В. Ратнікова, С. Стюпіна, В. Чуйка, В. Цикіна та ін. присвячені дослідженню розвитку науки в сучасних умовах; розквіту технологій та їх впливу на людину і суспільство, розвиток освіти; мережевої організації суспільства, нетократії; позитивні та негативні наслідки втручання науки в життя суспільства, що тягне за собою трансформацію ціннісних орієнтацій та етики життя.

Проблемам індивідуалізації приділили увагу у своїх дослідженнях З. Бауман, У. Бек, М. Кастельс та ін.

Аналізу концепції стійкого (сталого) розвитку суспільства присвячені праці таких дослідників, як М. Згуровський, Ф. Капра, К. Корсак, Ю. Корсак, Д. Медоуз, Л. Мельник, А. Приходченко, Н. Семенюк, Л. Стасюк, Г. Статюх тощо.

Формулювання мети статті. Метою статті є філософсько-аксіологічне осмислення явища соціального канібалізму, розкриття його змісту та сутності з позиції трансформації цінностей сучасної планетарної цивілізації та місця людини в сучасному світі.

Виклад основного матеріалу. Початок ХХІ століття ознаменований рядом найважливіших наукових відкриттів і експериментів, які істотно розширили можливості людського розуму в процесі пізнання та досягнення дійсності, створення нових технологій виробництва та розвитку оточуючого середовища. Ці відкриття мають глобальний характер. Визначними останнім часом є процеси глобалізації, діджиталізації та інформатизації. Відбувається тотальна комп'ютеризація та технологізація всіх сфер життєдіяльності

людини, що є однією із характеристик парадигми цілісності, яка є характерною особливістю постнекласичної науки.

В той же час постає питання про виникнення нової парадигми людського існування та взаємодії, тому в епоху глобальної комп'ютеризації та інформатизації на перший план виходить інформаційно-мережева парадигма як концептуально-когнітивний засіб інтерпретації та організації соціальної дійсності інформаційної ери. Дана парадигма впливає на зміну світоглядних орієнтирів сучасного постіндустріального соціуму, трансформацію соціальної дійсності, сприяє розвитку всіх сфер суспільства і посилює їх синергію.

І. Михайлов, дослідження якого присвячені вивченню мережевої організації глобалізованого світу, визначив основні моделі глобалізації в її історичному розвитку, які можна пояснити як природну експансію сильних соціумів, що відносяться до двох можливих видів: вертикально-інтегрованого («імперського») і горизонтально-інтегрованого («мережевого») [12, с. 136–137]. Мережевий тип глобалізації охоплює сьогодні весь світ, призводить до формування великої кількості мережевих спільнот, формування інформаційно-мережевого типу суспільства, а також сприяє зміні вихідних світоглядних орієнтирів і цінностей індивіда, який постійно знаходиться онлайн в 24-hours society.

Сучасний світ характеризується нестійкістю, нелінійністю свого розвитку, певною мірою ризикогенністю. Експоненційний розвиток високих наукомістких технологій призводить до появи нового технологічного укладу, а також зміни соціального устрою суспільства, а, отже, і до експоненційного сприйняття і звикання до технологій, їх провадження в повсякденне життя людини. Питання лише в тому – якої забарвленості набудуть ці технології? Це, в першу чергу, залежить від тих цінностей, які ми підтримуємо і пропагуємо. В сучасних умовах розвитку цивілізації спостерігається трансформація загальнолюдських цінностей та тенденція до виникнення нових цінностей техногенної цивілізації.

За основу класифікації цінностей сучасної техногенної, інформаційно-мережевої цивілізації, беремо до уваги класифікацію В. Стьопіна [15, с. 13–15], який визначає наступні цінності:

- 1) людина як діяльнісна істота, яка перетворює природу і підчиняє її своїй владі;
- 2) природа як неорганічний світ, який являє собою особливе, закономірно упорядковане поле об'єктів, які виступають матеріалом та ресурсами для людської діяльності;
- 3) цінність інновацій і прогресу;

- 4) цінність науки, знання, наукової раціональності;
- 5) ідеал вільної індивідуальності, суверенної особистості, яка може включатися в різні соціальні спільноти та має рівні права з іншими;
- 6) влада не тільки людини над людиною, а і влада над об'єктами.

У ХХІ столітті зазначена В. Стюпіним система цінностей є актуальною, але дещо зазнає змін, про що йшлося в наших попередніх дослідженнях [11].

По-перше, людина виступає діяльним суб'єктом, вона не адаптується до оточуючого середовища, а сама адаптує його до своїх потреб, перетворює зовнішнє середовище. Її діяльність носить активно-творчий характер. Важливе значення відводиться саме предметно-перетворювальній, креативній діяльності. Жива, нежива і соціальна матерії постають об'єктом дослідження і перетворення. В ХХІ столітті утверджується влада людини над природою.

По-друге, природа є цариною людської діяльності, але необхідно розширити категоричний імператив І. Канта і щодо природи, на наш погляд. Також варто звернути увагу на основні принципи та ідеї біоетики – принцип «благоговіння перед життям» А. Швейцера, «відповідальності» Г. Йонаса, ідеї гармонійного співжиття людини з природою і Всесвітом І. Мірчука, філософсько-етичні концепції А. Шептицького, ідеї В. Поттера та О. Леопольда тощо. Необхідно усвідомити, що збереження природи і адекватне використання природних ресурсів повинні бути метою, до якої прагнуло б все людство. Людина є частиною природи і важливо зберегти самотність природи і, особливо, людини, як вінця природи.

По-третє, в сучасному інформаційно-мережевому суспільстві значне місце займає цінність інновацій та прогрес. Завдяки науково-технічному прогресу виникає велика кількість техніки та технологій, які покращують життя, полегшують трудову діяльність та прискорюють технологічний процес. З кожним роком відбувається подвоєння знання, а значить – виникають інновації, актуальними є процеси інформатизації, комп'ютеризації та діджиталізація інформації.

В той же час виникає таке явище, як «інформаційна криза», коли інформації навколо людини настільки багато, що людина не встигає всю її опрацювати. Таким чином виникає «кліпове», або «фрагментарне» мислення, що, з одного боку, є негативним в плані осягнення інформації, її розуміння і опрацювання, критичного осмислення, а, з іншого боку, є майже захисним механізмом психіки від її перенавантаження великою кількістю непотрібних даних.

По-четверте, наука та знання є самоцінністю. Сучасна наука трансформується і переходить на рівень мережевої, яку можна визначити

наступним чином – це «нова форма кооперативної взаємодії вчених, в якій посередником і фільтром є мережева комунікація» [14, с. 166]. Мережева комунікація передбачає наукову взаємодію науковців в інформаційно-комунікативному середовищі мережі Інтернет, який і виступає суб'єктом наукової комунікації. Але у випадку мережевої науки виникає низка запитань і недоліків, серед яких можна виділити наступні: недостовірність інформації в мережі; хибність інформації; низька якість інформації; обмеженість доступу до якісної інформації тощо. В той же час не враховується контекст, в якому відбувається комунікація, не звертається увага на особистісні характеристики комуні кантів, немає живого спілкування, що необхідно враховувати в процесі комунікації, адже саме в процесі «живого» обговорення питань виникають нові рішення та винаходи. Тому відбувається ізоляція вченого від наукового середовища.

По-п'яте, визнається право особистості на власну точку зору, на рівні прав з іншими членами суспільства, можливість долучатися до різних соціальних спільнот. Перш за все це стосується мережевих соціальних спільнот, про які йшлося дещо раніше. Людина стає рівноправним користувачем мережі, отримує вільний доступ до інформаційних ресурсів, може користуватися всіма надбаннями людства у сфері інформаційно-комунікативних технологій. Ідеал вільної, активної особистості задає і темп життя, адже отримавши доступ до невичерпних ресурсів, відбувається примноження знання. Темп життя прискорився, а отже і змінюється людина, її звички і характер.

В той же час, коли людина усвідомлює свою повну свободу і можливість створення фейкового аккаунту у мережі, це дає їй одночасно і велику владу, і можливості самоствердження за рахунок інших. Виникають такі явища, як «тролінг», «буллінг», що передбачають цькування, приниження інших, таким чином самостверджуючись і підкреслюючи свою владу над іншими людьми, нехай і просто у віртуальному світі. Однак, явище буллінгу прокралося до реального світу і частіше за все вживається в освітній сфері, стосується взаємовідносин «вчитель-учень». У вказаній системі стосунків відповідальність за законодавством України несуть обидві сторони.

По-шосте, великого значення набуває питання влади і маніпулювання. Тут мова йде, з одного боку, про маніпулювання людиною, індивідуальною і масовою свідомістю, а з іншого боку, про маніпулювання об'єктами, зміну їх природи та сутності. Великого значення у ракурсі вирішення даного питання набуває проблема використання високих наукомістких технологій (Hi-Tech та Hi-Hume). Під поняттям «Hi-Hume технології» розуміється «сукупність

методів і прийомів, що дозволяють домагатися результатів в завданнях цілеспрямованої зміни взаємодії між людьми, тобто по суті, створення проектів комунікативних дій, що змінюють свідомість людей, культурні, політичні і соціальні структури, системи або ситуації» [7, с. 96].

Саме технології Hi-Nume виконують функцію маніпуляції в означеному тандемі технологій, до яких відносяться НЛП, PR-технології, маркетинг, реклама, бізнес-коучинг тощо. Дані технології активно розвиваються і за часів інформаційно-мережевого суспільства набувають великого значення, особливо що стосується мережевого маркетингу.

Професор Г. Тульчинський, досліджуючи сучасну епоху надспоживання, зазначає, що «мережеве інформаційне постіндустріальне суспільство масового споживання» буквально втілює великий проект гуманізму Просвітництва з його гаслами «Все в ім'я людини!», «Все на благо людини!», «Людина є мірою всіх речей!». І ми знаємо цю людину – це кожен з нас. Технологічно може бути задоволена і навіть стимульована будь-яка потреба. Сегментація деяких ринків досягає індивіда: тюнінг автомобіля, архітектура програмного забезпечення, фешн – все гранично індивідуалізовано. З іншого боку, зростають розділеність, маніпулювання, нові нерівності, недовіра, контроль, тривожність, страхи, нетерпимість, а то і агресія, що загрожує напругою і конфліктністю. Велика кількість інформації обертається її фільтрацією, прозорість – небажаною доступністю» [16, с. 38].

Змінюючи цінності епохи, інформаційно-мережева парадигма впливає і на особисті цінності людства електронної доби. Зміни стосуються насамперед сприйняття себе як особистості, індивідуальності, а також ставлення до часу та виникнення нового типу людини зі зміненою тілесністю та духовністю.

На думку М. Кастельса, «наші суспільства все більше структуруються навколо біполярної опозиції між Мережею і «Я». У цих умовах структурного шизофренічного роздвоєння між функцією і змістом структури соціальної комунікації потрапляють під тиск, що підсилюється. І коли комунікація руйнується, коли вона більш не існує навіть у формі конфліктної комунікації (як буває в соціальній боротьбі або політичному протистоянні), соціальні групи і індивіди відчужуються один від одного і бачать в іншому чужака, а потім і ворога. У цьому процесі, у міру того як ідентичності стають все більш специфічними і їх все важче розділяти, зростає соціальна фрагментація [9, с. 27]. М. Кастельс зазначає розрив між абстрактним універсальним інструменталізмом мережевої «логіки» і конкретними історично зумовленими ідентичностями. Цей розрив, на думку І. Михайлова, породжує рух опору функціональної логіки мережевого суспільства:

релігійний фундаменталізм, націоналізм, регіоналізм, екологічні рухи, фемінізм і рухи гендерної ідентичності. Вони з'являються в результаті кризи, який відчувають в інформаційну епоху такі інститути громадянського суспільства, як робітничий рух і політичні партії, приводячи заодно в кризу національну державу і національну демократію [12, с. 141].

Досліджуючи погляди М. Кастельса, варто зазначити, що на його думку, «соціальні зміни настільки ж драматичні, як і процеси технологічної та економічної трансформації. При всій складності трансформації умов існування жінок патріархальна система зазнає тиску і в ряді товариств вже розхитана. Так, відносини між статями в більшій частині світу стали, скоріше, конфліктною сферою, ніж сферою культурного відтворення. Звідси впливає фундаментальний перегляд відносин між жінками, чоловіками та дітьми, а отже, сім'єю, сексуальністю і особистістю» [9, с. 26].

Таким чином, спостерігається збільшення дистанції між глобалізацією і ідентичністю, ідентифікацією себе як суб'єкта соціального, частиною суспільства.

З. Бауман стверджує, що в наш час відбувається прямо протилежний ідентифікації процес. Це процес «індивідуалізації людини», зміст якої полягає в «звільненні людини від продиктованої, успадкованої та вродженої обумовленості її соціальної ролі ... «індивідуалізація» полягає у перетворенні людської ідентичності з «даності» в «завдання» і в наділенні дійових осіб відповідальністю як за вирішення цього завдання, так і за наслідки (включаючи побічні ефекти) виконання ними їх ролей» [3, с. 181]. Таким чином сучасний соціум набуває індивідуалізованого характеру. Людина в ньому виступає як борець проти сформованих норм і правил, який прагне до підпорядкування своїй волі суспільних процесів і формування своєї власної картини світу, меж поведінки особистості в світі. Вона прагне до виділення своєї власної індивідуальності, до відмінності від інших членів суспільства. Тому людина блукає між двома світами, і, врешті-решт, залишається в одній соціальності – реальній чи віртуальній. Мережа не продукує соціальну реальність, а лише симулює її. Людина відчуває себе в цій реальності розкутою і готовою на будь-які вчинки, тому віртуальна реальність набуває «статусу реальності повсякденного життя» [17, с. 64]. Однак, У. Бек, досліджуючи питання індивідуалізації, відштовхується від вивчення антропогенних небезпек, які в сучасному світі набули характеру «цивілізаційних загроз» [4, с. 25]. На його думку, люди, виходячи зі свого прагнення до індивідуалізації, намагаються реагувати на ризики сучасності індивідуально, що впливає на їх роз'єднаність і нездатність всього соціуму, як єдиної системи, протистояти ризикам і небезпекам, які виникають в процесі його розвитку.

Останнім часом в науковій літературі та медіа джерелах спостерігається поява такого поняття як «соціальний канібалізм». Чіткого визначення поки що в дослідженнях не спостерігається, однак тенденція до цього є.

А. Гуліджанян під «соціальним канібалізмом» розуміє необхідність брехати і розпізнавати брехню, маніпулювати і не піддаватися на маніпуляції, прибирати з дороги конкурентів без зброї – підлістю і брехнею, «їсти» людей, які заважають, і підкоряти собі людей потрібних. І все це називається «підвищенням власної конкурентоспроможності» або «придбанням конкурентних переваг» [6].

На думку В. Авагяна, «соціальний канібалізм» допускає спалити в тузі і злиднях десятки, сотні доль без всякого їх розкриття заради блискучого бенкету однієї долі, яка в підсумку видихнула б із захопленням «життя вдалося!» [1]. Якщо попередній автор досліджує соціальну взаємодію, то В. Авагян звертає увагу і на біологічну складову, щодо якої він зазначає, що людство навчилося «випускати особливі вакцини «для підняття тону, імунітету» – з немовлят, з абортівного матеріалу. Слідком за «ампулами здоров'я» з людського м'яса прийшли «уколи омолодження» і «баночки краси» з розчленованих дітей. Канібали, які думають жити *вічно (виділене доповнено автором статті)*, пожираючи інших, робили це не тільки фігуально» [1].

На нашу думку, все ж таки «соціальний канібалізм» пов'язаний з прагненням людини отримати владу над живими, неживими об'єктами, а також соціальною матерією, досягати власних цілей будь-якими засобами, що виходить із трансформації цінностей техногенної цивілізації.

Зважаючи на те, що людина є біопсихосоціальною істотою, де домінує соціальна складова, можна зробити висновок, що передумовами до виникнення явища «соціального канібалізму», на нашу думку, можна вважати наступні:

- зміна цінностей сучасної цивілізації;
- трансформація світоглядних орієнтирів людини ХХІ сторіччя;
- зростання індивідуалізації та збільшення емоційної, психологічної дистанції між людьми;
- зростання соціальних нерівностей та розмежувань;
- усвідомлення вседозволеності та власної самоцінності з негативним забарвленням;
- намагання самоствердитись за рахунок іншої особи, булінг;
- зниження поваги до гідності іншої особи;

- роз'єднаність у вирішенні багатьох питань, зокрема і тих, що стосуються світового співтовариства;
- намагання задовольнити свої потреби будь-якими шляхами;
- відсутність усвідомлення необхідності формування стійкого (сталого) суспільства;
- ризикогенність сучасного світу;
- нелінійність та нестабільність суспільства як соціальної системи тощо.

Перелік передумов можна продовжити і надалі, однак, на нашу думку, дієвим варіантом подолання явища «соціального канібалізму», можна вважати згуртування суспільства та стратегія стійкого (сталого) його розвитку.

Третє тисячоліття характеризується прискоренням соціального часу, нелінійністю розвитку всіх соціальних систем, процесами діджиталізації, комп'ютеризації, інформатизації та глобалізації, що призводить до того, що вказані соціальні системи стають все більше нерівноважними, виникає велика кількість флуктуацій, що і характеризує зростаючу нелінійність, яка, в свою чергу, сприяє збільшенню випадковостей і підвищенню рівня ризикогенності. Під ризиком розуміється ймовірність несприятливого результату певної дії чи впливу. Сьогодні поняття «ризик» тісно пов'язане з активним впровадженням високих наукомістких технологій, зокрема високотехнологічними проєктами НаноТех, БіоТех тощо, а також розробками в галузі штучного інтелекту. Таким чином, можна сказати, що подальший розвиток сучасного світу важко зпрогнозувати, а, отже, він набуває ймовірнісного характеру. Наукове співтовариство пропонує безліч варіантів подальшого поступу цивілізації, деякі з них мають відтінок футуристичності. Для того, щоб потенційне суспільство існувало, в науковому співтоваристві виникає поняття «стійке (стале) суспільство».

Концепції стійкого (сталого) розвитку суспільства присвячені праці таких дослідників, як М. Згуровський, Ф. Капра, К. Корсак, Ю. Корсак, Д. Медоуз, Л. Мельник, А. Приходченко, Н. Семенюк, Л. Стасюк, Г. Статюх тощо.

Серед основних принципів суспільства стійкого розвитку можна виділити наступні (за Ю. Корсаком): 1) предметом головної турботи і головним провідником сталого розвитку є люди; 2) вони мають право на здоровий і продуктивний спосіб життя у злагоді з природою; 3) право на розвиток повинно здійснюватись таким чином, щоб справедливо задовольняти потреби теперішнього та майбутнього поколінь в сфері використання навколишнього середовища; 4) захист довкілля повинен становити невід'ємну частину сталого розвитку; 5) заради досягнення

сталого розвитку і більш високої якості життя для всіх людей необхідно скоротити і ліквідувати нераціональні моделі виробництва та споживання [10, с. 34]. Виходячи з аналізу стійкого, або ж сталого, розвитку впливає поняття «стійке суспільство».

Ф. Капра досить доцільно пояснив сутність «стійкого суспільства», як суспільства, «що задовольняє свої потреби, не принижуючи перспектив наступних поколінь» [8, с. 20]. Аби сформувати таке суспільство, необхідно дотримуватися принципів стійкого розвитку, а також сформулювати і затвердити Концепцію переходу до стійкого розвитку, в якій йтиметься про стратегію розвитку людського суспільства та його подальшого існування, а також всього Всесвіту на тривалу перспективу. І така концепція має бути затверджена як на державному рівні, так і на міжнаціональному, світовому, адже неможливо говорити і вести дискусії про сталий розвиток однієї окремої країни, зокрема України, не змінюючи світогляд і масову свідомість на світовому рівні.

Перепоною до становлення стійкого суспільства, на думку М. Арпентьєвої, є «надмірне захоплення погонею за економічною, матеріальною вигодою на шкоду вигодам соціально-політичного плану, відкидання ідеї соціального і людського капіталу через ідеології соціальної аномії та соціального канібалізму, що пронизують всі рівні бізнесу, неприйняття ідей соціального служіння та декларативності місій корпорацій і підприємців різного рівня» [2, с. 13]. Іншою перепоною до становлення стійкого світового суспільства може стати активний розвиток науки, зокрема її перехід до стадії меганауки, а також активне впровадження високих наукомістких технологій в реалії буття людства, адже як зазначає Н. Семенюк, «... розвиток науки завжди випереджає розвиток моралі, цінностей та загальнолюдських норм. З початку двадцятого століття людське співтовариство використовувало науку не тільки на власну користь, а й для масового знищення собі подібних. В середині минулого століття все це призвело до того, що людство стикнулося з невирішуваними проблемами навколишнього середовища» [13, с. 14–15]. Варто зазначити, що всі технології, а, отже, і наука, носять амбівалентний характер. Так, на думку В. Буданова, технонаука є дволиким Янусом, який створює як «хімічну, біологічну, ядерну зброю, так і нові матеріали, енергетику, ліки» [5, с. 48], тому якщо розглядати технології, вони є етично нейтральними, але те, з якою метою їх застосовують, тобто певна вмотивованість їх застосування, є амбівалентною, адже технології несуть в собі як соціальні блага, так і ризики соціальної, екологічної та особистісної деструкції.

Висновки та перспективи розвитку на пряму дослідження. Питання розвитку суспільства та формування нового типу особистості в ньому є

досить актуальним в ХХІ столітті. Усвідомлення викривленого розуміння самоцінності особи призводить до виникнення явища її індивідуалізації, відокремлення від суспільства, формування соціопатії та соціофобії, що надалі трансформується в «соціальний канібалізм». Поняття «соціальний канібалізм» все частіше починає простежуватись в медіа джерелах, пояснюючи прагнення людей до досягнення власних потреб будь-якими шляхами, не зважаючи на почуття і, навіть, життя інших людей.

Для подолання процвітання такого явища як «соціальний канібалізм», людству необхідно усвідомити і підпорядкувати свою діяльність категоричному імперативу І. Канта, принципу «благоговіння перед життям» А. Швейцера, етиці «відповідальності» Г. Йонаса, ідеї гармонійного співжиття людини з природою і Всесвітом І. Мірчука тощо, а також прагнути до всезагального стійкого розвитку світу.

Щодо можливості сталого розвитку України, варто зазначити, що тенденції для цього є, однак, враховуючи світові економічні кризи, проблеми війни та миру, питання геополітики та гібридних війн на світовій арені, відсутність єдності серед світових держав, наявність жорсткої конкуренції з чітким визначенням статусу і місця кожної із них, віддаляють перспективи наближення до сталого розвитку. Проте необхідність в сталості досить велика. Хоча, відповідно до особливостей і світоглядних орієнтирів постнекласичної науки, держава як складна система схильна до самоорганізації, існування в стані хаосу, який інколи має позитивні наслідки. Держава, знаходячись в стані нелінійності, схильна до створення умов сталості власного розвитку, під час якого відбувається одночасний розвиток наукового, емоційного, ціннісного, етичного компонентів тощо, а також виконувати світовим співтовариством всі умови для досягнення спільної мети – сталого розвитку цивілізації.

Список використаних джерел

1. Авагян В. Социальный каннибализм – суть и смысл существования современного либерального общества постмодерна. URL: <https://marc-aureli.livejournal.com/176149.html> (дата звернення: 01.11.2019).
2. Арпентьева М. Социальное партнерство и корпоративные стратегические коммуникации. *Корпоративные стратегические коммуникации* [Электронный ресурс] : сб. науч. ст. / редкол. : С. В. Дубовик (отв. ред.) [и др.]. Вып. 2. Минск : Изд. центр БГУ, 2016. С. 13–21.
3. Бауман З. Индивидуализированное общество : [пер. с англ.] / Под ред. В. Л. Иноземцева. М. : Логос, 2002. 390 с.
4. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну : [пер. с нем. В. Седельника, Н Федоровой; Послесл. А. Филиппова]. М. : Прогресс-Традиция, 2000. 384 с.

5. Буданов В. Г. Новый цифровой жизненный техноуклад – перспективы и риски трансформаций антропосферы. *Философские науки*. 2016. № 6. С. 47–55.
6. Гулиджанян А. Социальный каннибализм. URL: <https://www.proza.ru/2012/10/12/493> (дата звернення: 01.11.2019).
7. Денежников С. С. Еволюція людини епохи хай-тек: трансгуманістичні перспективи. *Філософія науки: традиції та інновації* : науковий журнал. Суми : Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2014. № 1 (9). С. 92–100.
8. Капра Ф. Паутина жизни. Новое научное понимание живых систем [пер. с англ.] / под ред. В. Г. Трилиса. К. : «София»; М. : ИД «София», 2003. 336 с.
9. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура : [пер. с англ.] / под. науч. ред. О. И. Шкаратана. М. : ГУ ВШЭ, 2000. 608 с.
10. Корсак Ю. К. Філософія про сталий (екобезпечний) розвиток людства: погляди з ХХ і ХХІ століть. *Практична філософія*. 2011. № 4 (42). С. 32–37.
11. Кравченко Т. О. Становлення цінностей сучасної людини в добу інформаційно-мережевого суспільства. *Філософія науки: традиції та інновації* : науковий журнал. Суми : Видавництво СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2014. № 2 (10). С. 151–161.
12. Михайлов И. Ф. Человек, сознание, сети. М. : ИФРАН, 2015. 196 с.
13. Семенюк Н. В. Модель стійкого розвитку як основа сучасної філософії екобезпечного поступу людства. *Нова парадигма*. 2008. Вип. 81. С. 13–22.
14. Сергеев С. Ф. Наука и технология ХХІ века. Коммуникации и НБИКС-конвергенция. *Глобальное будущее 2045. Конвергентные технологии (НБИКС) и трансгуманистическая эволюция* / Под ред. проф. Д. И. Дубровского. М. : ООО «Изд-во МБА», 2013. С. 158–168.
15. Степин В. С. Перелом в цивилизационном развитии. Точки роста новых ценностей. *Глобальное будущее 2045. Конвергентные технологии (НБИКС) и трансгуманистическая эволюция* / Под ред. проф. Д. И. Дубровского. М. : ООО «Изд-во МБА», 2013. С. 10–25.
16. Тульчинский Г. Л. Цифровизированный гуманизм. *Философские науки*. 2018. № 11. С. 28–43.
17. Уханов Е. В. Идентичность в сетевых коммуникациях. *Философские науки*. 2009. № 10. С. 59–71.

References

1. Avagyan, V. Sotsialnyi kannibalizm – sut i smysl suschestvovaniya sovremennogo liberalnogo obshchestva postmoderna [Social Cannibalism – the Essence and Meaning of the Existence of Modern Liberal Postmodern Society]. Available at: <<https://marc-aureli.livejournal.com/176149.html>> [Accessed 01 November 2019].
2. Arpenteva, M., 2016. Social Partnership and Corporate Strategic Communications. In: S. V. Dubovik, ed. *Korporativnyie strategicheskie kommunikatsii* [Corporate Strategic Communications]. [Elektronnyi resurs]. Vyip. 2. Minsk : Izd. tsentr BGU, pp. 13–21.
3. Bauman, Z., 2002. *Individualizirovannoe obshchestvo* [Individualized Society]. V. L. Inozemtsev, ed. М. : Logos.

4. Bek, U., 2000. *Obschestvo riska. Na puti k drugomu modernu* [Risk Society. On the Way to Another Art Nouveau]. Translated by B. Sedelnik, N. Fedorova. M. : Progress-Traditsiya.
5. Budanov, V.G., 2016. Novyy tsifrovoy zhiznennyi tehnouklad – perspektivy i riski transformatsiy antroposfery [A New Digital Life Techno-Structure – Prospects and Risks of Anthropospheric Transformations]. *Filosofskie nauki*, no. 6, pp. 47–55.
6. Gulidzhanyan, A. Sotsialnyi kannibalizm [Social Cannibalism]. Available at: <<https://www.proza.ru/2012/10/12/493>> [Accessed 01 November 2019].
7. Dieniezhnikov, S.S., 2014. Evoliutsiia liudyny epokhy khai-tek: transhumanistychni perspektivy [Evolution of the People of the High-Tech Era: Transhumanistic Perspectives]. *Filosofii nauky: tradytsii ta innovatsii* : naukovyi zhurnal. Sumy : Vydavnytstvo SumDPU imeni A. S. Makarenka, no. 1 (9). S. 92–100.
8. Kapra, F., 2003. *Pautina zhizni. Novoe nauchnoe ponimanie zhivyyh system* [The Web of Life. A New Scientific Understanding of Living Systems]. V. G. Trilis, ed. K. : «Sofiya»; M. : ID «Sofiya».
9. Kastels, M., 2000. *Informatsionnaya epoha: ekonomika, obschestvo i kultura* [Information Era: Economics, Society and Culture]. O. I. Shkaratan, ed. M. : GU VShE.
10. Korsak, Yu.K., 2011. Filosofii pro stalyi (ekobezpechnyi) rozvytok liudstva: pohliady z XX i XXI stolit [Philosophy about the History of the Development of Humanity: Look at XX and XXI Centuries]. *Praktychna filosofii*, no. 4 (42), pp. 32–37.
11. Kravchenko, T.O., 2014. Stanovlennia tsinnosti suchasnoi liudyny v dobu informatsiino-merezhevoho suspilstva [The Emergence of Modern Human Values in the Conditions of the Information-network Society]. *Filosofii nauky: tradytsii ta innovatsii*. Sumy : Vydavnytstvo SumDPU imeni A. S. Makarenka, no. 2 (10), pp. 151–161.
12. Mihaylov, I.F., 2015. *Chelovek, soznanie, seti* [Human, Consciousness, Networks]. M. : IFRAN.
13. Semeniuk, N.V., 2008. Model stiikoho rozvytku yak osnova suchasnoi filosofii ekobezpechnoho postupu liudstva [The Model of Sustainable Development as the Basis of the Modern Philosophy of the Eco-Friendly Progress of Mankind]. *Nova paradyhma*, issue 81, pp. 13–22.
14. Sergeev, S.F., 2013. Science and Technology of the 21st Century. Communications and NBICS Convergence. In: D. I. Dubrovskiy, ed. *Globalnoe budushee 2045. Konvergentnyie tehnologii (NBKS) i transgumanisticheskaya evolyutsiya* [Global Future 2045. Converged Technologies (NBICS) and Transhumanist Evolution]. M. : OOO «Izd-vo MBA», pp. 158–168.
15. Stepin, V.S., 2013. Fracture in Civilizational Development. Growth Points of New Values. In: D. I. Dubrovskiy, ed. *Globalnoe budushee 2045. Konvergentnyie tehnologii (NBKS) i transgumanisticheskaya evolyutsiya* [Global Future 2045. Converged Technologies (NBICS) and Transhumanist Evolution]. M. : OOO «Izd-vo MBA», pp. 10–25.
16. Tulchinskiy, G.L., 2018. Tsifrovizirovannyi gumanizm [Digitalized Humanism]. *Filosofskie nauki*, no. 11, pp. 28–43.

17. Uhanov, E.V., 2009. Identichnost v setevyih kommunikatsiyah [Identity in Network Communications]. *Filosofskie nauki*, no. 10, pp. 59–71.

АННОТАЦИЯ

Т. А. Пономаренко. Существование человека в условиях «социального каннибализма»: вызовы современности (философско-аксиологический анализ).

В статье совершена попытка раскрыть сущность такого явления современности, как «социальный каннибализм». Особый акцент сделан на определение индивидуализации в обществе XXI века как основной причины возникновения «социального каннибализма». Автором определены особенности сетевой организации общества и информационного кризиса, явления буллинг, изменения аксиологической составляющей общества под влиянием информационно-сетевой парадигмы как концептуально-когнитивного средства организации и интерпретации социальной действительности информационной эры. Автором обращено внимание на необходимость устойчивого развития общества в условиях современности.

Ключевые слова: сеть, ценности, социальный каннибализм, диджитализация, информационно-сетевая парадигма, индивидуализация, устойчивое развитие.

SUMMARY

T. Ponomarenko. The Human Existence in the Conditions of «Social Cannibalism»: the Challenges of Modern Epoch (Philosophical and Axiological Analysis).

The present article dwells upon the essence of such a phenomenon of modern era as «social cannibalism». Much attention is paid to the definition of individualization in 21st century society as the main cause of the emergence of «social cannibalism». The author defines the features of the network organization of society and the information crisis, the phenomenon of bullying, changes in the axiological component of society under the influence of the information-network paradigm as a conceptual and cognitive means of organizing and interpreting the social reality of the information era.

The article dwells upon the philosophical analysis of the current state of development of the society, information-network society in particular. The focus is the impact of the convergence of modern high technologies (Hi-Tech and Hi-Hume) on the major spheres of social life, which is one of the factors of development of the society as a non-linear social system. Much attention is paid to the analysis of the processes of globalization, the tendencies of the acceleration of social time, the information and telecommunications revolution. The researchers discussed the need for a «sustainable society» as a society, that satisfying its needs without undermining the prospects of future generations and as a new stage in post-industrial society. In the present article we, particularly, attempt to apply the concept of «sustainable society» to determine the status of Ukrainian society.

Keywords: network, values, social cannibalism, digitalization, information-network paradigm, individualization, sustainable development.

УДК 159.964.26:159.954.2(494)(092)

А. В. Вертель

*кандидат философских наук, доцент,
доцент кафедры психологии
Сумской государственной педагогической университет имени А. С. Макаренко,
г. Сумы, Украина,
antonvertel@ukr.net,
ORCID 0000-0003-2247-7443*

И. И. Криловецкая

*психотерапевт,
Ассоциация психологического
здоровья и профилактики самоубийств
г. Сумы, Украина,
kryloinna@gmail.com,
ORCID 0000-0002-4542-2782*

К ПРОБЛЕМЕ ПОНЯТИЙ ВООБРАЖАЕМОЕ И ФАНТАЗИЯ В АНАЛИТИЧЕСКОЙ ПСИХОЛОГИИ И ФИЛОСОФИИ К. Г. ЮНГА

В статье анализируется комплекс вопросов, связанных с пониманием и интерпретацией концептов «воображаемое» и «фантазия» в философско-психологическом дискурсе. Рассматриваются концептуальные отличия методологических подходов к проблеме воображаемого и фантазии в классическом психоанализе и аналитической психологии. Показано, что в русле психоаналитической проблематики, а именно с позиций аналитической психологии К. Г. Юнга воображение не имеет ничего общего с фантазией, как в научно-прикладном, так и в повседневном (обыденном смысле).

Ключевые слова: *воображаемое, бессознательное, фантазия, сознание, аналитическая психология, активное воображение.*

Постановка проблемы. Разработка методологии исследования проблемы «воображаемого» и «фантазии» в контексте психоанализа вызвана тем, что традиционные научно-психологические и философские подходы сегодня демонстрируют недостаточную эффективность, так как не в состоянии адекватно объяснить эти феномены.

Цель статьи – провести философско-методологический анализ концептов «воображаемое» и «фантазия» в философской системе К. Г. Юнга.

Проблема фантазии и воображаемых ментальных конструкторов рассматривались философами и психологами в контексте классической рациональности, а это вектор который эксплицирует данные феномены через призму сознания. Классический психоанализ и порожденные им

психоаналитические теории (во всех фундаментальных проявлениях) как воплощение неклассической психологии возникает в условиях эпистемологического кризиса, в атмосфере общетеоретических споров о природе психического на почве научного детерминизма выдвинув на передний план идею бессознательного. Таким образом, психоанализ рассматривает данные феномены не только через сознание, а в контексте динамического взаимодействия сознательных и бессознательных процессов.

Концепт «воображаемое» существует уже длительное время и, безусловно, является общепризнанным. Несмотря на значительный опыт анализа, многие методологические и теоретические аспекты проблемы этого феномена остаются дискуссионными, а его исследования в современных условиях являются одним из самых актуальных в философии вообще и философской психологии в частности.

Анализируя роль и влияния воображения на сознание, Д. Разеев пишет: «Воображение является не просто «искусством, глубоко скрытым в нашей душе», не просто «слепой, хотя и необходимой, функцией души», но выступает решающей способностью, которой обязано не только наше мышление, но и сам генезис сознания» [4, с. 98].

Впервые должное внимание к проблеме фантазии уделил «отец научной психологии» В. Вунд. Разрабатывая экспериментальные методы изучения сознания, он приходит к выводу, что фантазия не может служить внешним, легко узнаваемым признаком. Она нечто живущее и действующим в глубинах сознания — это комплекс различных функций, который представляет трудности не только анализу, стремящемуся разложить его на отдельные факторы и определить их взаимодействие, но и непосредственному наблюдению. В. Вунд считает, что все душевные явления, в которых проявляется творческая деятельность, принадлежащими к области фантазии. Независимо от того, состоит ли эта деятельность только из воспроизведений прежних состояний сознания, или из чего-то нового, то есть того, что было получено в прежних переживаниях только в своих элементах, или в отдельных данных своего целого [1, с. 29].

Фантазия — это воображаемый сценарий, в котором в искаженном виде исполняется желание субъекта. Фантазии могут иметь различные формы и выступать в форме осознанных или же бессознательных фантазий. З. Фрейд, говоря о роли фантазирования в этиологии неврозов, считал реальными патогенные сцены детства (рассказы пациентов), но в последствии отказался от этого предположения. Детальный анализ фантазий привел З. Фрейда к

мысли о существовании бессознательных схем, или «первофантазий», выходящих за рамки сознания и наследуемых генетически. В частности в 23 лекции «Пути образования симптомов» З. Фрейд пишет: «Невозможно сомневаться в источниках влечений [...]. У меня готов ответ, но я знаю, что он покажется вам рискованным. Я полагаю, что эти *прафантазии* – как мне хотелось бы назвать их, и конечно, еще некоторые другие – являются филогенетическим достоянием. Индивид выходит в них за пределы собственного переживания в переживание доисторического времени, где его собственное переживание становится слишком рудиментарным» [7, с. 237].

В наиболее развернутом метапсихологическом определении фантазии З. Фрейд соединяет ее полярно противоположные аспекты. С одной стороны, фантазии внутренне упорядочены и лишены противоречий. Фантазии используют все преимущества системы сознания, поэтому их сложно отличить от сознательных образований. Но, с другой стороны, фантазии бессознательны и лишены доступа к сознанию, а поскольку их источником является бессознательное, то именно оно определяет их судьбу. По мнению З. Фрейда фантазирование – это та область, где очень удобно зафиксировать механизм перехода между психическими системами (вытеснение и возврат вытесненного).

Одна из работ С. Жижека, «Чума фантазий», посвящена проблеме фантазии. Он пишет: «... фантазия не просто реализует желание иллюзорным путем: скорее, ее функция в чем-то подобна «трансцендентальному схематизму» Канта: фантазия создает наше желание, дает нам ориентиры; буквально, «она учит нас, как желать». Роль фантазии, таким образом, подобна злополучной шишковидной железе в философии Декарта, этим посредником между вещью мыслящей (*res cogitans*) и вещью протяженной (*res extensa*)» [3, с. 40]. Таким образом, фантазия непосредственно связана с желанием, представляя собой сценарии, зрелища и последовательность сцен, в которых постоянно присутствует субъект и фактически играет свою роль не только как наблюдатель, но и как непосредственный участник. Фантазия как способ выражения желания выступает местом защиты, обеспечивая защитные действия: обращение на себя, обращение в свою противоположность, отрицание и т. д. Все эти элементы защиты связаны с желанием, в котором изначально присутствует запрет.

Термин *Воображаемое* происходит от латинского *imaginarius*, которое может быть и существительным и прилагательным. Как прилагательное оно обозначает идущее от образа, означая нечто обладающее качеством образа.

Как существительное оно обозначает конкретного индивида, того, кто несет образ и обозначает, то, что существует в воображении. *Воображаемое* – это нечто относящееся к воображению, именно в контексте отношения воображение и воображаемое зависят друг от друга. Без воображения невозможно *Воображаемое*, поскольку воображению свойственно воображать что-то из воображаемого. По мнению Ф. Фейхе *Воображаемое* обозначает некий номинативный коррелят. С позиций феноменологии Э. Гуссерля структура интенционального сознания, включает сознание восприятия с номинативным коррелятивом «реальное», сознание образа с номинативным коррелятивом «воображаемое» (= нереальное) и сознание памяти с номинативным коррелятивом «реальное, переставшее быть реальным», т. е. «то, что было реальным» [6, с. 36–37].

По Э. Гуссерлю, интенциональность – это то, что характеризует сознание в отчетливом смысле, то, что оправдывает характеристику всего потока переживания в целом как потока сознания и как единства одного сознания [2, с. 262]. После произведенной редукции в воспоминании обнаруживается вспоминаемое как таковое, в ожидании ожидаемое как таковое, в воображающей фантазии воображаемое как таковое. В каждом из этих переживаний находится номинативный смысл. И, сколь бы близок ни был этот смысл различных переживаний, сколь бы существенно тождествен ни был он по своему основному составу, он, во всяком случае, различен в различных видах переживаний. Однако номинативные корреляты восприятия, фантазии, образного вызывания в памяти, воспоминания, тем не менее, будут сущностно различны. В одном случае являющееся характеризуется как «живая действительность». В другом случае – как фикция, затем – как вызывание в памяти.

Это характеристики, которые обретаются как наличные в воспринимаемом, воображаемом, вспоминаемом. То есть, как таковые – как нечто, неотделимое от них, – в самом смысле восприятия, в самом смысле фантазии, в самом смысле воспоминания, как не обходимо принадлежащее в корреляции к соответствующим видам переживаний [2, с. 292–293].

Ж. П. Сартр в работе «Воображаемое. Феноменологическая психология восприятия» излагает свою концепцию воображения. Концепция Воображаемого Ж. П. Сартра как было отмечено роднит ее с позицией Э. Гуссерля. Как и Э. Гуссерль Ж. П. Сартр считает, что достоверные знания о сознании можно получить только интроспективно. Поэтому единственным возможным методом, который применяет Ж. П. Сартр это

рефлексивное описание. В процессе рефлексивного исследования сознания он приходит к мнению, что сознание имеет интенциональное строение. А поскольку воображение – это тоже сознание, то и структура воображения также интенциональна.

По мнению Ж. П. Сартра, воображение не является какой-то эмпирической и дополнительной способностью сознания, оно и есть само сознание в целом, потому что в нем реализуется свобода сознания. Любая конкретная и реальная ситуация сознания в мире наполнена воображаемым в той мере, в какой она всегда представляет собой выход за пределы реального. Из этого не следует, что всякое восприятие реального должно превращаться в воображаемое. Но поскольку сознание всегда находится «в той или иной ситуации» и поскольку оно всегда свободно, постольку оно всегда и в каждый момент времени располагает конкретной возможностью для порождения ирреального. А будет ли сознание всего лишь реализующим или же оно начнет воображать, в каждый конкретный момент определяется особой мотивацией. Ирреальное порождается за пределами мира сознанием, которое остается в мире, и человек способен воображать именно потому, что он свободен в трансцендентальном смысле [5, с. 306].

Всякое воображаемое появляется «на фоне мира», и наоборот, всякое схватывание реального в качестве мира подразумевает скрытую возможность превзойти его в направлении к воображаемому. Всякое образное сознание удерживает мир как небытийный фон воображаемого, и наоборот, всякое сознание мира призывает и мотивирует образное сознание как схватывающее особый смысл той или иной ситуации. Схватывание небытия не может быть его непосредственным раскрытием, оно реализуется в свободном следовании сознаний друг за другом и посредством этого следования, небытие выступает в качестве материи превосходения мира в направлении воображаемого. Это происходит в той мере, в какой оно переживается, хотя и никогда не полагается само по себе. Реализующее сознание не могло бы существовать здесь без образного сознания, и наоборот. Ж. П. Сартр делает следующий вывод «... воображение, хотя оно вовсе не является какой бы то ни было характеристикой факта сознания, раскрывается как существенное и трансцендентальное условие сознания. Представлять себе сознание лишенным способности воображения столь же абсурдно, как и считать его неспособным осуществить процедуру *cogito*» [5, с. 308].

Проблема фантазии как таковой и воображаемых конструктов в частности рассматривались философами и психологами в контексте

классической рациональности, а это вектор который эксплицирует данные феномены через призму сознания. Классический психоанализ и порожденные ним психоаналитические теории (во всех фундаментальных проявлениях) как воплощение неклассической психологии возникает в условиях эпистемологического кризиса, в атмосфере общетеоретических споров о природе психического на почве научного детерминизма выдвигая на передний план идею бессознательного. Таким образом, психоанализ рассматривает данные феномены не только через сознание, а в контексте динамического взаимодействия сознательных и бессознательных процессов.

Историю философии трудно представить без имени Карла Густава Юнга, высказанные им идеи до сих пор не утратили своей остроты. Наследие К. Г. Юнга в целом исследуется в современной науке весьма широко. Психоаналитическая концепция К. Г. Юнга включает в себя необычайно широкий спектр представлений: от специально-научных до философских и мировоззренческих, представляя собой материал, который долгое время будет служить объектом пристального внимания.

В русле психоаналитической проблематики, а именно с позиций аналитической психологии К. Г. Юнга активное воображение не имеет ничего общего с «фантазированием» в повседневном (обыденном смысле). Активное воображение (*imaginatio*) должно восприниматься в буквальном: как некая реальная способность создавать образы. В противоположность «фантазии», означающей лишь выдумку, внезапно промелькнувшую идею, причуду, то есть некую несуществующую мысль. Следовательно, активное воображение необходимо строго отличать от пассивного воображения, действующего в грезах. Активное воображение (*imaginatio*) – это активное воспроизведение внутренних психических образов – это настоящий подвиг мысли и мышления. Это не плетение бесцельных и беспочвенных фантазий, подобное строительству воздушных замков, а попытка постичь факты внутренней жизни и представить их в таких образах, которые соответствовали их истинной природе [9, с. 524].

Таким образом, можно сделать промежуточные выводы относительно различий фантазирования и активного воображения:

1. Один из способов выявления бессознательного, используемая при аналитической терапии техника работы с ним, представляющая собой метод интроспекции, наблюдение над развертыванием внутренних образов.

2. Хотя активное воображение напоминает собой фантазирование, но К. Г. Юнг сознательно и принципиально использовал термин

«воображение», а не «фантазия», подчеркивая значение не мимолетного впечатления, а целенаправленного творчества.

3. Если фантазия является собственной выдумкой и «скользит по поверхности индивидуальных смыслов», то активное воображение вызывает к жизни типичные образы и символические события, функционирующие и развертывающиеся в соответствии с собственной логикой.

Метод активного воображения заключается в следующем [8, с. 332]:

1. Необходима концентрация на каком-то начальном пункте, будь то спонтанное визуальное наблюдение, фрагмент сновидения, сюжет художественного произведения или какое-либо впечатление;

2. Сосредоточение на чем-то способствует порождению различных образов;

3. Необходимо устранить всякую критику и наблюдать происходящее с «абсолютной объективностью», только лишь фиксируя его;

4. Внутренняя работа бессознательного приводит к тому, что эти образы оформляются в связанные между собой события и сюжеты;

5. Вызванный к жизни материал продуцируется в сознательные формы и вызывает потребность в чувственном или зрительном воплощении;

6. Потребность в воплощении вызванного активным воображением материала в понятную форму для человека может быть реализована посредством рисунка, чертежа, пластического выражения, лепки, танца, игры;

7. Благодаря процессу объективирования наиндивидуальных образов человек лучше понимает смысл и ему становятся доступными ценности, которыми богат его архетипический материал;

8. Прделанная человеком работа оказывает на него такое воздействие, благодаря которому вызываются изменения его позиции по отношению к себе, другим людям и миру в целом.

Выводы. К. Г. Юнг усовершенствовал теорию различия между сознанием и бессознательным, установив существование коллективного бессознательного наряду с личным бессознательным. Наделил бессознательное компенсаторной функцией по отношению к сознанию. К. Г. Юнг признает сознание в качестве предварительного условия для существования человечества, равно как и для становления индивида. Он считает, что сознание структурировано, и способно выполнять определенные функции.

Функция, которая в терапевтическом пространстве интегрирует сознательные и бессознательные процессы эксплицируется в творческих

проявлениях воображения. Все элементы, активно действующие в психической жизни и определяющие ее, стекаются в воображение. К. Г. Юнг подчеркивал, что воображение пользуется плохой репутацией среди психологов; в связи с этим авторы психоаналитических теорий относились до сих пор к нему отрицательно. З. Фрейд и А. Адлер считали воображение не чем иным, как «символическим» покровом, за которым скрывается то, что для каждого из них является изначальным, основным намерением или влечением. С каузальной точки зрения, воображение, можно таким образом объяснить и девальвировать; но необходимо выдвинуть и другую точку зрения, и не только по теоретическим, а главным образом по практическим соображениям: необходимо указать на то, что воображение является плодородной почвой, на которой выросло все, что когда-либо двигало жизнью человека и развивало ее. Воображение – функция нашей психики и как таковая она обладает исключительной ценностью, только ей одной присущей и незаменимой. Корни этой функции кроются как в сознательных, так и в бессознательных элементах психического, и в коллективном, и в индивидуальном.

К. Г. Юнг настаивает на том, что проявления воображения принимались буквально, а это привело к неправильному его пониманию. Если фантазии воспринимать конкретно, то они никакой ценности не имеют. Если придавать им фрейдовский семантический смысл, то они интересны с научной точки зрения. Если же толковать фантазии герменевтически, как аутентичные символы, то они, несомненно, помогут внести гармонию в жизнь человека и согласовать ее с нашими внутренними запросами.

Символ не является внешним признаком чего-то общеизвестного, хотя и скрытого. Смысл символа заключается в его попытке разъяснить путем аналогии то, что еще скрыто в области неизвестного, в области становления. Таким образом, воображение путем более или менее удачной аналогии показывает нам образно и наглядно то, что становится, но что еще не стало конкретным. Мы уничтожим настоящую ценность символа, если будем доводить его путем анализа до чего-то общеизвестного; герменевтическое же толкование отвечает и его ценности, и его смыслу.

Список используемых источников

1. Вунд В. Фантазия как основа искусства / пер. с нем. Л. А. Зандера, под ред А. П. Нечаева. Москва : Книжный дом «Либроком», 2010. 152 с.
2. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии. Книга первая / пер. с нем. А. В. Михайлова; вступ. ст. В. А. Куренного. Москва : Академический Проект, 2009. 489 с.

3. Жижек С. Чума фантазий / пер. с англ. Е. С. Смирновой. Харьков : Издательство Гуманитарный Центр, 2012. 388 с.
4. Разеев Д. Н. Какое значение имеет воображение для сознания? *Метафизические исследования*. 1998. Выпуск 7. Сознание. С. 98–110.
5. Сартр Ж.-П. Воображаемое. Феноменологическая психология воображения / пер. с фр. М. Бекетовой. Санкт-Петербург : Наука, 2001. 319.
6. Федье Ф. Воображаемое. Власть / пер. с фр., общ.ред. и послесл. В. В. Бибикина. Москва : Едиториал УРСС, 2002. С. 35–92.
7. Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции / авторы очерка о Фрейде В. Бассин и М. Ярошевский. Москва : Наука, 1991. 456 с.
8. Юнг К. Г. Очерки о психологии бессознательного / пер. с англ. под общ.ред. В. В. Зеленского. Москва : «Когито-Центр», 2010. 352 с.
9. Якоби И. Психологическое учение К. Г. Юнга : сборник. Москва : Практика. С. 385–532.

References

1. Vund V., 2010. Fantaziya kak osnova iskusstva / per. s nem. L. A. Zandera, pod red A. P. Nechayeva. Moskva: Knizhnyy dom «Librokom».
2. Gusserl' E., 2009. Idei k chistoy fenomenologii i fenomenologicheskoy filosofii. Kniga pervaya / per. s nem. A. V. Mikhaylova; Vstupleniye. st. V. A. Kurenogo. Moskva: Akademicheskiiy Proyekt.
3. Zhizhek S., 2012. Chuma fantaziy / per. s angl. Ye. S. Smirnovoy. – Khar'kov: Izdatel'stvo Gumanitarnyy Tsentr.
4. Razeye D. N., 1998. Kakoye znachenije imeyet voobrazheniye dlya soznaniya? *Metafizicheskiye issledovaniya*, issue 7. Soznaniye, pp. 98–110.
5. Sartr Zh.-P., 2001. Voobrazhayemoe. Fenomenologicheskaya psikhologiya voobrazheniya / per. s fr. M. Beketovoy. Sankt-Peterburg : Nauka.
6. Fed'o F., 2002. Voobrazhayemoye. Vlast' / per. s fr., obshch. red. i poslesl. V. V. Bibikhin. Moskva : Yeditorial URSS, pp. 35–92.
7. Freyd Z., 1991. Vvedeniye v psikhooanaliz: Lektsii / avtory ocherka o Freyde V. Bassin i i M. Yaroshevskiy. Moskva : Nauka.
8. Yung K. G., 2010. Ocherki o psikhologii bessoznatel'nogo / per. s angl. pod obshch. red. V. V. Zelenskogo. Moskva : Kogito-Tsentr.
9. Yakobi I. Psikhologicheskoye ucheniye K. G. Yunga : sbornik. Moskva : Praktika. pp. 385–532.

АНОТАЦІЯ

А. В. Вертель, І. І. Криловецька. До проблеми понять уявне і фантазія в аналітичній психології і філософії К. Г. Юнга.

Стаття присвячена актуальній і маловивченій темі. Проаналізовано комплекс питань, пов'язаних з розумінням і інтерпретацією концептів «уявне» і «фантазія» у філософсько-психологічному дискурсі. У статті розглянуто концептуальні відмінності методологічних підходів до проблеми уявного і

фантазії в класичному психоаналізі та аналітичній психології. Показано, що у руслі психоаналітичної проблематики, а саме з позицій аналітичної психології К. Г. Юнга уява не має нічого спільного з фантазією, як в науково-прикладному, так і в повсякденному сенсі.

Ключові слова: уявне, фантазія, несвідоме, свідомість, аналітична психологія, активна уява.

SUMMARY

A. V. Vertel I. I. Krylovetska. To the problem of the problem of the imaginary and the fantasy concepts in K. G. Jung's analytical psychology and philosophy.

The article is devoted to the relevant and poorly studied topic. The issues complex related to the understanding and interpretation of the concepts of «imaginary» and «fantasy» in philosophical and psychological discourse are analyzed.

The methodology development for studying the «imaginary» problem in the psychoanalysis context is caused by the fact that traditional scientific, psychological and philosophical approaches today show insufficient efficiency, since they are not able to adequately explain this phenomenon.

Active imagination implies that the images represented by the subject live their own lives, and symbolic events act in accordance with their own logic. K. G. Jung suggested that if the patient simply focused on an imaginary picture, the unconscious would begin to produce a series of images adding up to the plot.

It is shown that the fantasy problem as such an imaginary constructs in particular was considered by philosophers and psychologists in the classical rationality context, and this is a vector that explicates these phenomena through the consciousness prism. Classical psychoanalysis and the psychoanalytic theories generated by it (in all fundamental manifestations) as the embodiment of non-classical psychology arise in an epistemological crisis, in an atmosphere of general theoretical debate about the psychic nature based on scientific determinism, highlighting the unconscious idea. Thus, psychoanalysis considers these phenomena not only through consciousness, but in the dynamic interaction context of conscious and unconscious processes.

The conceptual differences of methodological approaches to the problem of imaginary and fantasy in classical psychoanalysis and analytical psychology are considered. It is shown that in the mainstream of psychoanalytic problems, namely, from the standpoint of K. G. Jung's analytical psychology, the imaginary has nothing equal with fantasy, both in the scientifically-applied and in the daily activities (everyday sense).

Key words: philosophy, analytical psychology, psychoanalysis, imaginary, fantasy, consciousness, unconscious, active imagination.

УДК 316.334.56(477)

R. I. Oleksenko

*Dr. Sc. in Philosophy, Professor,
Professor of the Department of Social and Human Sciences,
Dmytro Motornyi Tavria State Agrotechnological University,
Melitopol, Ukraine
roman.xdsl@ukr.net,
ORCID 0000-0002-2171-514X*

L. V. Afanasieva

*PhD in Philosophy, Associate Professor,
Head of the Department of Sociology,
Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University,
Melitopol, Ukraine,
ORCID 0000-0002-9386-6529,
lyudmila.csr@gmail.com*

EVOLUTION OF SOCIO-CULTURAL POLICY MAPPING OF CITY COMMUNITY DESIGN FOR CITY SOCIOCULTURAL SPACE

The aim of this study is to carry out a comprehensive analysis tools for mapping communities in the context of the modernization upgrade the socio-cultural space of present-day Ukrainian city. Methodology of research: To accomplish the tasks, the following general scientific and empirical methods were used such as: analysis, synthesis, comparison, systematization, generalization, as well as questionnaires, focus group research and method «World café». To analyze the development and implementation of communities mapping projects in the modern city, we are involved with axiological and activity approaches. The method of cultural mapping of the city of participatory type based on the city of Melitopol is developed.

The scientific novelty of the study is an interdisciplinary correlative-integrative approach to the study of the problem of mapping, modernization and sustainable socio-cultural development of the modern Ukrainian city, which combines the cultural, philosophical and sociological principles of analysis and consists in an attempt of a culturally-analytical comprehensive study of ways of organizing the cooperation of the urban community with local self-government bodies.

Conclusions. In this study, an attempt was made not only to characterize the mapping of the community as a method, but also to identify the possibilities of its use for the study of the socio-territorial space, to determine its practical significance, which, in our opinion, may serve as a scientific basis not only for knowledge, forecasting of urban socio-cultural processes, but also will contribute to the development of the community's potential, the construction of the territorial organization of local self-government.

Keywords: *cultural mapping, participatory management, socio-cultural space of the city, cultural community, design of urban socio-cultural space.*

Relevance of research topic. *Modern social mapping is a group of methods united by one object of study: social reality for the purpose of its analysis and*

subsequent influence on it. The study of mapping is due to the need to study the context of human relations for the needs of social designing as part of the development and implementation of socio-cultural policies of the city, the development of integrated development programs of territories.

Analysis of recent research and publications, from which the solution to this problem was initiated: use of authors' articles: V. Andrushchenko, L. Afanasieva, U. Bennis, F. Ditakhmair, A. Yermolaiev, B. Koler, I. Kats, O. Katska, O. Levtsun, L. K. Mak Ausliand, O. Melnychuk, Y. Minkin, R. Oleksenko, A. Orlov, I. Savchak, I. Frenkel, in which problems of community development are solved.

The purpose of the work – is to carry out a comprehensive analysis of community mapping tools as an effective mechanism for involving the community in joint development of the city's development strategy and in establishing a constructive dialogue with local self-government bodies and in developing an analysis that evolves from the mapping of communities to the design of urban socio-cultural space and the development of socio-cultural policy cities.

Presentation of the main material. Manifestations of the participatory approach not only confirm the importance of close relationships between local self-government bodies, public organizations and simply active residents, but primarily based on mutual trust, the strengthening of the beliefs of ordinary residents in their own power and joint actions in defense of public interests [2]. In each district of the city, the settlements have controversial issues, but the purpose of this approach is to focus on the challenges and priorities that mobilize and unite the entire community by involving in the preparation and implementation of project-oriented projects for development of the city, region, etc.

One of the most active examples of this *project participative approach* advocates community mapping. Attention to this method is due to the need to find adequate mechanisms for analysis of spatial aspects of social relations, visualization of spatial information necessary to stimulate social participation in the socio-territorial context and the development of socio-cultural policy.

As for the study of the mapping process itself, we note that in the beginning it meant the creation, compilation, and display of only a physical map. Today, the research literature is widely represented by biological, landscape-morphological, geological mapping, mapping of natural phenomena (disasters), genetic, physical, social, cultural, cognitive mapping, mapping of technologies.

Actually social maps appeared only at the end of the XIX century, within the framework of the origin of urbanism. One of the first researchers who used the mapping method to reflect social problems and social information in the spatial

context was the social topographer Charles Booth, who made in 1889 in London «poverty maps». Inspired, in 1895, Jane Adams and her colleagues in the book «Hull House Documents and Cards» published maps of living conditions in poor neighborhoods of one of Chicago's urban areas. In the early 1920s, the mapping method was actively used by Robert Park and Ernest Burgess, who used categories of social space, boundaries and distance, range and zones. That is, the first social maps were part of a wide range of statistical and analytical data. Investigating the problem, the innovators resorted to the processing and systematization of empirical material and used mapping as a method of visualizing part of the collected information.

However, despite the established traditions, nevertheless, until the 1970s, social data was used mainly in geographic information systems.

In recent decades, the current trend has begun to radically change. Modern social mapping is a group of methods united by one object of study: social reality for the purpose of its analysis and subsequent influence on it. First of all, this is due to the need to study the context of relations between people for the needs of social design in the framework of the development and implementation of socio-cultural policy, the development of integrated development programs territories.

Currently, in the field of social and human sciences, the accumulation of various methods of creating maps for solving research and applied tasks is not accompanied by the attempts of their systematization and analysis. This limits understanding of mapping capabilities and prospects for its application.

In addition, there is a need to generalize and take into account new factors regarding the impact of community mapping on participatory decision-making, without which today it is impossible to imagine the development of a democratic society.

The community of the city, in the broadest sense, is the main user of the city. This is from an ideal point of view. In reality, in this state of affairs, a post-Soviet system of governance is imposed on the state of affairs in our country, which does not involve wide involvement of the public in the planning process, business interests of individual owners, etc. Since the subject of our research is social mapping, in our case it can be characterized as a public study involving a wide range of active residents who determine the valuable qualities of their habitat, seek opportunities, share their feelings and ideas. Therefore, it is important that this process be balanced and take into account the interests of different groups, this will be discussed in this article.

First of all, we note that mapping the community is a process of mapping resources and creating a community image that demonstrates its ability and

potential, is attracting residents to discover valuable qualities and creating the image of their city / region, which I would like to live in. [6]. Usually it is used to map resources, potentials, hazards, social values and perceptions; in order to collect information about traditional and innovative knowledge and practices, for collecting data for evaluation or monitoring; to provide alternative scenarios, training and enhancing key players; but first and foremost - to democratize decision-making processes and empowerment of members of the community itself [6].

One of the most indicative methods of mapping communities of participatory type is the method of cultural mapping – the compilation of a map of cultural and creative resources of the territory for assessing the potential of the creative sector, identifying its capabilities and needs. Today, by drawing up a map of cultural resources, urban communities can capture their cultural practices and resources, as well as other intangible assets – feelings of place and other social spiritual values. As cultural mapping is perhaps the main mechanism for involving citizens in cooperation, which, with the involvement of social and cultural anthropology, with a well-founded choice of dominant in cultural politics and the adherence of all other principles to it, allows us to develop a correct strategy for socio-cultural development of the city and to influence the formation of local urban identity, as a common vision of the citizens of their present and future. Despite the declared «sectoral» nature of cultural mapping, it is, in fact, not so, because it is aimed at stimulating the socio-cultural, economic development of the territory through the formation of an image and territorial attractiveness. It also includes auditing resources and needs of the territory, but by analyzing the material and subjective field of culture, as well as the analysis of the immaterial symbolic space.

One of the first active examples of the use of the method of cultural mapping in Ukraine was the mapping launched in Lviv in 2008. This method, one of the active approaches to cultural development through openness and community engagement, has begun to be used in UNESCO as a methodology or technology for the identification, description, promotion and restoration of cultural resources and values of a particular locality. Lviv's cultural map has identified all participants in the cultural life of the city, as well as what they did, what resources they needed, what relations they had between them. She identified key players, urgent work directions, predictable dangers and threats. She defined what types of cultural organizations, where they are located and how many people they work in, what resources exist and who receives them. The cultural map helped to understand the role, relations and responsibilities of all subjects of the cultural life

of the city, and also pointed to possible increase of capacities, the potential of strategic planning and organizational development.

In 2011, the pioneers from Lviv launched a program for the development of cultural maps in 7 cities of Ukraine: Dnipropetrovsk, Lutsk, Lugansk, Mykolaiv, Melitopol, Odesa, Kherson. In order to make the cultural mapping process public, accessible, interactive and interwar, large-scale public discussion, interviewing key players and questioning consumers of cultural products took place in each of the cities. Unfortunately, local authorities did not pay due attention to the work of NGOs, and this initiation did not turn into a strategic plan for the development of cultural policy involving not only cultural professionals or strategies, but also those interested in culture. Nevertheless, cultural mapping in Ukraine as a model of co-ordinated cooperation between the community and the authorities is a future.

As for the development of cultural mapping in Melitopol, it should be noted that its first stage included the process of collecting, summarizing and analyzing information on available cultural resources of the city community, as well as auditing, evaluating cultural resources and identifying current economic, social and territorial trends. At the next stage, the Center for Sociological Studies of the MDPU conducted a questionnaire survey «The work of cultural and leisure institutions and cultural mapping of the eyes of the Melitopol citizens», which covered more than 4,500 respondents of various age and social groups, which allowed to objectively estimate the level of cultural services of the population according to the real the needs of local residents of different neighborhoods of the city. The peculiarity of this survey was that the practical implementation of the original questionnaire developed by the Center allowed regular surveys (for example, once a year) to timely identify the dynamics of change and draw conclusions about the effectiveness of the activities of local self-government bodies. The next stage of the mapping was the holding of a series of expert meetings «Dialogue over a cup of coffee» in the format «World café» (world cafe), methodologically combining an expert survey with elements of the business game and a group written interview, and proved itself as a way of discussing the problem «How to make Melitopol a culturally lively city?», which allowed the maximum use of the creativity of the participants in the dialogue round table. This approach enabled the working group to identify the creative potential of cultural management experts and cultural experts who are best known in the cultural practices of Melitopolis and competent in the management of cultural processes and institutions of the urban community. The results obtained during the «World café» were processed and analyzed by the staff of the Center for Sociological Research. As the main methods of analysis, quantitative and qualitative content

analysis was used, using Q-sorting, analysis of units and layers, studying and generalizing the subject, its orientation and space of distribution.

As can be seen from the step-by-step implementation of the above-mentioned concept of cultural mapping of Melitopol, the principle that becomes dominant in it becomes the «city for the cities». Simple and obvious, in practice, it is often replaced by others: the city is coming to rest for rest, and so on. A principled approach to the city as a home where we live is actualizing the goal of cultural policy: improving the quality of life of the citizens, and obviously the well-developed infrastructure of the city's culture contributes to this. Since cultural plans are targeted at urban communities in support of their cultural needs, cultural regeneration is aimed at restoring cultural spaces, since even the most successful and effective government is not able to substitute the content of cultural policy, which removes local communities and lacks interactive communication with them. That is why the strategy of cultural planning, and its component, as cultural mapping within the framework of cultural development, becomes, therefore, a document whose role should not be limited to the cultural regeneration of the cultural environment of the city. Only supported by the complicity of the creative community in the development of the city as a cultural environment, such a strategy has a chance to succeed. And the purpose of the Concept of Cultural Development should be extremely clear for the cities – improving the quality of life, and hence the formation of urban identity – Melitopol citizens. That is why, in our opinion, further development proceeds from the political principle «culture for all» to the slogan on the principles of participative «culture of all». The increasingly widespread requirement to encourage, as far as possible, all groups of citizens and all social strata grow into the leitmotif of contemporary cultural politics in order to become active and active, partners of cultural and creative life in the urban environment. This approach, geared towards participation and activation, at the same time contributes to the fact that culture is increasingly viewed as an important point of intersection and interaction with other sectors of public life. [1]

It should be noted that for Melitopol the participation in this project was very relevant, as in the process of developing one of the city's priority directions «Creating comfortable living conditions», the City Development Strategy provides for a project approach to the implementation of operational objectives, continuous monitoring of their implementation.

In 2015 Melitopol again took part in the intercultural mapping, during which the community presented its vision of the city's intercultural sphere development, which became the basis for its future transformations of a

multicultural city. [7]. Interculturalism means an approach to cultural diversity that goes beyond equal opportunities and respect for existing ethnic and cultural differences. In practice, this means recognizing the values of different cultures and their rights to participate in the creation of a common identity, defined by diversity, pluralism and respect for human rights and fundamental freedoms [3].

Note that Melitopol is not the only intercultural city on the map. This is the «Intercultural Cities» Council of Europe Program, which supports the implementation of a new model of cultural diversity management, a model for intercultural integration. This model is based on awareness of the notion of the benefits of diversity – the perception of internally displaced persons and migrants as a resource, and not as a vulnerable group that only needs support [4, p. 5].

As practice has shown, progress in the development of the intercultural environment of the city has come about, on the one hand – in strengthening the existing intercultural interactions in the middle of the community, involving the potential of cultural and national societies, and, on the other hand, in promoting this process by representatives of local authorities. Since then, urban life conceptually and meaningfully acts as an integral and organic component of the creating process of a common intercultural European urban space. As life showed, based on scientific approaches to the development and further careful monitoring of the productivity of the implemented measures, thanks to the coordination of efforts and coordinated system work of the city hall representatives, deputy corps, public organizations, national cultural societies, scientists, entrepreneurs, journalists, students, elected by the city the development vector has given the urban community the opportunity to creatively comprehend the perspectives of a constructive solution to many problems. Today it can be argued that interculturality has become a social priority of the city of Melitopol not least and due to the fact that «complicity» of all the above subjects of urban cultural policy in teaching practical intercultural competences has become an effective and powerful tool in the development of urban cultural space. Thus, we have every reason to assert that intercultural competence is a prerequisite for the creation of an environment in which the subjective initiative of the territorial community as a whole, or of each of the participants in the city policy, in principle can be implemented. At the same time, it is an elementary practical test for the acceptability of a particular cultural policy in multicultural and polyethnic urban communities, based on the readiness of the subject to interact with other orientation systems and is based on respect for different cultural values, thereby becoming a necessary condition for the identification of relevance European principles of public self-government regarding modern Ukrainian urban

communities, their civic activism and heads of administrative structures in the current situation [1].

Conclusions. In general, the above-mentioned active workshops are evidence that having mastered the skills and abilities of participatory research and mapping methods as an effective tool for locating socio-cultural problems and their solution, the community of the city not only receives theoretical and practical knowledge from field research, it can independently to process the collected research materials, to systematize and analyze them for further implementation, but also to have the opportunity to implement their own social or business projects.

In the future, using the mapping method will allow not only to analyze socio-cultural processes in the spatial and informational contexts, but also accumulate the launch of new (cross) sector projects, will be the start for cultural, social and infrastructure projects and initiatives; will help to branding the city and increase its investment attractiveness; will help to develop a strategy of socio-cultural development; will unite the public, etc. That is why, in our opinion, there is a need for a special understanding of the socio-cultural space of the city in a communicative context, and the use of community mapping methodology is an accented and effective mechanism for the functioning of initiative urban communities.

Список використаних джерел

1. Афанасьєва Л. Міжкультурна компетентність як стратегема демократичного розвитку поліетнічної міської громади. *Українознавчий альманах*. 2017. Вип. 20. С. 62–66.
2. Афанасьєва Л. В. Тактичний урбанізм як концепт активного конструювання соціально-просторових практик сучасного міста. *Грані*. 2017. Т. 20, № 8. С. 43–49.
3. Афанасьєва Людмила, Рубікондо-Хованова Ксенія. Інтеркультурне місто як модель інтеграції українських спільнот у сучасний європейський простір. *Українознавчий альманах*. 2015. Випуск 18. С.13–17.
4. Афанасьєва Л., Олексенко Р. Интеркультурность как успешная модель развития поликультурного городского сообщества. *Mokslas ir praktika: aktualijos ir perspektyvos*. 2018. С. 6–13.
5. Афанасьєва Л., Олексенко Р. Активні інтеркультурні практики як індикатор взаємодії культурних груп і спільнот поліетнічного міста. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2018. №. 18. С. 40–47.
6. Картування громад в Україні: практичний посібник / Я. Мінкін та ін.; за ред. Я. Сошинська, М. : Krasowska-Igras. Київ : УБА, 2017. 111 с.

7. Стратегічна дорожня карта щодо впровадження політики «Місто, що навчається» / Л. Афанасьєва та ін.; за ред. Л. Афанасьєвої. Мелітополь : РА Wizard, 2018. 60 с.

References

1. Afanasijeva, L., 2017. International competence as a strategist for democratic development of the political city community. *Ukrajinoznavchij aljmanakh*, no. 20, pp. 62–66.
2. Afanasijeva, L.V., Kuznjecova, A.S., 2017. Tactical Urbanism as a Concept for the Active Design of Socio-Spatial Practices of a Modern City. *Ghrani*, no. 8, pp. 43–49.
3. Afanasijeva, Ljudmyla, Rubikondo-Khovanova, Ksenija, 2015. Intercultural city as a model for the integration of Ukrainian communities into modern European space. *Ukrajinoznavchij aljmanakh*, no. 18, pp. 13–17.
4. Afanaseva, L., Oleksenko, R., 2018. Interkulturnost kak uspeshnaya model razvitiya polikulturnogo gorodskogo soobshchestva. *Mokslas ir praktika: aktualijos ir perspektyvos*, pp. 6–13.
5. Afanas`yeva, L., Oleksenko, R., 2018. Akty`chni interkul`turni prakty`ky` yak indy`kator vzayemodiyi kul`turny`x grup i spil`not polietnichnogo mista. *Visny`k L`vivs`kogo universy`tetu. Seriya filosofs`ko-politologichni studiyi*, no. 18, pp. 40–47.
6. Minkin, Ja., 2017. Mapping Communities in Ukraine: A Practical Guide. L. Afanasijeva (Ed.). Kyiv : UBA.
7. Afanasijeva, L., 2018. Strategic Roadmap for the Implementation of the «Learning Town». L. Afanasijeva (Ed.). Melitopol : PA Wizard.

АНОТАЦІЯ

Р. І. Олексенко, Л. В. Афанасьєва. Еволюція розвитку соціокультурної політики міста від картування громад до проектування міського соціокультурного простору

Метою даного дослідження є здійснення комплексного аналізу інструментів картування громад в контексті модернізаційного оновлення соціально-культурного простору сучасного українського міста. Методологія дослідження: для реалізації поставлених завдань були застосовані такі загальнонаукові та емпіричні методи, як: аналіз, синтез, порівняння, систематизація, узагальнення, а також анкетування, фокус-групове дослідження та метод «World café». Для аналізу розробок і втілення проектів картування громад сучасного міста нами задіяний аксіологічний і діяльнісний підходи. Розроблено методiku культурного картування міста партисипативного типу на основі м. Мелітополь.

Науковою новизною дослідження є міждисциплінарний корелятивно-інтегративний підхід до вивчення проблеми картування, модернізації та сталого соціокультурного розвитку сучасного українського міста, що поєднує культурологічний, філософський та соціологічний принципи аналізу й полягає у спробі культуролого-аналітичного комплексного дослідження шляхів

організації співпраці міської громади з органами місцевого самоврядування. Висновки. В даному дослідженні здійснено спробу не тільки охарактеризувати картування громади як метод, а й виявити можливості його використання для дослідження соціально-територіального простору, визначити його практичне значення, що може, на наш погляд, виступати науковим підґрунтям не тільки для пізнання, прогнозування міських соціокультурних процесів, а й сприятиме розвитку потенціалу громади, конструюванню територіальної організації місцевого самоврядування.

Ключові слова: *культурне картування, партисипативне управління, соціокультурний простір міста, культурна громада, проектування міського соціокультурного простору.*

АННОТАЦИЯ

Р. И. Олексенко, Л. В. Афанасьева. Эволюция развития социокультурной политики города от картирование общин к проектированию городского социокультурного пространства

Целью данного исследования является осуществление комплексного анализа инструментов картирование общин в контексте модернизационного обновления социально-культурного пространства современного украинского города. Методология исследования: для реализации поставленных задач были применены следующие общенаучные и эмпирические методы, как: анализ, синтез, сравнение, систематизация, обобщение, а также анкетирование, фокус-групповое исследование и метод «World café». Для анализа разработок и реализации проектов картирование общин современного города нами задействован аксиологический и деятельностный подходы. Разработана методика культурного картирования города партисипативного типа на основе г. Мелитополь.

Научной новизной исследования является междисциплинарный коррелятивно-интегративный подход к изучению проблемы картирование, модернизации и устойчивого социокультурного развития современного украинского города сочетает культурологический, философский и социологический принципы анализа и заключается в попытке культуролого-аналитического комплексного исследования путей организации сотрудничества городской общины с органами местного самоуправления. Выводы. В данном исследовании предпринята попытка не только охарактеризовать картирование общины как метод, но и выявить возможности его использования для исследования социально-территориального пространства, определить его практическое значение, что может, на наш взгляд, выступать научной основой не только для познания, прогнозирования городских социокультурных процессов, но и будет способствовать развитию потенциала общества, конструированию территориальной организации местного самоуправления.

Ключевые слова: *культурное картирование, партисипативное управления, социокультурное пространство города, культурная община, проектирование городского социокультурного пространства.*

УДК 130.2-027.542(477):061.1ЄС”199”

І. О. Бондар

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії та соціальних наук,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка,
м. Суми, Україна,
boniral@ukr.net,
ORCID 0000-0001-7979-2159

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В ОСТАННЄ ДЕСЯТИЛІТТЯ XX СТ.: ФІЛОСОФСЬКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

У статті розглянуто провідні тенденції розвитку національної культури в умовах євроінтеграції наприкінці XX ст., досліджено характер, динаміку та інтенсивність впливу глобалізації на культурні процеси в Україні. Основна увага приділяється проблемам переходу українського соціуму до нових умов розвитку культури в умовах посттоталітарного суспільства, що сприяло формуванню нових підходів щодо сприйняття феномену культури у суспільній та індивідуальній свідомості, змінам основних підходів до управління у галузі культури. Схарактеризовані основні напрями та стан міжнародного співробітництва України у культурно-мистецькій сфері.

Ключові слова: глобалізація, європейська інтеграція, європейські цінності, культура, культурна політика, мистецтво, міжкультурний діалог, посттоталітаризм.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації особливої актуальності набуває феномен культури. Тому в сучасному суспільстві вчергове загострюється дискусія про тенденції розвитку культурних процесів, здійснюється аналіз культурної діяльності, визначаються його результати. Здебільшого вони суб'єктивні за своєю суттю і важко піддаються точному вимірюванню. Звісно, все це не означає, що культура може бути повністю відокремленою від контексту, в якому вона створюється і розвивається. Навпаки, вона відображає свій час і своє місце в світі. Діячі культури живуть у суспільстві і є його активними членами або можуть вважати себе такими, а це означає, що вони мають соціальні, політичні та етичні зобов'язання і цілі. Тому дослідження історико-філософських проблем розвитку культури в постнекласичну епоху є наразі актуальним. Отже, зосередимо нашу увагу на проблемах адаптації різних національних європейських культур, зокрема й української, до глобалізаційних виявів в останні десятиріччя XX ст. в контексті євроінтеграції.

Аналіз останніх досліджень. В процесі роботи над визначеною темою, було проаналізовано існуючі наукові розробки з проблем культурного фактору європейської інтеграції. Слід зауважити, що вивченню означеної тематики у сучасній вітчизняній науці загалом присвячено недостатньо уваги. Так особливості глобалізаційних процесів розглядалися в дослідженнях Байдарова Е.У., Флієра А.Я. [1; 10], європейська інтеграція та її культурні аспекти визначалися в працях таких вітчизняних дослідників, як Берегова О. М., Бірюкова М. В., Камінський Є. Є., Копійка В. В., Кремень В. Г., Пелагеша Н. Є., Сушко О. В., Шинкаренко Т. І., Павленко Ю. В. та інших [2; 3; 6; 7; 8; 9, 11]. Взагалі, в них розкрито проблеми реалізації євроінтеграційної стратегії України, досліджено еволюцію євроінтеграційних процесів; приділяється увага ролі України в загальноєвропейській інтеграції, проблемам активізації міжкультурного діалогу, співробітництву Європейського Союзу з міжнародними організаціями, зокрема з Радою Європи. Крім того, важливими для розкриття даної теми є документи, прийняті в ЄС наприкінці ХХ ст., що складають джерельну базу дослідження [4].

Мета та завдання статті визначені з урахуванням актуальності проблеми та стану її наукової розробки. Метою дослідження є комплексний філософсько-культурологічний аналіз характеру та інтенсивності впливу фактора європейської інтеграції наприкінці ХХ ст. на розвиток національних культурних процесів, зокрема в Україні.

Досягнення поставленої мети потребує вирішення наступних завдань: дослідити особливості впливу європейської інтеграції на трансформацію національної культури; з'ясувати тенденції співробітництва України з ЄС в культурній сфері; показати місце України у формуванні єврокультурних стратегій; висвітлити пріоритети співпраці з ЄС у сфері культури та проаналізувати їх значення.

Виклад основного матеріалу. В другій половині ХХ ст. роль культури в країнах прокомуністичної орієнтації безумовно мала ідеологічно-політичну тональність [2]. В країнах Західної Європи політичні зобов'язання також певною мірою тиснули на творчість і роботу інтелектуалів. Коли європейські нації у 1950-х рр. почали процес політичного об'єднання, контакт між їхніми інтелектуальними традиціями парадоксальним чином почав слабшати, по-перше, в контексті нового престижу наукового та управлінського світогляду, який поступово витісняв гуманістичний; а, по-друге, через посилення ролі англійської мови та американських культурних цінностей, які вона транслює [1].

Але вже в останні десятиліття ХХ ст. в світі набагато серйозніше значення надається економічному і соціальному чинникам, аніж політичному. Звідси, маємо зазначити, що для культури основним вектором стала діяльність, що покликана зробити свій внесок і в економічний, і в соціальний розвиток країни. Причому виявилось, що діапазон напрямків цих дій має досить широкий спектр. Наприклад, це і підтримка внутрішніх інвестицій, і створення нових робочих місць, і допомога в розширенні експорту тощо. Якщо говорити в найзагальнішому сенсі, культура повинна була сприяти заохоченню міжнародної конкурентоспроможності своєї країни – це економічний аспект її служіння суспільству. Водночас культура використовувалася і як свого роду особливий засіб нейтралізації соціальних відмінностей, як терапія по відношенню до непривілейованих спільнот і груп. Тим самим художник-творець повинен був ніби перетворитися на соціального працівника нового типу. Цей підхід до ролі культури і творця був правомірним, але утилітарним, бо він залишав поза увагою, ігнорував справжній зміст і цінність поняття «культура».

До подій кінця 80-х – початку 90-х років геополітика розглядалася переважно в ідеологічному, військовому і економічному аспектах. У жорсткому протистоянні капіталізму і соціалізму не застосовувалися культурні критерії. За мирного перебігу справ культура була лише корисною, але неістотною складовою. Значно важливішою ставала її роль, коли держави знаходились у ситуації конфлікту: тоді культура перетворювалася на засіб підтримки хоч мінімального рівня діалогу [2].

У країнах Центральної та Східної Європи, і в Україні зокрема, в часи соціалізму культура була суворо контрольованою сферою суспільного життя. Але, водночас, така система мала й певні переваги, що перш за все полягало в наданні митцеві, який, звісно, був лояльним до режиму, фінансової безпеки. А, по-друге, – вона періодично дозволяла йому досягати високих і цікавих творчих художніх результатів. Наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. «безбідне» існуванню діячів мистецтва та культури, і на тлі колапсу державного управління культурою, припинилося. Натомість правила митцям став диктувати неконтрольований вільний ринок.

У європейському суспільстві початку 80-х рр. ХХ ст. домінувала позиція, що не існувало європейської культури як такої. Разом з тим, відповідно до розуміння терміну «територія європейської культури», визначеному 1985 р. Європейською економічною спільнотою, формувалися культурно-мистецькі програми, що діяли на території сучасного Європейського Союзу. Наприклад, як «Європейська культурна столиця»

(1985 р.), «Калейдоскоп» (1990 р.), «Аріан» (1997–1999 р.), «Рафаель» (1997–2000 рр.) стали провідними механізмами реалізації завдань і цілей культурної практики в країнах Європи [5].

Падіння Берлінської стіни у 1989 р. і початок переговорів на засіданні Європейської ради у Дубліні у червні 1990 р. щодо створення Євросоюзу змінили погляд європейського суспільства на культуру і культурні відносини, які всі повоєнні десятиліття трактувалися лише як додаток до «добросусідських стосунків».

Наступним етапом стали події, пов'язані з об'єднавчим європейським процесом. Договори, які започаткували Євросоюз, були погоджені у Маастрихті у грудні 1991 р. під час зустрічі глав держав та урядів у межах Європейської ради. Остаточний варіант Договору про ЄС було підписано 7 лютого 1992 р. Він набрав чинності 1 листопада 1993 р. після ратифікації всіма державами-членами. Договір про Євросоюз заклав нові напрями європейської інтеграції, які включали створення економічного, валютного та політичного союзів, подальше реформування правового механізму європейської спільноти.

Нового геополітичного сприйняття, зафіксованого у нормативно-правових документах, культура набула у Маастрихтській угоді 1992 р., у якій сфера культури і мистецтва була визнана незалежним чинником розвитку суспільства [4]. Пріоритети культурної політики було зафіксовано у двох напрямках: 1) охорона культурної спадщини європейського значення, і, 2) збереження різномайття національної та регіональної культури кожної країни, що входить до ЄС. Хоча представники країн-учасниць, що підписали угоду, й не виробили єдиної стратегії нової загальноєвропейської культурної політики, вони дійшли спільної думки про необхідність загальних, узгоджених дій у сфері культури і висловилися на користь взаємного визнання особливостей національних культур. Упорядники Маастрихтського договору, що позначав перехід від Європейського Співтовариства до Європейського Союзу, вперше зафіксували зобов'язання та взяли на себе вагомі повноваження у царині культури. Як значилося в документі, європейські культури (у множині) потрібно було сприймати як такі, що вимагають «поваги», а під цим малася на увазі свобода від надмірного наднаціонального впливу. «Співтовариство повинно сприяти процвітанню культур держав-учасниць, поважаючи їхнє національне та регіональне розмаїття» [2]. Але водночас Співтовариство брало на себе завдання «наголошувати на спільній культурній спадщині» [2].

Країни-учасниці Маастрихтської угоди відмовилися від прийняття програми панєвропейської культурної політики. Натомість вони підтримали спільні дії у сфері обговорення проблем культурної спадщини європейського значення, покращення знання і розповсюдження культури та історії європейських народів, некомерційного культурного обміну, художньої і літературної творчості, зокрема, й у аудіовізуальному секторі. Належну увагу отримали національні й регіональні відмінності країн-учасників, було підкреслено, що вони вказують на протиріччя, властиві концепції європейської культурної інтеграції.

У 1992 р. на 26-й сесії Генеральною конференцією ЮНЕСКО було ухвалене рішення про створення незалежної всесвітньої Комісії з розвитку культури, яка б діяла в рамках ЮНЕСКО. Вона визначила чотири мети культурної політики: 1) зберегти культурне різноманіття Європи і сприяти його розвитку; 2) реалізувати потенційні можливості місцевих (локальних) культур; 3) використати компетенцію культури на індивідуальному, соціальному і національному рівнях; 4) використати всі можливості для перетворення культури на дієву силу, здатну підтримувати і стабілізувати гуманітарний розвиток суспільства [3, с. 35].

Маастрихтський договір набув чинності у 1993 р. [11, с. 414]. В практичній діяльності він передбачав надання Європейським фондом регіонального розвитку та Європейським Соціальним Фондом в сфері культури невеликих грантів. Внаслідок цього саме 1990-ті рр. стали визначальними для вироблення основних векторів культурної політики ЄС. Підсумки впровадження культурно-мистецьких програм у ЄС було зроблено на Культурному Форумі, що відбувся 29-30 січня 1998 р. в Боршетському центрі в Брюсселі. Міжнародні організації та представники країн, які реалізовували проекти в рамках існуючих програм підсумували культурну політику ЄС 1990-х рр. та визначили пріоритетні напрями підтримки культурно-мистецьких ініціатив у середньостроковій перспективі [5].

На тлі існування культурних кордонів у Європі й культурного плюралізму, підтримка існуючих відмінностей культурної діяльності і культурної політики стала одним з наріжних принципів, закладених в роботу ЮНЕСКО і Ради Європи. Етнічні культурні відмінності є засобом досягнення вільного і рівного обміну між культурами, оскільки всі національні культури формують частину загальної єдиної спадщини людства, а зневага або руйнування культури якоїсь групи населення Землі – це втрата для всього людства.

Україна, яка здобула незалежність в історичних умовах інтенсивних глобалізаційних процесів, опинилася перед цілим комплексом проблем. З одного боку, необхідності внутрішньої консолідації, а з іншого – міжнародної інтеграції, яка загрожувала втратою культурної ідентичності. В цих умовах розробка культурної політики країни стала загальнонаціональним завданням, якою, крім адміністративних органів управління культурою, почали опікуватися усі зацікавлені політичні інституції (наприклад, партії у виборчих перегонах). В подальшому, дедалі більш активніше, до процесу визначення і реалізації культурно-мистецьких акцій й програм почали залучатися й громадські організації.

Швидкий крах старої адміністративної структури, занепад економіки унеможливили створення в Україні впорядкованого та контрольованого ринку художньо-мистецьких цінностей. Тому перед керівниками, що визначали культурну політику держави, постало питання не просто про те, як найкращим чином використовувати обмежені фінансові та інші ресурси, але і як знайти шлях, який зберігатиме за культурою політичні пріоритети. У зв'язку з цим особливо актуальним стала й інша, не менш значуща проблема: наскільки приватний сектор повинен і здатен нести на своїх плечах тягар фінансування культурної сфери держави? Відзначимо, що й сьогодні вливання приватного капіталу не є потужними.

Поза сумнівом, між комерцією і державними субсидіями певним чином необхідно було знаходити баланс. Проте, ситуація як в Україні, так і в ЄС не була врегульована, а тому позначалася безладом і примітивним прагматизмом. Звичайно, в умовах панування ліберальної ринкової економіки культурою більшою мірою управляли саме її закони, але участь держави в управлінні культурними процесами була вкрай необхідною. Водночас, творчість митця не повинна обмежуватися адміністративними методами і тиском. Тому поставали цілком логічні питання: якими повинні бути межі та інтенсивність втручання, хто має здійснювати оцінювальні та контрольні функції, і чи взагалі це потрібно?

Тотальна підтримка сфери культури державою призводить до творчої залежності і несвободи вираження. Держава об'єктивно проявляє досить чутливе ставлення до взаємин між суспільством і мистецтвом. Уряди, органи влади і управління абсолютно резонно цікавляться процесами, які складаються в суспільстві, отже, й творами мистецтва, що характеризують це суспільство і – ширше – беруть участь у культурній взаємодії.

Наприкінці 90-х рр. в Україні спостерігається посилений інтерес влади до мистецтва, його впливу на якість життя, на формування громадської

думки. Культура відтоді часто розглядалася як вирішальний чинник соціального порозуміння – як у Східній Європі, де вихор змін приніс масу протиріч у раніше монолітні суспільства, так і в країнах Західної Європи, де старі заможні суспільства втратили колишню впевненість у стабільності. Проте «внесок» культури в соціальну консолідацію суспільства не такий простий, як здається на перший погляд.

Митці, що працювали в усіх практично без винятку напрямках, мали резонні причини побоюватися як тиску приватного сектора, так і тиску державного, оскільки в будь-якому випадку опинялися у фінансовій залежності. В умовах функціонування змішаної економіки, як форми розвитку суспільства, держава і приватний інвестор повинні були прагнути до найбільш плідної співпраці і, зокрема, гарантувати, що одні форми мистецтва не дискредитуватимуться заради розвитку інших.

Мистецтву органічно властива дихотомія старих і нових форм, методів та стилів. Існує величезна кількість художніх напрямів і форм, що спираються на традиційні істини і відносини. Та дедалі частіше ці позиції заперечувалися і носіями нових художніх стратегій, і суспільною свідомістю. Минуле об'єктивно ставало предметом діалогу з сьогоденням. Ці дискусії велися не для того, щоб дати можливість міністерствам і радам у справах мистецтв виступати посередниками в цьому діалозі, а для того, щоб кожна сторона мала рівні шанси висловити свою точку зору. У громадському секторі така розбіжність закріплювалася діями організацій двох типів: великих структур з їх системою державного фінансування, грантів та стипендій та невеличких груп, що оперують обмеженими ресурсами. Таким же неоднорідним був і приватний сектор. З одного боку, функціонували величезні корпорації, зайняті потужним за обсягом виробництвом, і з іншого – скромний, незалежний малий бізнес. Як правило, великі організації більш схильні до консерватизму, натомість, невеликі – більш рухливі й готові до певного ризику. Досягнення балансу між ними розширювало аудиторію охоплення культурно-мистецькими течіями, сприяло стабільності й динамічності розвитку національної культури.

Артефакти у різних формах мистецтв є джерелом ідей, які часто, будучі не сумісними зі загальноприйнятними, утверджуються через конфлікт, оскільки нові ідеї заперечують існуючий порядок життя. Ми маємо безліч прикладів, коли, принаймні, на початку свого творчого шляху, художник часто виступає як самотник, якого не підтримує суспільство. З іншого боку, мистецтво допомагає людям пережити нові відчуття, наблизитися до нових цінностей або, навпаки, реабілітувати старі.

Це особливо справедливо в тих випадках, коли суспільство, що стало на шлях внутрішнього духовного розвитку, починає відчувати підозрілість до «чужого», заперечує сторонні впливи. В будь-якому випадку мистецтво – це не тільки безпосередньо художній артефакт – водночас це й діалог між художником і суспільством, а також дискусія в самому суспільстві з приводу цього артефакту.

Можна помітити, що існує чітка відмінність між мистецтвом традиційно привілейованим, що стабільно отримує суспільні субсидії, і новими, неофіційними, нетрадиційними формами художнього виявлення, які не отримують з суспільних, державних коштів практично нічого. З іншого боку, частина суспільства і частина художників-творців прагнуть зруйнувати традиційні принципи культурного життя, що склалися, а також домогтися підтримки, як моральної, так і фінансової, нового мистецтва. Ілюзорність цих очікувань, на перший погляд, очевидна, але якщо нові форми мистецтва народжуються в суспільстві і підтримуються певним колом громадськості, то вони мають право на частину суспільної підтримки.

У свою чергу, суспільство теж має перед культурою зобов'язання. Суспільна підтримка мистецтва – традиція давно сформована в усіх країнах Європи. Навіть якщо об'єктивно виникають та існують обмеження, то наслідки цього мають політичний характер.

Висновки та перспективи розвитку напряму дослідження. Відтак, наприкінці 90-х рр. Україна стала перед проблемою самоідентифікації в полікультурному суспільстві, а глобалізація стала реальним фактором впливу на національну культуру. Зміцнення культурних зв'язків в цей час стає потужним чинником формування панорамного сприйняття України як держави, в якій поважають історичні традиції вітчизняної культури і водночас розвивається динамічне культурне життя в умовах етнічного різноманіття, культурного і мовного плюралізму.

Перші кроки процесу європейської інтеграції України зумовлені важливими перетвореннями у побудові державної політики на національному та місцевому рівнях і торкалися різних сфер суспільства. В культурному секторі України також спостерігалось пожвавлення співробітництва із ЄС, метою якого було не лише налагодження культурних обмінів та діалогу, а й зміна системи й підходів до управління у цій галузі, які б базувались на засадах демократії, визнання культурних прав і свобод.

Протягом останніх десятиліть ХХ ст. культурна політика України інтенсивно адаптувалася до нових реалій мистецько-художнього життя, що

вимагало звернути увагу на інноваційні проекти, з якими країна пов'язувала подальший розвиток національної культури.

Список використаних джерел

1. Байдаров Э. У. Влияние глобализации на культуру и ценности человека. *CREDO NEW*. Теоретический журнал: веб-сайт. URL: http://www.inspp.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=100&Itemid=11 (дата звернення: 02.11.2019).
2. Берегова О. М. Комунікаційні аспекти культурної політики незалежної України. *Культура і сучасність*. Київ, 2004. №2. С.49–58.
3. Бирюкова М. В. Глобализация: интеграция и дифференциация культур. *Философские науки*. 2001. № 1. С. 33–42.
4. Договор о Европейском Союзе (Маастрихт, 7 февраля 1992 года): перевод к.ю.н. Четверикова А. О. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029 (дата звернення: 02.11.2019).
5. Кавунник А. Культурно-мистецькі програми країн-членів Європейського Союзу. URL: <http://uaculture.org/texts/yednist-u-riznomanitti/> (дата звернення: 02.11.2019).
6. Копійка В. В. Європейський союз: досвід розширення і Україна: монографія. Київ : Юридична думка, 2005. 448 с.
7. Кремень В. Г. Філософія національної ідеї: Людина. Освіта. Соціум : монографія. Київ : Грамота, 2010. 576 с.
8. Пелагеша Н. Є. Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації: монографія. Київ : Національний ін-т стратегічних досліджень, 2008. 288 с.
9. Сушко О. В. Нові глобальні реалії та ситуація у пострадянському просторі. *Політична думка*. Київ, 2001. № 4. С. 84–93.
10. Флиер А. Я. Постмодерн как поиск новой культуры. *Вестник МГУКИ*. Москва, 2006. № 3. С. 5–10.
11. Шинкаренко Т. І. Маастрихтський договір. *Політична енциклопедія*. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ, 2011. С. 414.

References

1. Baydarov, E.U. Vliyanie globalizatsii na kul'turu i tsennosti cheloveka [The impact of globalization on culture and human values] [in Russian]. *CREDO NEW*. *Teoreticheskiy zhurnal: veb-sayt*. Available at: <http://www.inspp.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=100&Itemid=11> [Accessed 02 November 2019].
2. Bereгова, O.M., 2004. Komunikatsionnyye aspekty kul'turnoy politiki nezalezhnoy Ukrainy [Communal aspects of cultural policy of independent Ukraine. Culture and Modern] *Kultura i suchasnist*, Kyiv, no. 2, pp. 49-58.

3. Biryukova, M. V., 2001. Globalizatsiya: integratsiya i differentsiatsiya kul'tur [Globalization: integration and differentiation of cultures] [in Russian]. *Filosofskiye nauki*, no. 1, pp. 33-42.
4. Treaty on the European Union 1992, Maastricht: Translated from English by k.yu.n. A. O. Chetverikova [in Russian]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029> [Accessed 02 November 2019].
5. Kavunnyk, A. Kulturno-misteskiye programmy krakov-chlenov evropeetrovskogo soyuza [Cultural and Mystery Programs of the Krai-members of the European Union] Available at: <<http://uaculture.org/texts/yednist-u-riznomanitti/>> [Accessed 02 November 2019].
6. Kopyka, V. V., 2005. Evropeyskiy soyuz: dosrochnaya roza i Ukraina: monografiya [Evropeyskiy soyuz: dosrochnaya roza i Ukraina: monografiya] Kyiv : Yuridichna dumka.
7. Kremen, V.H., 2010. *Filosofiya natsionalnoy idei: Lyudina. Osvita. Sotsium: monografiya* [Philosophy of National Ideas: Person. Education. Social: monograph]. Kyiv : Gramota.
8. Pelagesha, N. E., 2008. Ukraina u smyslovykh viinakh postmodernu: transformatsiia ukrainskoi natsionalnoi identychnosti v umovakh hlobalizatsii: monohrafiia [Ukraine has a sense of postmodernism: the transformation of Ukrainian national identity in the minds of globalization: a monograph]. Kyiv: Natsionalniy in-t strategicheskikh dosledzheniy.
9. Sushko, O. V., 2001. Novi hlobalni realii ta sytuatsiia u postradianskomu prostori [New global reality and the situation in the affected space]. *Politychna dumka*. Kyiv, no. 4, pp. 84–93.
10. Fliyer, A. Ia., 2006. Postmodern kak poysk novoi kultury [Postmodern as a search for a new culture] [in Russian]. *Vestnik MGUKI*. Moskva, no. 3, pp. 5–10.
11. Shynkarenko, T. I., 2011. Maastrykhtskyi dohovir [Maastricht Treaty]. In.: Yu. Levenets, ed. *Politychna entsyklopediya*. Kyiv, p. 414.

АННОТАЦИЯ

И. А. Бондарь. Тенденции развития национальной культуры в контексте европейской интеграции в последнее десятилетие XX в.: философско-культурологический анализ.

В статье рассмотрены основные тенденции развития национальной культуры в условиях европейской интеграции в конце XX в., исследован характер, динамика и интенсивность воздействия глобализации на культурные процессы в Украине. Основное внимание уделяется проблемам перехода украинского социума к новым условиям развития культуры в условиях посттоталитарного общества, что способствовало формированию новых подходов к восприятию феномена культуры в общественном и индивидуальном сознании, изменениям основных подходов к управлению в области культуры. Схарактеризованы основные направления и состояние международного сотрудничества Украины в культурно-художественной сфере.

Ключевые слова: глобализация, европейская интеграция, европейские ценности, искусство, культура, культурная политика, межкультурный диалог, посттоталитаризм.

SUMMARY

I. O. Bondar. Trends in the Development of National Culture in the Context of European Integration in the Last Decade of the Twentieth Century: a Philosophical and Cultural Analysis.

The article considers the main tendencies of development of national culture in the conditions of European integration at the end of the twentieth century, investigates the nature, dynamics and intensity of the impact of globalization on cultural processes in Ukraine. The cultural factor was the major prerequisite for the progress of the European integration, as well as ensured the foundation for cultural, economic, social and political convergence of the European nations, and exerted its influence on deepening of the integration processes, which, in effect, plays the role of the tool for forging the sense of cohesion among Europeans. Nowadays the culture has not only become additional dimension of the European integration but also developed into one of the determinative factors of the European integration, the tool and the solution of the economic and political problems and a potential alternative in deciding on further European development.

The main attention is paid to the problems of transition of Ukrainian society to new conditions of development of culture in the conditions of post-totalitarian society, which contributed to the formation of new approaches to the perception of the phenomenon of culture in public and individual consciousness, changes in the basic approaches to management in the field of culture. The first steps of Ukraine in the process of European integration are caused by important changes in state policy at national and local levels, and also concerned various spheres of society. In the cultural sector of Ukraine in the late twentieth century there was a revival of cooperation with the EU, which aimed not only at fostering cultural exchanges and dialogue, but also at changing the system and approaches to governance in this area, which were based on the principles of democracy, recognition of cultural rights and freedoms. During the last decades of the twentieth century Ukraine's cultural policy was intensively adapting to the new realities of artistic life, which required attention to the innovative projects with which the country linked the further development of national culture.

The main directions and state of international cooperation of Ukraine in the cultural and artistic sphere are characterized. It is revealed that European integration has become a powerful prerequisite for the development of transformations in the national cultures of many countries, has had a powerful influence on the dynamics of cultural processes, and has become an instrument of strengthening social consolidation through the support of pan-European cultural values.

The author's principal conclusion is that the cultural factor plays the important role in the process of the European integration.

Key words: art, globalization, European integration, European values, culture, cultural policy, intercultural dialogue, post-totalitarianism.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФІЛОСОФІЇ ІСТОРІЇ

УДК 141.7<<71>>366.4

І. О. Снегірьов

кандидат філософських наук, доцент,
завідувач кафедри філософії та соціальних наук,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка,
snegilecter@rambler.ru,
ORCID 0000-0002-2624-2097

НЕЛІНІЙНЕ СВІТОРОЗУМІННЯ: ПОГЛЯД НАВСКИС

У статті через призму теорії самоорганізації та нелінійного підходу здійснюється аналіз основоположних принципів постнекласичної науки та їх екстраполяції на системи різної природи. Особлива увага автора акцентується на принциповій нелінійності і стохастичності біфуркаційних переходів як у соціальних, так і природних структурах. Розкривається специфіка співвідношення детермінізму і індетермінізму в ці періоди. Автор доводить тезу, відповідно до якої формування нелінійного стилю мислення не означає кінець колишньої наукової парадигми і меж розвитку класичної картини світу, а мова йде про деякий методологічний синтез в рамках сучасної картини світу, який здійснюється в нелінійному світорозумінні.

Ключові слова: нелінійність, постнекласика, біфуркаційні періоди, теорія самоорганізації, детермінізм, індетермінізм.

Постановка проблеми. У багатьох дослідженнях, біля витоків яких стоять, насамперед, основоположники теорії самоорганізації – Г. Хакен [17], І. Пригожин, Г. Ніколіс [11] нелінійному світобаченню був відразу заданий світоглядний контекст, розширювальний ракурс, що знайшло свій прояв у доповненні суворо математизованого ядра філософськими коментарями, сміливими аналогіями, які здійснюють можливість застосування принципів самоорганізації в різних сферах пізнання. Тут можна виділити дві проблеми, які знаходяться в тісному взаємозв'язку. Перша характеризується тим потенціалом в галузі наукової мови досліджень світу і суспільства (категоріями, законами, принципами), який пропонує нелінійне світорозуміння соціогуманітарному пізнанню. А друга – тими принципово новими образами, смислами в сприйнятті сутності світу, людини і суспільства, з якими нелінійна парадигма йде в соціогуманітарні науки. Перша – більше проблема методології, друга – світобачення (світогляду).

Які ж принципи нелінійного світобачення можна виділити в загальнонаукових теоріях. Вони концентровано виражають методологію теорії самоорганізації, а відповідно і нелінійного підходу:

1. Принцип становлення, який презентує, що головна форма буття – не те, що стало, а те, що стає; не спокій, а рух; не завершені, вічні, стійкі – цілісні форми, а перехідні, проміжні, тимчасові, ефемерні – дробові утворення. Становлення виражає себе через дві свої крайнощі – хаос і порядок. Хаос – основа складності, випадковості, потенції творіння, конструкції. Порядок – основа простоти, необхідності, закону, краси, гармонії.

2. Принцип впізнавання (узагальнення квантомеханічного принципу спостережуваності) означає впізнавання буття як становлення. При цьому параметри порядку (амплітуди зростаючих конфігурацій) грають двояку роль: повідомляють системі, як вести себе і доводять до відома спостерігача щось про макроскопічні стани системи.

3. Принцип згоди, який означає, що буття як становлення формується і пізнається лише в ході діалогу, комунікативної, доброзичливої взаємодії суб'єктів і встановлення гармонії в результаті діалогу. Одне з джерел принципу згоди – принцип конвенціональності в науковому пізнанні, сформульований А. Пуанкаре [9, с. 67].

4. Принцип відповідності, в межах якого відбувається акцентування уваги на можливості переходу від класичної науки до постнекласики (як за інтуїтивними параметрами, так і за формальними).

5. Принцип додатковості, який констатує незалежність і принципову неповноту як допостнекласичного опису реальності без нелінійного, так і навпаки. Буття в цьому трактуванні являє собою як процес що стає, так і той що став.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи, що загальний характер і динамізм нелінійного світорозуміння в сучасній науці пов'язані, насамперед, з теорією самоорганізації і заснованому на цьому світобаченні, спробуємо осмислити елементи саме такого світорозуміння. Тут треба звернути увагу на те, що, незважаючи на запозичення соціогуманітарним знанням деяких елементів категоріального апарату в природничих дисциплінах, перші все ще спираються на положення, які відображають лінійний підхід. Це пов'язано з тим, що деякі з найбільш сучасних форм природничого світоосягнення не ввійшли до методологічного апарату соціальних наук. Тому гуманітарне мислення все ще більш традиційне в концептуальному відношенні, ніж у природничому знанні. З числа останніх досягнень природничих наук, важливість яких для соціогуманітарних дисциплін ще не до кінця осмислена, варто зазначити принцип нелінійності, принцип додатковості, фундаментальну роль випадкового, ідею єдності можливого і дійсного в реальності. Так «в них не на належному рівні осмислений феномен додатковості самоорганізації та організації, самоврядування та управління,

порядку і хаосу й інші закономірності та ідеї» [2, с. 118]. У тому числі і такі принципи, як нелінійність, незворотність, біфуркація, атрактор та інші.

Істотно, що статус факторів світобудови нелінійність, нерівноважність і нестійкість отримали лише в нелінійному світорозумінні. З позицій класичної парадигми, як уже зазначалося, вони сприймалися як наслідок того, що та чи інша теорія не відповідає очікуванням наукового співтовариства, тобто свідчить про неповноту знання. Механічний підхід класичної фізики до пізнання світу знайшов яскраве відображення в словах П. Лапласа: «Дайте мені положення і швидкості всіх частинок у світі, і я розрахую всі події на вічні часи» [7, с. 41]. Іншими словами, якщо знати, які початкові умови були задані, можна з якою завгодно точністю розрахувати кінцевий результат. У цьому контексті розвиток має передбачуваний характер. Те, що зараз визначається минулим, а майбутнє – сьогоденням і минулим.

Обмеженість такої позиції виявилася, коли було встановлено, що «нелінійні методи описують більш широке коло процесів, ніж лінійні» [8, с. 78]. У нелінійній моделі розвитку акценти зміщуються з жорсткої детермінації на принципову стохастичність. Будучи найважливішим чинником і принципом у процесах світобудови, стохастичність вводить в наукове пізнання принцип індетермінізму. При цьому, як уже зазначалося, нелінійний підхід не заперечує ролі порядку. Він враховує конструктивну роль хаосу. Фіксує руйнівну роль хаосу, нелінійна методологія і пов'язане з нею світобачення підкреслює і його творче начало, тим самим вирішуючи питання діалектично.

З нелінійністю пов'язано усвідомлення глибокої незворотності соціального розвитку, багатоваріантності і альтернативності, як в історичній ретроспективі, так і в перспективі, зокрема в мисленні, де нелінійність проявляє себе як готовність до несподіваного розростання незначних флуктуацій в макроструктуру. Особливо велика роль флуктуацій в зонах біфуркацій. Тепер вже не викликає сумнівів той факт, що «необхідні не просто навіть революції, а кризи і катастрофи, вони – єдиний спосіб розвитку, переходу на якісно більш високий щабель» [5, с. 8–9].

В якості констатації вираженості та наукової коректності поняття біфуркації може слугувати теза про те, що «праці визнаних авторитетів у галузі синергетики і теорії катастроф, на які охоче посилаються автори обґрунтувань, куди глибше однобічного трактування і не дають приводу для крайнощів» [4, с. 24]. Тут, перш за все, враховується наявність в цих поняттях внутрішніх і зовнішніх джерел соціальних систем. На цьому акцентує увагу

прихильник теорії катастроф В. Арнольд [1]. Асоціюється біфуркація з катастрофічними змінами і конфліктами. Однак «у відповідності до теорії самоорганізації, без напруженої альтернативності в розвитку історії виникнення нового рівня організації неможливо» [16, с.119], так як у вирішальний момент переходу система повинна вчинити критичний вибір через динаміку флуктуацій. Просканувавши флуктуаційний фон, система здійснює декілька спроб, в результаті чого обирається якась флуктуація. Стабілізувавши її, система перетворюється на «історичний об'єкт», оскільки її подальша еволюція виявляється в прямій залежності від даного вибору. Так на понятійній мові теорії самоорганізації фіксуються фундаментальні співвідношення між випадком і зовнішнім обмеженням, між випадковістю і необхідністю, між свободою вибору і детермінізмом. Результат, який є наслідком дії малої причинності (флуктуаційних змін), що характеризують вихідний нестійкий стан, виступає перед нами як випадковий.

Випадковість у загальному вигляді розглядається як відсутність закономірності або ж як щось їй протилежне. Саме біфуркаційна модель демонструє, що на рівні результату (великі наслідки) немає безпосередніх і рівновеликих причин, які його детермінують, а тому він і описується як випадковий.

Нелінійна модель (порівняно з класичною і стохастичною) привносить у визначення випадковості якісно нове розуміння понять і уявлень: стан нестійкої рівноваги, істотна нерівноважність, малі причини – великі наслідки і ефект посилення (самодії) флуктуаційно обраного напрямку змін. Інакше кажучи, тут ми маємо справу з істотно нелінійними процесами. Останнє дозволяє зробити досить істотний у філософсько – світоглядному плані висновок про випадковість, яка є однією з базових характеристик, що обґрунтовують існування нелінійного світу. У даному контексті стає можливим більш глибоко осмислити підстави випадковості. Адже наші початкові уявлення про структурну організацію світу ґрунтуються на тому, що в світі немає безпричинних явищ, кожне явище чимось обумовлено, має свою першопричину. Випадковість при такому підході інтерпретується як наслідок складної, заплутаної, а тому й опосередкованої безлічі причин.

Нелінійний характер взаємодій розкриває, як можлива подібна опосередкованість. Ідея випадковості істотно спирається на уявлення про те, що причини не завжди можуть бути розумно співвіднесені зі своїми наслідками, у взаємозв'язках у матеріальному світі існують свого роду ірраціональні елементи. Однак останнє не означає безпричинного характеру випадку. Труднощі тут скоріше пов'язані з тим, що відбувається відмова від моделі лінійного світу як базової, що виробляється якісно нове «нелінійне

мислення» з його корінним зламом усталених понять і уявлень. Випадковість у процесі «перебудови» мислення набуває нових конструктивних характеристик. Якщо в лінійних моделях випадковість несла відповідальність за наявність постійних іррегулярних коливань значень деяких властивостей систем навколо середніх величин, то при аналізі процесів, що носять нелінійний характер, в точках біфуркації випадковість (флуктуація) стає відповідальною за зміни глобальних масштабів. Конструктивна роль випадку (хаосу) зростає, а отже, змінюються і підстави його задіяння в хід творчих процесів [14, с. 82–92]. Необхідно підкреслити, що як показує історія розвитку форм раціональності, чим складніше і різноманітніше світ, тим значніша роль випадковості в ньому. Логіка даного постулату полягає в наступному: «світ дуже складний, а людський розум явно не в змозі повністю осягнути його, саме тому людина придумала штучний прийом – у складній природі світу звинувачувати те, що прийнято називати випадковим, – і таким чином змогла виділити сферу, яку можна описати за допомогою простих закономірностей» [15, с. 284]. Методологічне домінування детермінізму втрачає своє першорядне значення після задіяння випадковості як принципу, що описує становлення світобудови, в наукову картину світу. «У цьому зв'язку детермінізм постає як одна з мов опису світу, як одна з найбільш спрощених мов» [13, с. 221].

Розвиваючи дану тему, треба зауважити, що нелінійний підхід, тим не менш, підкреслює значну роль у процесах розвитку іншого фундаментального фактора світобудови – необхідності. Детермінізм у такому розумінні залишається принципом світу, який реалізує себе в умовах, коли вже відбувся виход системи на певний аттрактор. В основі такого прочитання факторів світобудови – принцип додатковості, який акцентував увагу на співіснуванні випадковості, домінуючої в періоди біфуркацій системи, і необхідності в періоди постбіфуркаційного, міжбіфуркаційного станів системи, вирішальним чином включає в себе діяльність законів детермінізму.

Теорія самоорганізації та принцип нелінійності поглиблює і уточнює наші уявлення про категорії частини і цілого. У межах системного підходу ціле розглядається у взаємодії з його складовими частинами, а цілісні, системні властивості не зводяться до суми частин. «У системі, яка самоорганізується, частини, або підсистеми, що беруть участь в єдиному, колективному русі, втрачають колишню свою автономність, вони несуть на собі відбитки цілого, і тому їх вже не можна протиставляти один одному» [3, с. 348]. Оскільки в процесі взаємодії частин і цілого, що беруть участь у колективному русі, частина виступає в єдності з цілим, остільки тут

позбавляється сенсу питання: що чому передує – частина цілому чи ціле частині. Оскільки нелінійна методологія ставить перед собою завдання дослідження виникнення структур що самоорганізуються, остільки вона може розглядатися як специфічна галузь системного підходу. З іншого боку, вона є цілком самостійним напрямом міждисциплінарних досліджень, бо вивчає не стільки загальні принципи аналізу та синтезу систем, скільки конкретні механізми утворення процесів самоорганізації в системах різної природи.

Таким чином, констатуємо єдність випадковості і необхідності, частини і цілого, також як і хаосу і порядку, рівноважності і нерівноважності, теорія самоорганізації та нелінійне світорозуміння, а точніше їх філософське прочитання, ґрунтується на діалектичному сприйнятті дійсності, єдності і боротьби її протилежних начал. У цьому контексті розвиток нашого світу виглядає складною боротьбою різних протилежних начал і суперечливих тенденцій на тлі безперервної дії випадкових причин, що руйнують одні стійкі (точніше, стабільні) структури і створюють передумови для появи нових. Збереження в єдності настільки різних пояснювальних принципів дозволяє у результаті вважати нелінійне світорозуміння однією з важливіших основ постнекласичної раціональності.

Важливим науковим фактом, у цьому сенсі є збіг змісту і смислового навантаження поняття «самоорганізація» в постнекласичній парадигмі і матеріалістичній діалектиці. В обох наукових картинах світу самоорганізація фіксується як найважливіша властивість, здатність природи (матерії) до мимовільної активності, в напрямку росту організованості явищ і процесів, в умовах безперервно змінюваного середовища їх існування.

Внутрішнім джерелом процесів самоорганізації та саморуху матерії слугує протиріччя, що склалося між протилежними тенденціями цих процесів: нестійкістю і стійкістю, безладом і порядком, дезорганізацією та організацією, випадковістю і необхідністю. Перехід від хаосу до впорядкованості, від деієрархізації до ієрархізації, від старих структур до нових відбувається за аналогією з переходом кількісних змін у якісні. Закон «заперечення заперечення» проявляється тут як діалектичне заперечення новою структурою старої. У даному випадку з одного боку структура – наступниця заперечує свою попередницю, а з іншого боку, виникаючи на її основі і розвиваючи внутрішньо властиві їй позитивні тенденції, вона зберігає з нею зв'язок. У цьому сенсі дисипація енергії грає роль свого роду природного відбору, відкидаючи нежиттєздатні властивості системи і зміцнюючи все те, що здатне підживлювати систему «життєвими» силами надалі.

Принцип самоорганізації може бути з успіхом використаний для експлікації та уточнення не тільки категорії саморуху, а й розвитку [10, с. 118].

Феномен нелінійності представляє особливий інтерес для конкретизації та розробки ряду фундаментальних положень діалектичної концепції розвитку. Те, що в традиційному діалектичному описі розвитку структурно не аналізувалося, а просто позначалося як «стрибок», «перехід у нову якість», тепер стало предметом наукового аналізу.

Новий підхід до самоорганізації, по-перше, може стати основою для створення єдиної концепції глобального еволюціонізму. Така концепція покликана показати, як в результаті самоорганізації та ускладнення структури систем відбувається виникнення різних форм руху матерії, починаючи від найпростіших об'єктів неорганічної природи і закінчуючи живими системами. По-друге, доводячи існування самоорганізації у відкритих системах різної природи, теорія самоорганізації тим самим підтверджує, що принцип саморуху і внутрішньої активності матерії можна застосувати до всіх її форм. Тому колишнє метафізичне і механістичне уявлення про неорганічну матерію як сталу масу, що приводиться в рух зовнішньою силою, виявляється неспроможним. По-третє, результати, отримані в межах постнекласичної науки, дають можливість краще зрозуміти механізми виникнення нових структур в результаті взаємодії елементів системи, що призводять до появи кооперативних процесів. Все це сприяє уточненню та конкретизації таких філософських категорій, як структура і система, порядок і безладдя, стійкість і нестійкість, простота і складність, що використовуються при характеристиці процесів розвитку. Нарешті, сам розвиток багато в чому постає по-новому в світлі досягнень нелінійної картини світу. У даному контексті поняття вищого і нижчого, простого і складного можуть інтерпретуватися по-різному. І найбільш адекватним у цьому випадку слугує пояснення з допомогою понять організації та самоорганізації. Саме на їх основі стає можливим обговорювати механізми та критерії розвитку в неорганічному світі, а найголовніше – обґрунтувати і конкретно розкрити зв'язок і взаємодію між неживою і живою природою як якісно відмінними, але в той же час єдиними формами матерії, яка рухається та розвивається.

У межах кібернетики як науки про загальні принципи управління організація розглядається, по-перше, з точки зору збереження динамічної стійкості, тобто підтримання всіх істотних параметрів системи в заданому режимі (принцип гомеостазу), по-друге, контрольованої зміни організації за допомогою сигналів прямого і зворотного зв'язку для досягнення заздалегідь поставлених цілей (автоматичне регулювання і управління) [12, с. 135].

Обмеженість кібернетичного підходу до організації полягає в тому, що він не враховує інші типи організації, що зустрічаються як у людській

діяльності, так і, особливо, в об'єктивному світі, де організація виступає, передусім, як самоорганізація матеріальних систем в процесі їх розвитку, а розглядає лише системи управління. При цьому кібернетика займалася дослідженням самоорганізації в спеціально сконструйованих машинах і пристроях, але в них вона, так чи інакше, в результаті обумовлювалася діяльністю людини, яка мала доцільний характер. Саме через втручання в цей процес людського фактора ні про які спонтанні процеси в строгому сенсі слова тут не могло бути й мови і, отже, самоорганізація в кібернетиці відрізняється від самоорганізації в синергетиці [12, с. 134–142].

У рамках системно – структурного підходу організація і самоорганізація розглядаються з більш широкої точки зору. Тут підкреслюється взаємодія частин і цілого, що призводить до виникнення специфічних системних властивостей, відсутніх у частин. З такої точки зору кооперативний ефект можна розглядати як окремий випадок системної властивості. Однак загальна теорія систем і системний підхід нічого не говорять про конкретні механізми взаємодії специфічних систем, в яких виникають ефекти взаємодії під час входження системи в зону біфуркації.

Дослідники, що поклали початок синергетичним дослідженням, ставлять своїм головним завданням розкриття конкретних механізмів взаємодії великого числа об'єктів, що призводить до спонтанного виникнення їх самоорганізації. Удосконалення організації, пов'язане з розвитком матеріальних систем, в теорії самоорганізації виступає як перехід від старих структур до нових, тобто від одного типу взаємодії, впорядкованості елементів системи до іншого, який вимагає не просто кількісної, але і якісної, ціннісної характеристики інформації. Таким чином, нелінійний підхід, що орієнтується на аналіз самоорганізації, виявляється більш перспективним як з методологічної, так і з наукової точки зору. Переваги такого підходу з методологічної позиції очевидні, тому що процеси розвитку конкретних видів матерії, її форм руху пов'язані саме з процесами її самоорганізації. Для живої природи ці процеси розвитку досліджуються всім комплексом біологічних теорій і дисциплін. Однак моделі, пропоновані теорією самоорганізації, можуть і тут допомогти вивчити багато цікавих явищ за допомогою аналогій, почерпнутих з аналізу процесів у фізиці і хімії. Саме через междисциплінарність виявилось можливим ефективніше застосовувати сучасні фізико-хімічні методи для дослідження живих і соціальних систем, так як підхід до них як до процесів, що самоорганізуються, менше спотворює їх справжню природу, а одержані при цьому висновки можна контролювати за допомогою спостереження, біологічного і соціального експерименту [8, с. 78].

Відкриття в постнекласичній науці процесів самоорганізації в неживій природі ясно показує, що перехід від безладу до порядку, що супроводжується виникненням самоорганізації та стійких структур, зміна старих структур новими відбувається за специфічними внутрішніми законами, властивими тим чи іншим формам руху матерії. У кінцевому рахунку, саме якісні і кількісні критерії самоорганізації характеризують рівень складності і досконалості відповідних форм руху. Спираючись на ці уявлення, можна розробити класифікацію видів, форм, властивостей матерії за ступенем їх складності, досконалості організації, а тим самим і за ступенем розвитку. У зв'язку з цим і сам розвиток постає як досить складний, процес руху, який самоорганізується від простого до складного, від менш організованого і досконалості до більш організованих і складних форм.

Отже, з урахуванням нелінійного світорозуміння сутність розвитку можна визначити таким чином: розвиток є зростання ступеня синтезу порядку і хаосу, обумовлений прагненням до максимальної стійкості. Такий процес носить нелінійний характер. Поняття розвитку в зазначеному сенсі універсальне, тобто в однаковій мірі стосується як сфери неорганічних, так біологічних і соціальних явищ. Спільність цього поняття визначається тим, що в його визначенні використані уявлення про порядок, хаос і стійкість, універсальність яких не підлягає сумніву. На тлі взаємопереходів хаосу і порядку, народження найпростіших дисипативних систем як елементарної форми синтезу порядку і хаосу і їх перехід до більш складних форм синтезу (завдяки утворенню дисипативних систем з більш складною ієрархічною структурою) є, мабуть, універсальний спосіб досягнення об'єктивною реальністю стану максимальної стійкості [17, с. 87]. Зважаючи на нестійкість будь-яких переходів від хаосу до порядку і назад, максимальна стійкість може бути досягнута лише шляхом подолання самої протилежності між хаосом і порядком.

Отже, філософська інтерпретація ідей і результатів теорії самоорганізації постулює природничо-наукове підтвердження фундаментального принципу саморуху матерії. Згідно з цим принципом саморух матерії виступає:

- як рух, внутрішньо властивий самій матерії;
- як рух мимовільний, що не допускає втручання зовнішніх сил;
- як рух спонтанний;
- на деяких етапах еволюції системи принцип саморуху матерії виступає не тільки як тенденція до самоорганізації, а й як тенденція до саморуйнування.

Нелінійне світобачення має глибокі світоглядні наслідки. Воно не просто змінює понятійний лад мислення, але перебудовує і наше світовідчуття, сприйняття простору і часу, нашу життєву позицію, наше ставлення до життя. Теорія самоорганізації, як уже згадувалося вище, відкриває інший бік світу: його нестабільність, нелінійність і відкритість (різні варіанти майбутнього), зростаючу складність формоутворень та їх об'єднань у цілісності, які еволюціонують. Загальна спрямованість подібного роду досліджень повинна бути виражена небагатьма ключовими словами: еволюція, коеволюція, самоорганізація, складність, хаос, нелінійність, нестабільність, відкритість. При цьому, надаючи процесу порядкоформування універсальний характер, проголошуючи спільність законів самоорганізації на рівні природи, суспільства і людини, нелінійність виходить на найважливішу світоглядну проблему – проблему пошуку людиною свого місця в світі, у якому відбувається саморозвиток. Можна сказати, якщо раніше людина прагнула до самоствердження, «ліпити світ за своїм образом і подобою» (звідси популярність ідей прогресу, управління світом) [11, с. 56], то нелінійний аспект відкриває другий інтеграційний світоглядний підхід: людина повинна прагнути «ліпити себе по образом і подобою світу», не перебудовувати світобудову, а вбудовувати себе у впорядковану світобудову. Звідси – іманентне прагнення теорії самоорганізації до філософського пошуку наскрізних, універсальних, загальних для світу духу та світу матерії закономірностей упорядкування як орієнтирів для індивідуального і суспільного буття сучасної людини, спрямованих не стільки на конкуренцію та кількісні накопичення, скільки на кооперацію та якісні переходи.

Картина світу, яка експлікована теорією самоорганізації, імпліцитно містить смисложиттєву модель – модель саморозвитку людини в світі, в якому відбувається самоорганізація. Людина у своєму ставленні до світу у такому розгляді уникає двох крайнощів: з одного боку, вона не є маріонеткою в трансцендентній грі вищих сил, а з іншого боку – він не є домінуючою силою у Всесвіті. Людина виступає старанним учнем Природи і Космосу, вибудовує своє індивідуальне буття за законами універсального світопорядку [11, с. 122]. Відбувається світоглядне піднесення організації себе і свого оточення до рівня абсолютних смислів. Сучасна людина – людина науково – технічної ери, яка, переконуючись у синхронності і наскрізному характері законів самоорганізації в природі, соціумі, культурі, розвитку психічної сфери, знаходить у такому світобаченні надійне раціональне, етичну та естетичну підставу для осмислення свого окремого

життя в загальному потоці буття. Наука ж перестає розумітися як джерело влади над світом, а виступає як умова до внутрішнього перетворення людини, яка пізнає [10, с. 346].

Нелінійне світобачення як бачення світу через призму законів його самоорганізації покликане не тільки продемонструвати сучасній людині ідентичність, синхронність принципів буття, але і навчити її розпізнавати в спонтанному розмаїтті мирської повсякденності універсальні алгоритми саморозвитку, самоструктуризації, формоутворення. Іншими словами, теорія самоорганізації презентує новітнє природознавство і приходить до тих же висновків, що і мислителі минулого: зрозуміти світ і себе не означає накопичити і з'єднати масу розрізнених знань про різні аспекти реальності. Зрозуміти себе і світ – значить оволодіти логікою смислів організації світу і себе в цьому світі.

Подібна трансформація мислення, що викликана до життя концепцією самоорганізації, вимагає і відповідної зміни цінностей. Довгий час наука і технологія в новоєвропейській культурній традиції розвивалася так, що вони узгоджувалися тільки з західною системою цінностей. Тепер з'ясовується, що сучасний тип науково - технічного розвитку може бути доповнений альтернативними, здавалося б, чужими західним цінностям світоглядними ідеями східних культур [6]. Тут можна виділити три основні моменти.

По-перше, східні культури завжди виходили з того, що природний світ це – живий організм, а не знеособлене неорганічне поле, яке можна переорювати і переробляти, довгий час західна наука ставилася до цих ідей як до пережитків міфу і містики. Але після розвитку сучасних уявлень про біосферу як глобальну екосистему, з'ясувалося, що середина, яка нас безпосередньо оточує, дійсно є цілісним організмом, в який задіяна людина. Ці уявлення вже починають у певному сенсі резонувати з образами природи, які були притаманні стародавнім культурам.

По-друге, об'єкти, які представляють собою людиномірні системи, що розвиваються, вимагають особливих стратегій діяльності. Установка на активне силове перетворення об'єктів вже не є ефективною при дії з такими системами. При простому збільшенні зовнішнього силового тиску система може не породжувати нового, а лише відтворювати один і той самий набір структур. Але в стані нестійкості, нелінійності, в точках біфуркації часто невеликий вплив – укол у певному просторово – часовому локусі здатен породжувати нові структури та рівні організації.

По-третє, в стратегіях діяльності зі складними людиномірними системами виникає новий тип інтеграції істини і моральності, цілераціональної і аксіораціональної дії. Наукове пізнання і технологічна

діяльність з такими системами передбачає врахування цілого спектру можливих траєкторій розвитку системи в точках біфуркації. Реальний вплив на неї з метою пізнання або технологічної зміни завжди стикаються з проблемою вибору певного сценарію розвитку з безлічі можливих сценаріїв. І орієнтирами в цьому виборі слугують не тільки знання, але й моральні принципи, що покладають заборони на небезпечні для людини способи експериментування з системою та її перетвореннями.

У західній традиції наукового дослідження домінує цілераціональність і самоствердження, в східному типі мислення цінностнорациональність та інтеграція. Новий тип раціональності, який сьогодні затверджується в науці, ініційований синергетичною парадигмою, заснований на зміщенні акцентів від самоствердження до інтеграції. Ці тенденції – самостверджуюча і інтегративна – являють собою два найважливіших аспекти будь-якої живої системи. Жоден з них по своїй суті не є ні хорошим, ні поганим. Хороше характеризується динамічною рівновагою; погане, або хворобливе, обумовлено порушенням рівноваги – переоцінкою однієї тенденції і зневагою іншої. Це з очевидністю домінує і в нашому мисленні, і в системі наших цінностей. Якщо зіставити ці протилежні тенденції для більшої наочності, то виглядати вона буде, на наш погляд, так:

те, що самостверджується	інтегративне	те, що самостверджується	інтегративне
раціональне	інтуїтивне	експансія	консервація
аналіз	синтез	конкуренція	кооперація
редукціоністське	холістичне	кількість	якість
лінійне	нелінійне	домінування	партнерство

Аналізуючи цю таблицю, ми можемо помітити, що цінності, які самостверджуються, асоціюються з чоловічою половиною. Дійсно, в класичній картині світу, з її патріархальним суспільством, чоловіки наділяються не тільки привілеями, але також економічними перевагами і політичною владою. І в цьому криється одна з причин того, чому зрушення до більш збалансованого світорозуміння і до системи цінностей такий важкі для більшості людей. Тим часом існує інша форма влади, більш прийнятна для нової парадигми – влада як здатність впливати на інших. Ідеальною структурою для здійснення цього типу влади є не ієрархія, а мережа. І перехід до нелінійної картини світу має на увазі і зрушення в соціальній організації – від ієрархії до мереж [6, с. 89].

Структура не ієрархічна, але мережева структура притаманна більшості моделей світобудови, побудованих древніми космогоніями, християнськими містичними, східними релігіями. Тому не випадково, на наш погляд, що вже в перших працях, присвячених філософському аналізу постнекласичних ідей,

були відзначені глибокі паралелі між положеннями теорії самоорганізації (І. Пригожин, І. Стенгерс, Е. Янч, Ф. Капра, С. П. Курдюмов і О. М. Князева, С. Гомаюнов, Т. П. Григор'єва) та ідеями, характерними для позанаукових форм пізнання.

У цьому аспекті зроблено лише перші, хоча і досить сміливі, кроки по виявленню культурологічних і теологічних смислів ідей теорії самоорганізації. Величезна теоретична робота по введенню у філософський і загальнонауковий оберт космогонічних і теологічних уявлень про світобудову, по співвіднесенню цих різних понятійних контекстів ще попереду. Зараз важливо відзначити лише те, що теорія самоорганізації та ініційований нею нелінійний стиль мислення дали поштовх такому співвіднесенню, що дозволяє навести мости між минулим, сьогоденням і майбутнім інтелектуальним і духовним досвідом людства.

Нелінійне світобачення не означає відмови від традицій, накопичених в інших сферах людської культури. Більше того, розширювальна (світоглядна і методологічна) інтерпретація ідей самоорганізації веде до творчого «перевідкриття», переосмислення відомих образів, символів, цінностей культури, дозволяє оживити для сучасної людини архаїчні пласти і традиції історії та культури.

Дійсно, якщо порівнювати ідеї теорії самоорганізації про універсальну світобудову з космогонічними уявленнями, ми можемо зафіксувати, що їх основні положення структурно ідентичні. Так уявлення давніх про первородний Хаос як про безформну першооснову всіх світових структур порядку співвідноситься з нелінійним розумінням середовища, де в потенційній можливості міститься весь спектр можливих структур – атракторів еволюції. Двоїста роль хаосу стосовно впорядкованих структур асоціюється в древніх поглядах з ходінням Бога в глибини Хаосу в ім'я початку нового життєвого циклу, вивільнення Героєм творчої сили, що міститься в Хаосі. Йдеться з одного боку про небезпеку ентропійного згасання створеної структури, позбавленої енергетичної «їжі», а з іншого – про роль хаосу як носія новаційних флуктуацій та хаосу як формотворної дисипативної сили. Синергетичний принцип про співіснування у створених структурах порядку на макрорівні та хаосу на мікрорівні корелює і з ідеєю древніх про те, що хаос із світобудови ніколи не зникає і зберігається в порядку.

У такому розумінні виникає новий діалог людини і природи, людська творчість постає як відкритий процес виробництва та винаходів у відкритому світі, що виробляє і створює винаходи. Виникає потреба у встановленні

нових зв'язків між історією людини, людських суспільств і мінливою природою. Ці зв'язки, новий синтез, пошук нової єдності між природою і людиною є вираженням фундаментальної тенденції у Всесвіті. Тому і сучасна наука, що зазнала за останні десятиліття концептуальні трансформації, стала частиною пошуків трансцендентальних, універсальних патернів, властивих багатьом видам культурної діяльності: мистецтву, музиці, літературі. Постнекласична наука завдяки нелінійному підходу ліквідує дихотомію між діяльністю вченого і літератора. Літературний твір, як правило, починається з опису вихідної ситуації за допомогою кінцевого числа слів, причому в цій частині розповідь ще відкрита для численних ліній розвитку сюжету. Ця особливість літературного твору якраз і надає читанню цікавість – завжди цікаво, який з можливих варіантів розвитку вихідної ситуації буде реалізований [4, с. 51].

Говорячи про зміну поглядів на розвиток як просто поступальний рух до розуміння цього процесу як самоорганізації, звернемося до розуміння порядку і хаосу в розвитку, як процесу, що організується ззовні, виробленому в межах теоретичної соціології і загальнонаукових концепцій. Тут ми також виявимо багато цікавих ідей.

Пошуки образу соціального порядку, представлені в соціологічних концепціях, стосувалися різних сторін, аспектів майбутньої універсальної моделі соціальної самоорганізації. Наприклад, порушення питання Гоббсом про соціальний порядок можна розуміти як першу теоретичну розробку майбутньої проблеми формування порядку як переходу до макроскопічної впорядкованості при збереженні мікроскопічної хаотичності, перехід до когерентності, узгодженості окремих елементів системи, породження нової цілісності, яка переважає за своїми якостями вхідні в неї елементи [13, с. 76].

Класична соціологія, яка внесла в аналіз соціуму ідею еволюції і розуміння суспільства як цілого (організму), що розвивається, долучила до сфери свого розгляду нове коло проблем, пов'язане з саморозвитком макросоціологічних систем. Порядок став асоціюватися зі складністю, а розвиток соціуму – з наростанням внутрішньої неоднорідності і внутрішньосистемної складності (О. Конт, Е. Дюркгейм, К. Маркс). Виникнення соціальної впорядкованості на макрорівні супроводжується зростанням внутрішньої диференціації на мікрорівні, спеціалізацією по окремих видах праці, видами діяльності, формами соціального життя. Теорія самоорганізації описує це як необхідність наростання структурної неоднорідності, порушення симетрії в ім'я народження нового, більш складного порядку.

Соціологічні уявлення про соціальну рівновагу як адаптивну властивість системи, баланс стійкості і нестійкості і циклічну концепцію В. Парето, яка виросла на їх основі, теж можна розглядати як теоретичний внесок у нелінійне світорозуміння. Ці ідеї увійшли в стохастичну модель як окремий випадок, як момент загального процесу саморозвитку системи.

І, нарешті, ми вважаємо, що можна говорити про найглибшу внутрішню спорідненість нелінійного підходу з теорією соціальної ентропії, кібернетикою, загальною теорією систем, а отже, і про методологічний синтез, здійснений в синергетичному розумінні процесів самоорганізації складних систем. Теорія самоорганізації не тільки акумулює попередні напрацювання теоретичної думки про закони світоустрою та організації, не тільки надає їм нове природничо-наукове підтвердження, але і примиряє конфліктуючі сторони, тобто логічно вирішує протиріччя в розумінні ходу і характеру еволюційних процесів у складноорганізованих системах, що склалися в науці до середини ХХ століття. Стирання межі між об'єктом і суб'єктом, між тим хто пізнає і пізнаванням позначило обриси нового «діалогу з природою», суть якого І. Пригожин та Г. Ніколіс визначили наступним чином: «Ми перетворимо те, що на перший погляд здається перешкодою, обмеженням, на нову точку зору, яка і надає новий сенс відношенню між тим хто пізнає і пізнаванням» [11, с. 262].

Синергетичну теорію і нелінійний підхід можна вважати найбільш повним, адекватним та інтегральним знанням про становлення порядку в системах різної природи тому, що воно презентує різні етапи процесу еволюції порядку – починаючи з його виникнення і кінчаючи розпадом. Говорячи про синтезуючу роль теорії самоорганізації, необхідно підкреслити, що ця роль заснована на факті не протиріччя, а доповнення філософських уявлень про діалектичні закони розвитку. Закономірності цілісного процесу самоорганізації можна розглядати як інваріант основних законів діалектики, що описують джерело, механізм і спрямованість розвитку. Розглянуті синергетикою закономірності самоорганізації розгортаються в руслі базових категорій діалектики: кількості – якості, міри – стрибка, необхідного – випадкового, частини – цілого, внутрішнього – зовнішнього і диференціації – інтеграції.

Постнекласична картина світу, основу якої становить синергетична парадигма, містить наступні патерни нового нелінійного способу мислення:

1. Предметом науки є не тільки процеси та явища, що підпадають під загальні закономірності, а й події індивідуальні, неповторні, випадкові.

2. Природний порядок світобудови не є початковим, матерія інертна, їй притаманні джерела саморуху і внутрішньої активності. Функціонування природних систем носить відтворювальний характер.

3. Математичний опис реальності не є універсальним і всеохоплюючим. Гуманітарні науки в умовах нової картини світу доводять свою недругорядну роль у спробі створити адекватну модель світобудови. Нове нелінійне мислення доводить необхідність методологічного синтезу природничо-наукового знання і гуманітарного мислення. Тільки в цьому контексті може бути знайдена альтернатива класичної моделі, що відповідає очікуванням як представників точних, так і гуманітарних дисциплін.

4. Відтворення систем має певну спрямованість, але воно не підпорядковане жорсткій детермінації. У постнекласичній картині світу детермінізм в описі світу не заперечує випадковість – вони узгоджуються і взаємодоповнюють один одного. У біфуркаційний період у системі переважну роль відіграють нестійкість до зовнішніх умов, випадковість. Постбіфуркаційний період, коли система переживає порівняно більш стійкий стан, характеризується набуттям чинності причинно-наслідкових зв'язків.

5. Розвиток має багатоваріантний, альтернативний характер, отже, буде цілком логічним припустити, що так звані «тупикові», проміжні шляхи розвитку потенційно можуть виявитися досконаліше або перспективніше того варіанту розвитку, який втілюється в реальність.

6. Принцип нелінійності доводить, що досягнення сталого, оптимального стану для системи неможливо без проходження через нестійкість. На перший план висувається конструктивна роль випадковості, хаосу, а не тільки руйнівна сторона медалі – їх сутності.

7. Процес розвитку передбачає як зростання різноманітності, так і його згортання.

8. Спрямованість розвитку систем не задано однозначно, так як нарощування складності в структурі відбувається по нелінійних законах, тобто не можна зводити розвиток до кумулятивної поступальності. Таким чином, термін «управління» в цьому контексті доцільно, на наш погляд, замінити на «спрямовуючий вплив» (особливо дане припущення важливо для громадських структур і для людини), так як управляти складноорганізованими системами не є можливим. Для систем цього типу схема «управляє – результат» не повністю адекватна, в силу того, що тут більш важливий своєчасний топологічний вплив на внутрішні тенденції, властиві цим системам, а також важливо допущення існування зон і

моментів, вільних від будь-якого контролю. Ці зони характеризуються принциповою непередбачуваністю.

Висновки. Отже, необхідно підкреслити, що формування нелінійного стилю мислення не означає кінець колишньої наукової парадигми і межу розвитку класичної картини світу. На даному етапі ми можемо говорити про деякий методологічний синтез в межах сучасної картини світу, який здійснюється в нелінійному світорозумінні. Воно містить в собі:

1) ядро постнекласичного стилю мислення;

2) суттєві елементи детермінізму з його причинно-наслідковими зв'язками;

3) основні принципи імовірнісного (некласичного) стилю, пов'язаного з термодинамікою, що відкрила незворотність фізичних процесів.

Отже, теорія самоорганізації, світоглядним стрижнем якої є принцип нелінійності, прагне науковим способом осмислити те, що не потрапляло раніше в коло розгляду науки (хаос, порядок, становлення – все те, що не піддавалося раніше науковому опису), вона є спробою раціонально пояснити нераціонально влаштований світ, або точніше – намагається створити раціональну модель не раціонально влаштованого світу. Все це дозволяє говорити про те, що синергетика, здійснюючи світоглядний і методологічний синтез, здатна згодом трансформуватися у філософію самоорганізації, нелінійне мислення. Вона акцентує увагу на Людині та соціальних системах. Аналізу методологічного значення теорії самоорганізації та нелінійного підходу в осмисленні соціальних процесів і буде присвячений наступний розділ.

Список використаних джерел

1. Арнольд В. Теория катастроф. Спб. : Либроком, 2014. 136 с.
2. Астафьев А., Бранский В., Оганян К. Социальная синергетика. М. : Петрополис, 2018. 192 с.
3. Вайдлих В. Социодинамика. Системный подход к математическому моделированию в социальных науках. Спб. : Либроком, 2019. 480 с.
4. Василькова В. В. Порядок и хаос в развитии социальных систем: (Синергетика и теория социальной самоорганизации). Санкт-Петербург : Лань, 2018. 480 с.
5. Диев В. С. Рациональные решения: критерии, модели, парадоксы. *Вопросы философии*. 2013. № 8. С. 4–12.
6. Капра Ф. Дао физики. М. : София, 2012. 416 с.
7. Лаплас П. Опыт философии теории вероятностей. Спб. : Либроком, 2015. 208 с.

8. Лебедев С. А. Основные парадигмы эпистемологии в философии науки. *Вопросы философии*. 2014. № 1. С. 72–82.
9. Малкин И. Г. Методы Ляпунова и Пуанкаре в теории нелинейных колебаний. М. : Ленанд, 2016. 246 с.
10. Назаретян А. П. Нелинейное будущее. М. : МБА, 2015. 440 с.
11. Пригожин И., Николис Г. Познание сложного. М. : ЛКИ, 2008. 354 с.
12. Редько В. Г. Эволюция. Нейронные сети. Интеллект. Модели и концепции эволюционной кибернетики. М. : Ленанд, 2015. 224 с.
13. Рузавин Г. И. Методология научного исследования. М. : Юнити-Дана, 1999. 318 с.
14. Сачков Ю. В. Конструктивная роль случая. *Вопросы философии*. 1988. № 5. С. 82–94.
15. Спонтанность и детерминизм. М. : Наука, ИФРАН, 2006. 330 с.
16. Урсул А. Д. Глобальные исследования и глобализация науки. *Вопросы философии*. 2013. № 11. С. 112–123.
17. Хакен Г. Синергетика. Принципы и основы. Перспективы и приложения. М. : Ленанд, Едиториал УРСС, 2015. 476 с.

References

1. Arnold, V., 2014. *Teoriya katastrof* [Theory of Disasters]. Spb. : Librokom.
2. Astafev, A., Branskiy, V., Oganyan, K., 2018. *Sotsialnaya sinergetika* [Social Synergetics]. M. : Petropolis.
3. Vaydlih, V., 2019. *Sotsiodinamika. Sistemnyiy podhod k matematicheskomu modelirovaniyu v sotsialnyih naukah* [Sociodynamics. The Systematic Approach to Mathematical Modeling in the Social Sciences]. Spb. : Librokom.
4. Vasilkova, V.V., 2018. *Poryadok i haos v razvitii sotsialnyih sistem: (Sinergetika i teoriya sotsialnoy samoorganizatsii)* [Order and chaos in the Development of Social Systems: (Synergetics and Theory of Social Self-organization)]. Sankt-Peterburg : Lan.
5. Diev, V.S., 2013. Ratsionalnyie resheniya: kriterii, modeli, paradoksyi [Rational decisions: criteria, models, paradoxes]. *Voprosyi filosofii*, no. 8, pp. 4–12.
6. Kapra, F., 2012. *Dao fiziki* [Tao of Physics]. M. : Sofiya.
7. Laplas, P., 2015. *Opyit filosofii teorii veroyatnostey* [Experience in the Philosophy of Probability Theory]. Spb. : Librokom.
8. Lebedev, S.A., 2014. Osnovnyie paradigmyi epistemologii v filosofii nauki [Basic Paradigms of Epistemology in the Philosophy of Science]. *Voprosyi filosofii*, no. 1, pp. 72–82.
9. Malkin, I.G. 2016. *Metodyi Lyapunova i Puankare v teorii nelineynyih kolebaniy* [Lyapunov and Poincare Methods in the Theory of Nonlinear Oscillations]. M. : Lenand.
10. Nazaretyan, A.P., 2015. *Nelineynoe buduschee* [Non-linear Future]. M. : MBA.
11. Prigozhin, I., Nikolis G., 2008. *Poznanie slozhnogo* [Cognition of the Complex]. M. : LKI.
12. Redko, V.G., 2015. *Evolyutsiya. Neyronnyie seti. Intellect. Modeli i kontseptsii evolyutsionnoy kibernetiki* [Evolution. Neural networks. Intelligence. Models and Concepts of Evolutionary Cybernetics]. M. : Lenand.

13. Ruzavin, G.I., 1999. *Metodologiya nauchnogo issledovaniya* [Methodology of Scientific Research]. M. : Yuniti-Dana.
14. Sachkov, Yu.V., 1988. Konstruktivnaya rol sluchaya [The Constructive Role of the Case]. *Voprosy filosofii*, no. 5, pp. 82–94.
15. Spontaneity and determinism, 2006. M. : Nauka, IFRAN.
16. Ursul, A.D., 2013. Globalnyie issledovaniya i globalizatsiya nauki [Global Research and the Globalization of Science]. *Voprosy filosofii*, no. 11, pp. 112–123.
17. Haken, G., 2015. *Sinergetika. Printsipy i osnovy. Perspektivy i prilozheniya* [Synergetics. Principles and Fundamentals. Prospects and Applications]. M. : Lenand, Editorial URSS.

АННОТАЦИЯ

И. А. Снегирёв. Нелинейное миропонимание в контексте постнеклассической науки.

В статье через призму теории самоорганизации и нелинейного подхода осуществляется анализ основных принципов постнеклассической науки и их экстраполяции на системы различной природы. Особое внимание автора акцентируется на принципиальной нелинейности и стохастичности бифуркационных переходов как в социальных, так и природных структурах. Раскрывается специфика соотношения детерминизма и индетерминизма в эти периоды. Автор доказывает тезис, согласно которому формирование нелинейного стиля мышления не означает конец прежней научной парадигмы и пределы развития классической картины мира, а речь идет о некотором методологическом синтезе в рамках современной картины мира, который осуществляется в нелинейном миропонимании.

Ключевые слова: нелинейность, постнеклассика, бифуркационные периоды, теория самоорганизации, детерминизм, индетерминизм.

SUMMARY

I. Snegirjov. Nonlinear Understanding of the World in the Context of Postnonclassical Science.

The article through the prism of self-organization theory and nonlinear approach is carried out analysis of the basic principles of science postnonclassical and their extrapolation of a different nature. Particular attention is paid to the principle of non-linearity and stochastic bifurcation transitions in the social and natural structures. Specificity of determinism and indeterminism ratio in these periods. The author proves the thesis that the formation of a non-linear way of thinking does not mean the end of the old scientific paradigm and the limits of the classical picture of the world, and we are talking about some methodological synthesis within the modern picture of the world, which is carried out in a non-linear worldview.

Key words: nonlinearity, postneklassika, bifurcation periods, the theory of self-organization, determinism, indeterminism.

УДК 94:316.422(510)"1975/2000"

О. В. Жуков

кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри всесвітньої історії,
міжнародних відносин та
методики навчання історичних дисциплін,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка,
м. Суми, Україна,
aleksandr_zhykov@ukr.net,
ORCID 0000-0003-2592-7761

СПЕЦИФІКА ТРАНСФОРМАЦІЇ КИТАЙСЬКОЇ СОЦІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ В ОСТАННІЙ ЧВЕРТІ ХХ СТ.

Дана стаття присвячена ключовим питанням модернізації китайського суспільства в останній третині ХХ століття. Основними автор визначає зміни в соціальній структурі через модернізацію економіки. Подається певна соціальна стратифікація, відповідно до економічних перетворень та суспільних вимог.

Відзначається роль та місце нових суспільних прошарків, які були виразниками нових економічних та соціальних видозмін. Автор приходить до висновку, що трансформація структури китайського суспільства не була цілеспрямованим, самостійним процесом і залежала від впровадження інновацій.

Ключові слова: економічна модернізація, соціальна структура, суспільні прошарки, КНР, демографічна політика, урбанізація, Ден Сяопін, «ганьбу».

Постановка проблеми. Особливість модернізації в Китаї останньої третини ХХ століття характеризується докорінними змінами в соціальній структурі. Це пов'язано з виробленням вищим державним керівництвом нової стратегії розвитку країни. Зокрема передбачалось будівництво соціалізму з «китайською специфікою», що пропагувало низку змін в різних сферах суспільного буття.

Аналіз останніх досліджень. Закономірним наслідком розвитку модернізаційних процесів в економіці стала істотна зміна соціальної структури КНР. На сьогодні, цими питаннями займається певне коло дослідників, які визначивши в дореформеному Китаї суспільні прошарки: робітників, селян і інтелігенції, лише розпочинають процес їх дослідження сьогодні, визначаючи що китайське суспільство відрізняється набагато більш плюралістичною структурою, в якій розмежовуються великі і більш дрібні соціальні спільноти (групи, стани, шари), які поки ще тільки формуються, мають досить розпливчасті контури, але в цілому вже позначають ту основу соціально-трансформаційної структури китайського суспільства, яка буде, очевидно, змінюватися лише за розмірами окремих її складових [1-8].

Формулювання мети та постановка завдання статті. Головною метою є визначення змін в соціальній структурі китайського суспільства останньої чверті XX століття, пов'язаної з економічною модернізацією держави.

Виклад основного матеріалу. В залежності від прийнятих критеріїв, в країні розрізняють 5 великих соціально-економічних утворень (груп, станів, соціальних рівнів) і 10 соціальних верств. У тих випадках, коли за основу соціального розподілу суспільства береться рід занять, з урахуванням: організаційних, матеріальних і культурних можливостей людей, виділяються 10 соціальних верств.

1. Керуючі державою і суспільством, питома вага яких в соціальній структурі суспільства становить 2,1 %. Вони займають найвище місце в суспільно-політичній системі країни.

2. Господарські керівники (1,5 %) – як правило, керівники великих і середніх підприємств, найбільш активні провідники ринкових перетворень.

3. Приватні підприємці (0,6 %), які, домагаючись високих прибутків, займають вагоме економічне становище при поки що незначному політичному впливові.

4. Професійні науково-технічні працівники (5,1 %), що є вельми важливою силою і опорою суспільства, що роблять істотний вплив на його стабільність.

5. Чиновники, які займаються поточною адміністративною роботою (4,8 %), які мають істотний організаційний потенціал.

6. Одноосібники (4,2 %), вклад яких в сфери виробництва, обігу, надання послуг є потужним підживленням для ринкових реформ.

7. Працівники торгівлі та сфери послуг (12 %); вони найбільш тісно пов'язані з такими новими явищами в житті реформеного періоду, як утворення нових міст і селищ.

8. Робітники (22,6 %), серед яких значну частку (до 30 %) складають вихідці з селян, і соціально-економічна, а особливо політична, роль яких у порівнянні з дореформеним періодом зменшилася.

9. Селяни (44 %) – найчисленніший, але найменш організований і найбільш слабкий в матеріальному і культурному відношеннях шар суспільства, а тому грає порівняно незначну роль в політичному житті країни.

10. Ті, хто має непостійну роботу і безробітні (3,1 %), кількість яких, всупереч даним офіційної статистики, помітно зростає в останні роки, представляючи одну з головних проблем для подальших ринкових перетворень і соціально-політичної стабільності в країні [2, с. 83].

У тих випадках, коли враховуються такі основоположні політичні, економічні та соціокультурні критерії соціальної стратифікації суспільства,

як обсяг владних і управлінських функцій, розмір майна і доходів, професійний і освітній рівень, але за основу береться майновий стан громадян, в Китаї розрізняють 5 великих соціальних шарів (іноді їх визначають як великі соціально-економічні стани):

- верхній (високопоставлені урядовці, керівники великих державних підприємств і акціонерних компаній, відповідальні працівники банків, високопрофесійні фахівці, власники великих приватних підприємств і т. п.);
- вище середнього (кадрові працівники середньої управлінської ланки держави і великих підприємств, керівники середніх і малих підприємств, кадрові працівники спільних підприємств, власники середніх підприємств і т. п.);
- середній (технічні фахівці, науковці, викладачі навчальних закладів, працівники культури і мистецтва, власники одноосібних промислових, торгових підприємств, великих спеціалізованих селянських дворів і т. п.);
- нижче середнього (працівники індивідуальних підприємств, сфери торгівлі, служби побуту, робітники, селяни і т. п.);
- нижній (незаможні і недостатньо забезпечені роботою робітники, селяни, які втратили роботу, безробітні і т. п.) [5, с. 46].

Крім того, виділяється «шар шкідливих для суспільства кримінальних елементів», досить широко представлений у всіх соціальних шарах. Причому якщо говорити про економічні злочини, то вони найбільш широко представлені в верхніх ярусах китайського суспільства.

У АСН Китаю ведеться величезна робота по виявленню різних соціальних утворень китайського суспільства, визначенню їх чисельності, особливостей, місця і ролі в житті країни. Така робота повинна сприяти виробленню керівництвом КНР заходів з регулювання гострих проблем майнової диференціації, а головне – зайнятості населення.

Переважну частину соціальної структури китайського суспільства займає шар «нижче середнього», представлений головним чином людьми фізичної праці (близько 70 % зайнятих, в тому числі 120 млн. – робітники, 330 млн. – селяни). До нього примикає «нижній» шар – в основному бідняки міста і села (приблизно 14 % зайнятих, тобто близько 100 млн. осіб, серед яких 60 млн. – селяни, 30 млн. – волосно-селищні жителі, 10 млн. – городяни).

Така соціальна структура – специфічна для країни, яка хоч і досягла за роки реформи істотного прогресу, але все ще залишається бідною і відсталою за рівнем економічного розвитку. В шарі «вище середнього» (приблизно 4 % зайнятих, тобто близько 30 млн. чоловік) переважають

бізнесмени і керівники і 1 % припадає на вищу інтелігенцію (видатні вчені, артисти і т. п.). У «середньому» шарі (близько 12 % зайнятих, тобто понад 80 млн. чоловік) – найбільш (щодо інших верств) питому вагу має інтелігенція (понад 35%). «Верхній» шар, представлений головним чином людьми, які займають найбільш важливі пости в системі державного управління, формує лише верхівку піраміди китайського суспільства, це приблизно 1 % зайнятих, тобто близько 7 млн. осіб. Сформована соціальна структура є досить рухливою, схильної до впливу як внутрішньої, так і міжнародної кон'юнктури. Поглиблення з середини 1980-х років ринкових перетворень шляхом більш рішучого, ніж раніше, вторгнення в державний сектор призвело до помітних змін, особливо в середніх шарах китайського суспільства [1, с. 41].

На відміну від першої половини 1980-х років, коли доходи середнього шару росли і чимало його представників з оптимізмом дивилися на можливість підвищення свого статусу в суспільній ієрархії, до кінця 1980-х років деякій частині середнього шару, навпаки, довелося спуститися на щабель нижче існуючої соціальної піраміди. У той же час в кінці 1980-х років істотно підвищився статус вищої інтелігенції, багаторазово збільшилися доходи і престиж тих, хто готує покоління освічених людей [9, с. 606–607].

Дестабілізуючим суспільство фактором стала помітна вже на початку реформ майнова диференціація різних категорій населення. За офіційною статистикою, різниця доходів сільського і міського населення коливалася в роки реформи в межах від 1:1,6 до 1:2,4, диференціація доходів сільського населення в середині 1980-х років оцінювалася як 1:6, міського – 1:3,8. Ця проблема стала досить серйозною після того, як країна підійшла до вирішального рубежу ринкових перетворень – застосування жорстких заходів для підвищення рентабельності великих і середніх підприємств державної власності.

Одним з найбільш хворобливих результатів таких перетворень стало істотне скорочення персоналу цих підприємств і різке, в порівнянні з попередніми роками, зростання безробіття. Одночасно все більш помітною ставало навантаження на працівників через заміну певних безкоштовних соціальних послуг – пайовою участю їх в отриманні житла, медичного обслуговування, освіти. Саме тому під кінець другого десятиліття реформи, як і в самому її початку, збільшується чисельність незадоволених реформою, коли хоча і на мінімальному рівні, але в обов'язковому порядку реалізовувалися гарантії на працю і соціальне забезпечення [3, с. 133].

У зв'язку з цим варто зупинитися на такому важливому питанні, як «поляризація» китайського суспільства. Деякі дослідники Китаю стверджують, що «швидке зростання китайської економіки супроводжується не менш швидким розшаруванням. Але «поляризація» суспільства відбувається тоді, коли не тільки багаті багатіють, а й бідніють бідні. Фактичні дані свідчать, що це не так. Так, зростає майнова диференціація, але одночасно зростають, хоча і в різному ступені, доходи практично всіх верств населення, а кількість бідних за роки реформи скоротилося, за різними оцінками, на 250-270 млн. чоловік. Безсумнівно, що майнова диференціація дуже важко піддається реальній оцінці через швидке зростання в доходах громадян джерел отримання коштів, що не враховуються. Оскільки доходи від факторів капіталу зростають помітно швидше, ніж від чинників праці, збереження домінуючого положення суспільної власності, де розшарування на бідних і багатих легше піддається контролю і регулюванню розглядається як головна перепона поляризації в китайському суспільстві. Разом з тим вживаються заходи щодо стримування прискореного зростання заробітної плати в окремих сферах діяльності, зменшення нераціонального розриву в оплаті праці, підвищення нижньої межі доходів і надання допомоги найбіднішим категоріям населення, підвищенню рівня гласності в розподілі і т. п.

Підкреслюючи в 1984 р. у промові «Про будівництво соціалізму з китайською специфікою», що «соціалізм повинен покінчити з бідністю», і ставлячи при цьому питання «яким чином забезпечити розвиток продуктивних сил і поліпшення життя народу за нинішньої відсталості Китаю», «архітектор» ринкових реформ Ден Сяопін задається питанням, якого шляху для цього треба дотримуватися – соціалістичного чи капіталістичного? На це питання він відповідав наступним чином: «Капіталістичний шлях дозволить розбагатіти жменьці людей, що складають кілька відсотків населення Китаю, але ні в якому разі не іншим 90 з гаком відсотків людей. Тому ми повинні твердо йти шляхом соціалізму. Здійснення соціалістичного принципу розподілу праці не створить, з одного боку, дуже багатих, а з іншого – дуже бідних людей. Таким чином, поляризація не відбудеться у нас і через 20–30 років при розвинених продуктивних силах».

А ось і заключне резюме Ден Сяопіна, що дозволяє через десятиліття оцінювати результати його вибору і ефективність його моделі реформованого на ринкових засадах «соціалізму з китайською специфікою»: «Мета соціалізму не в створенні поляризації, а в тому, щоб зробити можливим весь народ. Якщо наша політика викличе поляризацію, то це буде

означати, що ми програли. Якщо у нас з'явиться якась нова буржуазія, то це буде означати, що ми дійсно звернули на хибний шлях» [10, с. 75].

Адже і Ден Сяопін, і китайські вчені, які здійснювали «прориви» в економічній теорії соціалізму під час вироблення моделі «соціалізму з китайською специфікою», прекрасно розуміли, що неминучим підсумком визнання ними приватних господарств і ринкових відносин в якості складових нового суспільства стане не тільки економічний прогрес, але і майнова диференціація в країні. Головний наказ Ден Сяопіна полягав в тому, щоб не допустити в країні поляризації – «збагачення одних і збідніння інших», щоб при «появі окремих буржуазних елементів» не сформувався «прошарок буржуазії», бо це означало б «крах реформ». Гарантією вірності наміченого шляху Ден Сяопін вважав збереження домінуючого положення суспільної власності і запобігання поляризації в суспільстві, додаючи при цьому, що «не можна ігнорувати і роль державної машини», яка в КНР «відрізняється великою міццю» і «в разі відхилення від соціалістичної орієнтації втрутиться і виправить становище».

Не випадково в міру поглиблення реформи макрорегулювання і макроконтроль стають головними знаряддями економічної політики в КНР. Ще на початку ринкових реформ Ден Сяопін визнавав, що в країні «є люди, які турбуються, як би Китай не перетворився на капіталістичну країну», і вважав, що їх побоювання не позбавлені підстав. Розсіювати такі побоювання він закликав не балаканиною, а фактами і «затвердженням високих ідеалів комунізму в свідомості одного-двох наступних поколінь», не дозволяючи підліткам та молоді «йти в полон до гнилої буржуазної ідеології» [11, с. 175–176].

Найсерйознішим дестабілізуючим фактором у міру поглиблення ринкових перетворень стало прискорене зростання рівня безробіття у зв'язку з більш рішучим, ніж раніше, втручанням їх у державний сектор. Реальним способом ліквідації збитковості великих і середніх державних підприємств стало цілеспрямоване скорочення числа зайнятих на них, а також посилення боротьби з хронічними боржниками шляхом більш суворого дотримання правил про банкрутство, прийнятих відповідним законом ще в 1986 р.

Демографічна політика передбачала відмову від концепції «багато людей – багато робочих рук», яка об'єктивно сприяла бездіяльності держави у цій галузі, і перехід до політики планування сім'ї. Держава вдалася до виховно-просвітницьких, економічних і адміністративних заходів, покликаних забезпечити реалізацію принципу «одна сім'я – одна дитина». За китайським оцінками, завдяки цій політиці за період після 1978 р потенційна народжуваність зменшилась приблизно на 110 млн. чоловік [6, с. 137].

Всьому населенню країни було дозволено придбання великих підприємств, вільний вибір місця проживання, роботи, професії, вільна самоорганізація будь-яких господарських об'єднань – кооперативів, товариств, артілей, заняття індивідуальною трудовою діяльністю, з 1987 р – також приватногосподарським підприємництвом. Адміністративні заходи закріплення населення в місцях постійного проживання поступилися місцем економічним: селяни, які прибувають в міста, повинні самостійно забезпечувати себе продуктами харчування і житлом. В результаті при збільшенні частки працездатних в населенні країни з 55,8 % в 1982 р. до 60,7 % в 1987 р. вдалося підвищити в ці ж роки питому вагу працюючих з 79,9 % загальної чисельності працездатних до 80,5 %. У містах було додатково працевлаштовані понад 70 млн., в селах в несільськогосподарських галузях – понад 80 млн. Найбільш великі зрушення в соціальній сфері сільської місцевості – це безпрецедентний розмах житлового будівництва, що безумовно є свідченням зростання добробуту селян, і скорочення з 12 до 3 % частки населення країни, яке проживає в районах, офіційно визнаних найбільш бідними. За міжнародними мірками ці результати є значними [12, с. 320].

Не дивлячись на позитивні риси урбанізації, але її виключно високі темпи породжують безліч соціальних проблем, зокрема нестабільність соціально-психологічного стану величезних людських мас, які не встигли освоїтися і звикнути до нової обстановки.

Урбанізацію в КНР часом називають «прискореною». Дійсно, ще в 1978 р. в країні налічувалося 189 міст, в яких проживало 19,2 % усього і близько 59 % несільськогосподарського населення. До 1981 року кількість міст збільшилася до 233, а в 1988 р. їх стало вже 434. Якщо за 1979–1981 рр. на карті Китаю з'явилося 44 нових міста, то тільки за один 1988 р. – 53. За 1979-1986 рр. населення країни збільшилося на 94,6 млн., а міст на мапі КНР з'явилося понад 265. За 1978-1988 рр. чисельність зайнятого населення в КНР зросла на 35 % – майже на 142 млн. чоловік у тому числі в промисловості і будівництві вона збільшилася в 1,7 рази, на транспорті, в торгівлі, матеріально-технічному постачанні – майже в 2,3 рази. у землеробстві, тваринництві, лісівництві і рибальстві вона також збільшилася на 35 %, але все більше число зайнятих стало крім рільництва працювати в інших галузях сільської економіки.

Чисельність робітників і службовців за 1980-ті рр. безперервно збільшувалася. Суспільно-економічне становище окремих їх груп безсумнівно покращилося. Економічні реформи внесли зміни до форм і

характер їх поєднання із засобами виробництва, в можливість впливу на управління підприємствами і організаціями, на використання продуктів своєї праці. Відбулися зрушення в рівні життя робітників. При цьому в соціально-економічному становищі окремих їх груп збереглися значні відмінності, що багато в чому визначає і неоднакове їхнє ставлення до реформ [13, с. 123].

Особливо пильної уваги вимагають найбільші групи працівників за наймом: державні робітники і службовці, робітники і службовці колективних і кооперативних підприємств та організацій, інтелігенція і «ганьбу». Робітники і службовці державного сектора утворюють наступну після селянства велику групу населення. Вони пов'язані з найбільш техніко-технологічно розвиненою частиною народного господарства. Їх частка в зайнятому населенні залишається практично незмінною: 18,7 % в 1978 р. і 18,4 % в 1988 р. При цьому їх абсолютна чисельність зросла на 22,3 млн. В період 1980-х–поч. 1990-х рр. продовжився процес оновлення складу робітників [14, с. 106].

Серед нових соціальних верств і груп населення в КНР і за її межами найбільшу увагу звертають на себе зайняті індивідуальною трудовою діяльністю і приватні підприємці. Ставлення до них і в КНР, і в інших країнах досить різне. Так, в Китаї, незважаючи на відповідні політичні установки КПК і держави, що передбачають заохочення індивідуальної трудової діяльності, а з 1987 р – і приватного підприємництва, їх розвиток йшов повільно, стикаючись з різного роду заборонами, з недоброзичливістю, з прямими посяганнями на їх майно і права. Не менш символічно, що і в наукових роботах китайських авторів, і в китайській журналістиці доволі часто індивідуальна трудова діяльність і приватне підприємництво розглядаються як явища одного порядку, як нібито несоціалістичні елементи в соціалістичному суспільстві, що розвиваються лише через тимчасові обставини, і т. п. [15, с. 255].

Висновки та перспективи розвитку напрямку дослідження. Отже, зміна структури китайського суспільства стала наслідком економічної модернізації. Ці зміни стали основоположними для трансформації соціуму. Безумовно поява нових суспільних верств виявилась позитивним процесом. Оскільки збільшилася мобільність всього китайського соціуму. Але поряд з позитивними тенденціями мали місце й негативні. Перш за все швидке зростання населення, стало обтяжливим тягарем для держави. По-друге, дуже швидко знайшли прояв негативні наслідки урбанізації, котра стала наслідком трансформації суспільства. Перенаселення, екологічні проблеми також негативно впливали на китайський соціум. Загалом же, можна

стверджувати, що трансформація структури китайського суспільства не була цілеспрямованим, самостійним процесом, а стала наслідком модернізаційних процесів в економіці.

Список використаних джерел

1. Бальчиндоржиева О. Б. Диалог между государством и обществом в условиях модернизации Китайской Народной Республики. *Вестник Бурятского государственного университета*. 2014. Вып. 6 (2). С. 40–44.
2. Бальчиндоржиева О. Б. Модернизация Китая: антропологическое измерение. *Вестник СВФУ*. 2014. № 2. С. 81–86.
3. Бесєдіна Н. В. КНР на сучасному етапі розвитку: особливості «конфуціанізації» суспільства. *Історична пам'ять*. 2010. Вип. 1. С. 132–139.
4. Виноградов А. В. Китайская модель модернизации. Поиски новой идентичности. Москва : Памятники исторической мысли, 2005. 324 с.
5. Дугарова С. Б. Государство и общество в условиях трансформации: ценности КНР на современном этапе. *Гуманитарный вектор*. 2013. № 2 (34). С. 44–47.
6. Урусов В. Соціальні трансформації та літературні процеси в Китаї 80-90-х років ХХ століття. *Китайська цивілізація: традиції та сучасність* : зб. статей. 2009. С. 135–142.
7. Кубышина Г. А. Китайская политика реформ и создание нового миропорядка. *Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: История. Политология*. 2008. № 5 (45). С. 178–182.
8. Кирсанов И. Этапы и особенности подъема народного благосостояния в Китайской Народной Республике. *Вестник Челябинского государственного университета*. 2004. № 1. С. 154–155.
9. Ю Лі Куан. Із третього світу в перший. Історія Сінгапуру 1965–2000 рр. Київ : КМ-БУКС, 2016. 760 с.
10. Сяопин Д. О строительстве специфически китайского социализма. Бэйцзин : Издательство литературы на иностранных языках «Вайвэнь», 1985. 100 с.
11. Сяопин Д. Основные вопросы современного Китая. Москва : Политиздат, 1988. 256 с.
12. Пивоварова Э. П. Социализм с китайской спецификой. Москва : ИД «ФОРУМ», 2011. 352 с.
13. Лазарчук М. О. Соціально-економічні реформи в Китаї: генезис та чинники. *Вісник Міжнародного слов'янського університету*. 2013. № 1–2. С. 117–124.
14. Кучмій О. П. Стратегія інформаційної економіки КНР. *Актуальні проблеми міжнародних відносин* : зб. наук. праць. Київ, 2011. Т. 101. С. 101–109.
15. Коуз Р. Как Китай стал капиталистическим? [Пер. с англ. А. Разинцева]. Москва : Новое издательство, 2016. 386 с.

References

1. Balchyndorzhyeva, O.B., 2014. Dialog mezhdu gosudarstvom i obshchestvom v usloviyakh modernizatsii Kitayskoy Narodnoy Respubliki [The Dialogue

- Between the State and Society in the Modernization of the People's Republic of China]. *Bulletin of the Buryat State University*, no. 6 (2), pp. 40–44.
2. Balchindorzhieva, O.B., 2014. Modernizatsiya Kitaya: antropologicheskoye izmereniye [Modernization of China: Anthropological Dimension]. *Bulletin of NEFU*, no. 2, pp. 81–86.
 3. Besedina, N.V., 2010. KNR na suchasnomu etapi rozvytku: osoblyvosti «konfutsianizatsiyi» suspilstva. [PRC at the Present Stage of Development: Features of «Confucianization» of Society]. *Historical memory*, issue 1, pp. 132–139.
 4. Vinogradov, A.V., 2005. *Kitayskaya model modernizatsii. Poiski novoy identichnosti* [Chinese Model of Modernization. Search for a New Identity]. Moscow : Monuments of Historical Thought.
 5. Dugarova, S.B., 2013. Gosudarstvo i obshchestvo v usloviyakh transformatsii: tsennosti KNR na sovremennom etape. [The state and society in the conditions of transformation: the values of China at the present stage] // *Humanitarian vector*, no. 2 (34), pp. 44–47.
 6. Urusov, V., 2009. Sotsial'ni transformatsiyi ta literaturni protsesy v Kytayi 80-90-kh rokiv XX stolittya [Social Transformations and Literary Processes in China in the 80-90s of the XX Century]. *Chinese Civilization: Traditions and Modernity*, pp. 135–142.
 7. Kubyshina, G.A., 2008. Kitayskaya politika reform i sozdaniye novogo miroporyadka [Chinese Policy of Reforms and the Creation of a New World Order]. *Scientific reports of Belgorod State University. Series: History. Political science*, no. 5 (45), pp. 178–182.
 8. Kirsanov, I., 2004. Etapy i osobennosti podyoma narodnogo blagosostoyaniya v Kitayskoy Narodnoy Respublike [Stages and Features of the Rise of National Welfare in the People's Republic of China]. *Bulletin of the Chelyabinsk State University*, no. 1, pp. 154–155.
 9. Yu Lee Quan, 2016. *Iz tretoho svitu v pershyi. Istoriya Sinhapuru 1965 –2000 rr.* [From the Third World to the First. Singapore History 1965–2000]. Kiev : KM-BUKS.
 10. Xiaoping, D., 1985. *O stroitelstve spetsificheskii kitayskogo sotsializma* [On the Construction of Specifically Chinese Socialism]. Beijing : Publishing House of Foreign Language Literature Waiwen.
 11. Xiaoping, D., 1988. *Osnovnyye voprosy sovremennogo Kitaya* [The main issues of modern China]. Moscow : Politizdat.
 12. Pivovarova, E.P., 2011. *Sotsializm s kitayskoy spetsifikoy* [Socialism with Chinese Characteristics]. Moscow : Publishing House FORUM.
 13. Lazarchuk, M.A., 2013. Sotsialno-ekonomichni reformy v Kytayi: henezys ta chynnyky [Socio-economic reforms in China: genesis and factors]. *Bulletin of the International Slavic University*, no. 1–2, pp. 117–124.
 14. Kuchmij, O.P., 2011. Stratehiya informatsiynoyi ekonomiky KNR [Strategy of Information Economy of PRC]. *Actual Problems of International Relations*. Kiev, issue 101, pp. 101–109.

15. Coase, R., 2016. *Kak Kitay stal kapitalisticheskim?* [How did China Become Capitalist?]. Moscow : New Publishing House.

АННОТАЦИЯ

А. В. Жуков. Специфика трансформации китайской социальной структуры в последней четверти XX в.

Данная статья посвящена ключевым вопросам модернизации китайского общества в последней трети XX века. Основными автор определяет изменения в социальной структуре через модернизацию экономики. Подается определенная социальная стратификация, согласно экономических преобразований и общественных требований.

Отмечается роль и место новых общественных слоев, которые были выразителями новых экономических и социальных видоизменений. Автор приходит к выводу, что трансформация структуры китайского общества ни была целенаправленным, самостоятельным процессом и зависела от внедрения инноваций.

Ключевые слова: *экономическая модернизация, социальная структура, социальные слои, КНР, демографическая политика, урбанизация, Дэн Сяопин, «ганьбу».*

SUMMARY

O. Zhukov The specificity of the transformation of the Chinese social structure in the last quarter of the twentieth century.

This article addresses the key issues of modernizing Chinese society in the last third of the twentieth century. The main author defines changes in the social structure through the modernization of the economy. Some social stratification is submitted, in accordance with economic transformations and social requirements.

It is emphasized that these changes became fundamental for the transformation of society. After all, the new economy needed new performers to fulfill its main goal - to transform China into a powerful, not only regional player, but also a world leader, which was the United States and the USSR. One such performer was a new social layer of entrepreneurs, which was a synthesizing link to the traditions of the command-administration system and market innovation.

Undoubtedly, the emergence of new social strata was a positive process. As the mobility of the entire Chinese society has increased. But along with positive trends, there were also negative ones. First of all, rapid population growth has become a burdensome burden for the state. Secondly, the negative effects of urbanization, which resulted from the transformation of society, were quickly discovered. Overpopulation, environmental problems also adversely affected the Chinese society. In general, the transformation of the structure of Chinese society was not a deliberate, independent process, but a consequence of modernization processes in the economy.

Keywords: *economic modernization, social structure, social strata, PRC, demographic policy, urbanization, Dan Xiaoping.*

О. В. Вовк

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії України,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка,
м. Суми, Україна,
o.v.vovk@gmail.com,
ORCID 0000-0001-7071-8964

ІСТОРІЯ ВИВЧЕННЯ ДЕРЕВ'ЯНОЇ САКРАЛЬНОЇ АРХІТЕКТУРИ ГУЦУЛЬЩИНИ

Метою статті є спроба проаналізувати, як питання сакральної дерев'яної гуцульської архітектури висвітлене в історіографії. Питання сакральної дерев'яної архітектури Гуцульщини розглядалися у працях дослідників протягом кінця ХІХ – початку ХХІ століття. Окрему увагу дослідники приділили особливостям архітектури, оздоблення церков, дзвіниць, капличок, хрестів. Автори вказують на той факт, що гуцульська сакральна архітектура є невід'ємною частиною сакральної архітектури інших українських етнографічних земель. Дослідження сакральної архітектури є цікавою та перспективною темою для дослідників, оскільки дерев'яне будівництво не є справою лише минулого, воно розвивається й у сучасну добу, потребує всебічного вивчення й аналізу.

Ключові слова: церква, капличка, дзвіниця, сакральний, дерев'яний, Гуцульщина, історіографія, культура.

Постановка проблеми. Український етнокультурний регіон Гуцульщина має свою унікальну й самобутню культуру. Частину цієї культури становить сакральна архітектура (церкви, каплички та ін.). Дерев'яна церковна архітектура втілює в собі не лише досягнення майстрів-архітекторів, але й слугує своєрідним проявом душі народу, є певним втіленням народної філософії. У сакральній архітектурі Гуцульщини ми знаходимо поєднання духовного зі світським, святкового з буденним, аристократичного з протонародним. З огляду на ці аспекти, дерев'яне церковне будівництво становить інтерес для науковців, що працюють у галузях етнографії, архітектури, мистецтвознавства, історії церкви, філософії.

Аналіз останніх досліджень. Часткове висвітлення проблеми гуцульського дерев'яного сакрального будівництва можна знайти у працях різних дослідників, але дотепер в українській науці ще не створено узагальненої праці з історії дерев'яної сакральної архітектури Гуцульщини. У різні часи вказану проблему намагалися висвітлювати такі дослідники: Хв. Вовк [1], М. Драган [5], І. Сеньків [9], В. Січинський [10; 11], В. Шухевич [13] та інші.

Формулювання мети та завдання статті. Метою статті є спроба проаналізувати, як питання сакральної дерев'яної гуцульської архітектури

висвітлене в історіографії. Завдання: які дослідники у своїх працях розглядали питання дерев'яної сакральної архітектури Гуцульщини; на скільки праці, присвячені вказаній проблемі, широко й повною мірою її висвітлюють; як про сакральну дерев'яну архітектуру писали дослідники в часи радянської окупації; якими є сучасні перспективні напрями в галузі дослідження сакральної дерев'яної архітектури у вказаному етнокультурному регіоні.

Виклад основного матеріалу. На території Європи найбільша кількість найвишуканіших, найвитонченіших зразків дерев'яного будівництва збереглася в Україні. На думку дослідника М. Голубця, «багата на дерево Україна стала батьківщиною одного з найоригінальніших і найдосконаліших під оглядом форми й конструкції типів дерев'яного будівництва всього світу». [3, с. 528] Чеський публіцист, етнограф, історик Флоріан Заплетал вважав, що українські дерев'яні церкви можуть бути славним надбанням і гордістю не лише етносу, який їх створив, але й кожного народу, оскільки зовнішні форми, внутрішня насиченість храмів спонукає до переконання про те, що всі складові української дерев'яної архітектури змушують схилитися і вклонитися глибокому творчому генію українських простих людей, який віками тяжкою працею цілих поколінь зміг створити коштовний, але не оцінений належним чином скарб світової культури. [3, с. 528]. В Україні збереглося понад 2,5 тисячі дерев'яних церков, з яких близько 1000 відносяться до XV-XVIII століть. У карпатському регіоні в межах Івано-Франківської, Закарпатської, Львівської, Чернівецької областей налічується понад 1480 дерев'яних храмів. Гуцульщина дуже багата на об'єкти сакральної архітектурної спадщини, зокрема, дерев'яні церкви. Частина з них занесена до спадщини ЮНЕСКО. Зокрема, це такі гуцульські церкви: п'ятибання церква Різдва Пресвятої Богородиці в нижньому Вербіжі (Івано-Франківщина), церква Вознесіння Господнього в Ясінях – Струківська (Закарпаття) [6, с. 77–78, 88].

Перші описи дерев'яних церков Гуцульщини відомі з другої половини XVIII століття. Українське дерев'яне церковне будівництво розвинулося на основі сільського житлового. Прототипом української дерев'яної церкви була тридільна селянська хата у формі довгого прямокутника, зі світлицею посередині, сіньми та коморою по боках. До час широкого поширення дерев'яних церков, їх роль відігравали збудовані на основі селянського житла примітивні церкви-хати, що зберігалися до XVIII століття. Ще в середині цього століття на Гуцульщині траплялися дерев'яні церкви у вигляді хат («ізб») без хреста, куполів, вікон, вкриті соломою. Але, поряд з

ними, дослідники виявили на Гуцульщині понад 60 дерев'яних високоархітектурних церков XVI – XVIII століть. [9, с. 246–248].

До кінця XIX століття ми не зустрічаємо наукових праць, присвячених вивченню дерев'яної сакральної архітектури Гуцульщини. Одними з перших питаннями української народної будівництва зацікавилися члени Наукового товариства імені Шевченка (НТШ). [2] Одними з перших почав досліджувати сакральну дерев'яну архітектуру на фаховому рівні галицький історик і публіцист В. Площанський, архітектори Ю. Захаревич та М. Ковальчук. Складанням картотек, описів, виконанням малюнків дерев'яних храмів займалися О. Лушпинський, Т. Обмінський, К. Мокловський. На початку XX століття їхню роботу продовжили І. Свенцицький, В. Січинський, М. Драган, розглядаючи церковну споруду не лише з архітектурного погляду, а в сукупності з іконостасом, різьбленням. [6, с. 78].

Докладний опис структури дерев'яних гуцульських храмів здійснив у своїй знаменитій праці «Гуцульщина» В. Шухевич. «Основний плян церкви се хрест з чотирма рівними *крилами*; те крило, що від входу, зве ся *бабинéць*, напроти него *вівтар*, а оба бічні *притвóри*; крило з вівтарем звернене до сходу, а бабинець до заходу сонця; високість церкви в напрямі *ліхтарні* рівнає ся довжині церкви. На грубих брусових підвалинах, попідпираних великим камінем для нерівности терену і против того, щоби від сирої землі не пріли підвалини, стоїть від середини церкви чисто згибльований оструб з протесів або з брусів; долішня часть того оструба, *підопасáне*, кладена на замки з довгими вуглами, крита з надвіря *опасáнем*, спади́стим до 2 m широким *побоєм*, що опирає ся на вистаючі вуглах; (під опасане ховають ся люде в дощ, коли глітно (*тісно* – О. В.) в церкві; верхня часть отруба, *верхопасáне*, кладена також на замки але без довгих вуглів; вона кожухова на, вкрита прямовисно прибитими терти́цями, щоби студінь та дощ не заходили у церков; чотири угли крил, звернені до середині церкви, звязані *перехрестем* (двома на хрест покладеними віблєками); над тими чотирма уграми підносить ся *осьмірка*, осмигранний прямовисний оструб з протесів; ось мірку держить сильно перехресте на острубі; верх ось мірки покладена *баня*, восьмигранний оструб, що звужує ся що раз більше у гору, де він укритий *кружком*; як опасане, так і верхопасане і ось мірка і баня чисто обгибльовані із середини, а дерево припасоване так одно до одного, що не лишає ні одної щіли́нки; та про те *імиа́ть* (обтикають мохом) з надвіря оструб, ось мірку і баню; в вісьмох зверхних протесах бані впущені прямовисно вісім *голосні́ць*, (около метра довгих віблєків); по бани прибиті *брукиштéлі*, що заступають тут місце кізлів; брукиштелі сягають горішнім

кінцем до голосниць; брукштелі *латкує ся*; верх лат іде *гончений побій*. Голосниці, оповиті тертицями, творять ліхтарню, на якій уставлена бляшана *маковиця*, з відки вистає притверджений помежи голо сницями *штибель*, на якого верхнім кінці стоїть *хрест*. До кружка завішений на шнурі світич (павук, що звисає по середині церкви). Над острубом крил покладені з двох сторін кізли латковані і побиті гонтами, що сходять ся у горі в *гребінь*, а *стріхою* вистають з поза оструба; *причілок*, зломаний до надвіря як у хаті, творить прямовисне *чоло* (трикутник), верх котрого на гребени стоїть маковичка з хрестом; задньою стороною притикає побій до ось мірки, де *ловить ся* (сходить ся) з такимиж побоями поставленими на сусідніх крилах; наслідком того повстає в місці, де ловлять ся два побої, *жолоб*; щоби тим жолобом не чуріло н оструб та у церков, прикривають його *кутаси*. Над чотирма кутасами покладені в ось мірці 4 вікна. Із середини церкви покладені верх оструба над крилами церкви *бальки*, на яких *викóчує* майстер вигнуту стелину; в ось мірці нема її. До церкви входить ся ганьчиком, де складають Гуцули кресані, бесаги і т. и... Коло церкви стоїть *дзвінниця* з чотиригранного оструба, побита у ряди гонтами.». [10, с. 157–160] Дослідник детально описує складові частини гуцульського храму з усіма найменшими деталями. Цікавим є характеристика ним хреста, що увінчує споруду: «Хрест на церкві, вироблений з заліза *слюсарем*, держить ся на штиби, верх котрого зроблений *місяць*, закінчений двома *звіздами*; від місяця розходять ся з під *ліліювої пуклі* на боки дві *лілії*; продовженєм долішних двох луків хреста є *перехрестє* (два грубі гранчасті залізні рамена), між якими ве ся *вуж*; у середині, в місці, де перехрестє сходить ся, прикриває його з обох боків *пукля середуца*, з під котрої в чотирьох вуглах вибігають проміня. Крім сих головних частий украшений хрест по кінцях рамен пуклями з хрестиками.». (*цитується мовою оригіналу – О. В.*) [13, с. 160–161]. Наукові дослідження В. Шухевича для науки важливі не лише детальним описом гуцульської церкви, але й фіксацією ним діалектних та вузькофахових термінів гуцульською говіркою, що збагачує різні галузі науки: архітектура, лінгвістика, діалектологія, етнографія, культурологія.

Питання розвитку українського сакрального будівництва розглядаються у праці відомого етнографа Хв. Вовка. Дослідник зазначав про те, що «на Лівобережжі, на Київщині, на Поділлі та в південній Галичині, одночасно з п'ятизрубними та п'ятибанними церквами зустрічаємо й церкви трьохзрубні та трьохбанні, які на півночі Київщини, на Волині та майже в цілій Галичині вже цілком домінують... Найхарактерніша риса українських п'ятибанних церков – це їх стремління вгору, і це надає їм легкі стрільчасті форми на відповідно невеликій основі». [1, с. 122–123] Однією з

причин, чому українські дерев'яні церкви характеризуються певною самобутністю, Хв. Вовк вважав прагнення українців відстоювати свою релігійну самостійність, плекати чистішу церковну архітектуру, берегти її від сторонніх впливів. Дослідник вважав, що храм слід характеризувати у сукупності з прилеглою до нього територією, зокрема, цвинтарем: «З церквами на Україні, як і в інших країнах, тісно зв'язані й кладовища, що раніше звичайно й були коло церков, а в Галичині дуже часто знаходяться коло них і тепер. З погляду етнографії вони найцікавіші для нас своїми надмогильними спорудженнями, що їх звичайно становить невеликий насип, що примушує думати про насипи на колишніх могилах, та поставлений коло насипу хрест. Насипи, більші чи менші, існують по цілій Україні; у бойків та гуцулів вони незначні, а в інших місцевостях бувають і $\frac{1}{2}$ метра заввишки, а то й вищі. Щодо хрестів, то тут помічаємо дуже велику різноманітність... Як на Волині, так і в Галичині хрести досягають величезних розмірів, особливо заввишки... На Великій Україні на кладовищах часто бувають каплиці, а в Галичині, крім того, завше ще ставлять трупарні, для незнаних мерців, що мусять чекати на слідство чи анатомування». [1, с. 123–124] В якості пам'яток сакральної архітектури згадує Хв. Вовк і про подорожні хрести в Галичині, пам'ятні хрести про скасування панщини в 1848 р., хрести на в'їзді до села для охорони населення від чуми чи холери. [1, с. 124].

У 20-х роках ХХ століття гуцульська архітектура була об'єктом вивчення польського архітектора Є. Жуковського. Серед гуцульських будівель він виділяє в якості окремої категорії сакральну архітектуру: дерев'яні церкви, дзвіниці, каплички й придорожні фігури. [9, с. 470–471].

Гуцульська сакральна архітектура становила науковий інтерес у міжвоєнний період для українського дослідника В. Січинського. Він зазначає, що «характерні особливості гуцульських церков, крім хрещатого заложення, є такі. Середній квадратний зруб переходить угорі у вісімку, перекриту високим восьмибічним стіжковим перекриттям із невеликим заломом (заокругленням) коло гзимсу (*карнизу* – О. В.). Над чотирма іншими зрубами звичайно буває звичайний хатній дах із фронтонами, як на гуцульських хатах; на гребені даху часто бувають маківки» [11, с. 263]. Характеризуючи наукову роботу архітектора О. Лушпинського, дослідник вказує, що тема сакральної архітектури Гуцульщини «представлена одним, але характерним зразком – ц. с. Яворова... трьохверхою, але хрещатою в плані» [10, с. 5].

Тема української дерев'яної сакральної (зокрема, й гуцульської) архітектури представлена у праці Д. Щербаківського. [14] Зокрема, у праці містяться характеристики, світлини церковних дзвіниць у деяких населених

пунктах Гуцульщини. Цікавою є характеристика автором дерев'яних фігур-хрестів: «Дерев'яні фігури-хрести бувають звичайно метрів до 8–9 заввишки. В Галичині, особливо в Гуцульщині, верхня частина фігури-хреста, де міститься Розп'яття, має ззаду дощату стінку, окладену з боків вузькою дошкою. Звичайна форма цієї стінки ромбічна чи п'ятикутна...; верхня частина частіше півкругла... Окрім Спасителя на хресті містяться обабіч нього фігури Божої Матері і Івана Богослова, на перехресті два янголи навколішках і Всевидяче око вгорі. Богородиця і Іван Богослов завжди в журливих позах, підпираючи рукою голову. Скульптури ці зроблені іноді з великим смаком і натхненням релігійним» [14, с. XXIII–XXIV].

Визначним дослідником дерев'яних церков України був М. Драган. На його думку, попри багато змін протягом віків, тридільність плану залишалася характерною рисою українських церков на всій території. Тридільності будівлі відповідало три верхове завершення церковного будинку. Верхи у дерев'яних церквах, зазначав дослідник, були двох типів: чотирибічні та восьмибічні. Чотирибічні верхи з пірамідальним накриттям стояли у зв'язку з пірамідальними дашками оборогів, які мали квадратні форми й покрівлю із соломи. Церкви були криті гонтом, драницями чи соломою. Особливою рисою гуцульських церков М. Драган вважав піддашся усієї будови, яке захищало будівлю від негоди. Найпоширенішою на Гуцульщині була хрестоподібна у плані будівля. Такі споруди були двох типів: один мав посередині більший квадрат, до якого з чотирьох боків прилягали менші; інший тип – схрещення двох довгих прямокутників таким чином, що утворювалося п'ять рівних квадратів (рівносторонній хрест). Цей план, на думку дослідника, має зв'язок з візантійською традицією церковного будівництва. Дзвіниця (квадратна або восьмибічна у плані) стоїть окремо від церкви, верхня її конструкція – на стовпах [5, с. 45–65, 72–88]. М. Драган вважав, що все українське дерев'яне церковне будівництво, а, отже, й гуцульське, «творить одну цілість, на яку складається спільна всім типам техніка, спосіб провадження стін і дахового накриття, забезпечення стін і т. и.» [5, с. 102]. «Триверхі хрестові церкви це своєрідний витвір українського будівництва, на якій зложилися вірменський план і триверхість української тридільної традиції... В українському будівництві є вони досить часті, передусім на Гуцульщині» [5, с. 105]. Дослідник, також, вказував на те, що дерев'яне будівництво Наддніпрянщини, а в Галичині – Гуцульщина, має багато п'ятиверхих церков. Походження такого стилю є дискусійним, але, в Україні він розвинувся і протягом віків набув характерних особливостей. Досліджуючи твердження автора, ми можемо зробити висновок, що гуцульське дерев'яне церковне будівництво – це лише локальний різновид сакрального українського будівництва.

У роки російсько-комуністичної окупації тема церкви була небажаною для висвітлення у науці, але, попри це, окремі дослідники намагалися відобразити особливості гуцульської сакральної архітектури. Зокрема, В. Грабовецький зазначав про те, що українські гуцульські дерев'яні храми відзначаються своїми архітектурно-конструктивними формами і оригінальними деталями, елементами декору й гармонією пропорцій, тут втілені високі мистецькі уподобання та ідеали народу [4, с. 144]. І. Могитич у колективній праці «Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження» подано характеристику гуцульських дерев'яних церков. Зокрема, вказувалося на те, що дерев'яні сакральні споруди Покуття, Подніпров'я, Слобожанщини відрізняються від гуцульських тим, що в об'ємно-просторовому рішенні у них більш розвинуті у висоту зруби та верхи. Автор вказує на те, що, попри розмаїття планового та просторово-об'ємного рішення хрещаті церкви Гуцульщини мають спільні ознаки, що полягають у особливостях зрубів. Дослідження збережених пам'яток гуцульських церков дало автору можливість виділити п'ять основних типів плану гуцульських церков: план рівномірного хреста; план близький до рівномірного хреста з незначним скороченням бокових рамен, в одному випадку створено перетином двох прямокутників; план хреста зі скороченими боковими раменами створено перетином двох прямокутників; план хреста з незначним скороченням бокових рамен та видовженим бабинцем створено перетином двох прямокутників; план хреста зі скороченими боковими раменами та видовженим або бабинцем, або вівтарем створено перетином двох прямокутників [7, с. 183–185].

Окремий розділ у праці етнографа І. Сеньківа «Гуцульська спадщина» присвячено ролі церкви в житті гуцулів, історії храмів, нищенню храмів за часів комуністичної окупації. Дослідник переймається також і сучасним станом гуцульських церков, вказує на те, що непрофесійна реставрація, практика заміни гонтового покриття церков на бляху є нищенням і наругою над самотньою архітектурою [9, с. 258].

На початку ХХІ століття тематика сакральної дерев'яної архітектури зустрічається на сторінках літературно-мистецького і громадсько-суспільного часопису «Гуцули і Гуцульщина». Зокрема, певний інтерес становлять публікації М. Шкрібляка [12], Р. Рудника [8].

Висновки та перспективи розвитку напряму дослідження. Питання сакральної дерев'яної архітектури Гуцульщини розглядалися у працях дослідників протягом кінця ХІХ – початку ХХІ століття. Окрему увагу дослідники приділили особливостям архітектури, оздоблення церков, дзвіниць, капличок, хрестів. Автори вказують на той факт, що гуцульська

сакральна архітектура є невід'ємною частиною сакральної архітектури інших українських етнографічних земель. Дані щодо зазначеної тематики є переважно розпорошеними між різними виданнями, де гуцульська церковна архітектура розглядається на рівні, наприклад, з бойківською чи лемківською, або на тлі соціально-побутової культури гуцулів. Бракує узагальненої праці, де була б повною мірою досліджена дерев'яна архітектура Гуцульщини. Дослідження сакральної архітектури є цікавою та перспективною темою для дослідників, оскільки дерев'яне будівництво не є справою лише минулого, воно розвивається й у сучасну добу, потребує всебічного вивчення й аналізу.

Список використаних джерел

1. Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. Київ : Мистецтво, 1995. 336 с.
2. Глушко М. Дослідження традиційного будівництва у Науковому товаристві імені Шевченка (кінець XIX – початок XXI ст.). *Народознавчі зошити*. 2013. № 2 (110). С. 191–199.
3. Голубець М. Мистецтво. *Історія української культури* / За заг. ред. І. Крип'якевича. Київ : Либідь, 1994. С. 425–591.
4. Грабовецький В. Гуцульщина XIII-XIX століть: історичний нарис. Львів : Вища школа, 1982. 151 с.
5. Драган М. Українські дерев'яні церкви. Частина перша. Львів : [Б. в.], 1937. 159 с.
6. Маньковська М. Сакральна дерев'яна архітектура України у світовій спадщині. *Краєзнавство : науковий журнал*. 2010. № 4. С. 77–86.
7. Могитич І. Р. Громадські споруди. *Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження*. Київ : Наукова думка, 1987. С. 182–189.
8. Рудник Р. Сучасні каплички Гуцульщині. *Гуцули і Гуцульщина. Літературно-мистецький і громадсько-суспільний часопис*. 2012. № 1 (5). С. 8–9.
9. Сеньків І. Гуцульська спадщина. Праці з життя і творчості гуцулів. Чернівці : Друк Арт; Верховина: Гуцульщина, 2014. 528 с.
10. Січинський В. Дерев'яні дзвіниці і церкви Галицької України XVI – XIX ст. Львів : НТШ, 1925. 60 с.
11. Січинський В. Українська архітектура. *Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича*. Київ : Либідь, 1993. 592 с.
12. Шкрібляк М. Білоберізькій церкві – 170. *Гуцули і Гуцульщина. Літературно-мистецький і громадсько-суспільний часопис*. 2011. № 1 (2). С. 9–10.
13. Шухевич В.О. Гуцульщина: в 5 частинах. Упоряд. О. О. Савчук. (Репринтне видання 1899-1908 рр.). Харків : Видавець Олександр Савчук, 2018. 1218 с.
14. Щербаківський Д. Українське мистецтво. Ч. 2. *Буковинські і галицькі дерев'яні церкви, надгробні і придорожні хрести, фігури і каплички*. Київ – Прага : Український видавничий фонд, 1926. 62 с.

References

1. Vovk Khv., 1995. Studii z ukrainskoi etnografii ta antropologii [Studies from ukrainian ethnography and anthropology]. Kyiv : Mystetstvo.
2. Hlushko M., 2013. Doslidzhennia tradytsiinoho budivnytstva u Naukovomu tovarystvi imeni Shevchenka (kinets XIX – pochatok XXI st.) [Research of traditional building is in Scientific society of the name of Shevchenko (from end of XIX to beginning of XXI of century)]. *Ethnology notebooks*, no. 2 (110), pp. 191–199.
3. Holubets M., 1994. Mystetstvo [Art]. In: I. Krypiakievych, ed. *History of Ukrainian culture*. Kyiv : Lybid.
4. Hrabovetskyi V., 1982. *Hutsulshchyna XIII – XIX st.: istorychnyi narys* [Hutsulshchyna of XIII – XIX centuries: historical essay]. Lviv : Vyscha shkola.
5. Dragan M., 1937. *Ukrainski derevliani tserkvy* [Ukrainian wooden churches]. Part one. Lviv : [B.v.].
6. Mankovska M., 2010. Sakralna dereviana arkhitektura Ukrainy u svitovii spadshchyni [Sacral wooden architecture of Ukraine is in a world inheritance], *Kraieznavstvo*, no. 4, pp. 77–86.
7. Mohytych I. R., 1987. Hromadski sporudy [Public building], *Hutsulshchyna. Historian ethnography research*. Kyiv : Naukova dumka.
8. Rudnyk R., 2012. Suchasni kaplychky Hutsulshchyny [modern chapels of Hutsulshchyna], *Hutsul people and Hutsulshchyna: Literary and artistic public magazine*, no. 1(5), pp. 8–9.
9. Senkiv I., 2014. *Hutsulska spadshchyna. Pratsi z zhyttia i tvorchosti hutsuliv* [Hutsul's inheritance. Labours are with life and work of hutsul people]. Chernivtsi : Druk Art; Verkhovyna: Hutsulshchyna.
10. Sichynskyi V., 1925. *Dereviani dzvinnytsi i tserkvy Halytskoi Ukrainy XVI – XIX st.* [Wooden bell towers and churches of Galychyna Ukraine XVI – XIX of century]. Lviv : NTSh.
11. Sichynskyi V., 1993. Ukrainska arkhitektura [Ukrainian architecture], *Ukrainian culture: lections by Dmytro Antonovych*. Kyiv : Lybid.
12. Shkribliak M., 2011. Biloberizkii tserkvi – 170 [Biloberizka Church – 170], *Hutsul people and Hutsulshchyna: Literary and artistic public magazine*, no. 1 (2), pp. 9–10.
13. Shukhevych V. O., 2018. *Hutsulshchyna: v 5 chastynakh* [Hutulshchyna in 5 parts], Kharkiv : Oleksandr Savchuk.
14. Shcherbakivskyi D., 1926. *Ukrainske mystetstvo. Ch. 2. Bukovynski i halytski derevliani tserkvy, nadhrobky i prydorozhni khresty, fihury, kaplytsi* [Ukrainian art. P. 2. Bukovyna and Galychyna wooden churches, graveside and wayside crosses, figures and chapels]. Kyiv-Praha : Ukrainskyi vydavnychy fond.

АННОТАЦИЯ

А. В. Вовк История изучения деревянной сакральной архитектуры Гуцульщины.

Цель статьи – попытка проанализировать то, как вопрос сакральной деревянной гуцульской архитектуры освещен в историографии. Вопрос

сакральной деревянной архитектуры Гуцульщины рассматривался в работах исследователей на протяжении XIX – начала XXI века. Отдельное внимание исследователи уделили особенностям архитектуры, убранства церквей, колоколен, часовен, крестов. Авторы указывают на тот факт, что гуцульская сакральная архитектура – неотъемлемая часть сакральной архитектуры других украинских этнографических территорий. Исследования сакральной архитектуры – интересная и перспективная тема, поскольку оно развивается и на современном этапе, требует всестороннего изучения и анализа.

Ключевые слова: церковь, часовня, колокольня, сакральный, деревянный, Гуцульщина, историография, культура.

SUMMARY

O. V. Vovk. History of Study of Wooden Sacral Architecture of Hutsulshchyna.

The Ukrainian ethno cultural region of Hutsulshchyna has his unique and original culture. Part of this culture is presented by sacral architecture (churches, chapels and other). Wooden church architecture incarnates in itself not only the achievement of masters-architects but also serves as the original display of the soul of people, is certain embodiment of folk philosophy. The aim of the article is an attempt to analyse, as a question of sacral wooden hutsul architecture is lighted up in historiography. Task of the article: what researchers in the labours examined the question of wooden sacral architecture of Hutsulshchyna; on how many labours, sanctified to the indicated problem, widely and she is lighted up to a full degree; as about sacral wooden architecture researchers wrote in the days of soviet occupation; what modern perspective directions are in industry of research of sacral wooden architecture in the indicated ethnic region. During writing we are use the scientific methods of analysis and synthesis, chronologic, logical, synchronous, methods of research of historical sources (fixing time and place of historical source, finding out of circumstances of origin of historical source, verification of maintenance of historical source). The questions of sacral wooden architecture of Hutsulshchyna were examined in labours of researchers during the end of XIX - beginning of XXI of century. Separate attention researchers spared to the features of architecture, finishing of churches, bell towers, chapels, crosses. Authors specify on circumstance that hutsul sacral architecture is inalienable part of sacral architecture of other Ukrainian ethnographic earth. Given in relation to the marked subjects is mainly nebulized between different editions, where hutsul`s church architecture is examined at level, for example, with boiky or lemky, or on a background the social and domestic culture. Modern stage is not lasted the by the generalized labour, where wooden architecture of Hutsulshchyna would be to a full degree investigational. Research of sacral architecture is an interesting and perspective theme for researchers, as wooden building is not business only past, it develops in modern twenty-four hours, needs an all-round study and analysis.

Key words: church, chapel, bell tower, sacral, wooden, Hutsulshchyna, historiography, culture.

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ У ПОСТНЕКЛАСИЧНОМУ ВИМІРІ

УДК 1.16

О. А. Наумкіна

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії та соціальних наук,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка,
м. Суми, Україна,
olena123@gmx.com
ORCID 0000-0003-2187-4316

ПРИРОДА КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ: ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ

У статті здійснена спроба прояснити природу критичного мислення та виявити його співвідношення з іншими стилями мислення. З'ясовано, що цей феномен постає як багатовимірний і складний за своєю сутністю. Критичне мислення є, насамперед, рефлексивне й самостійне, яке саморегулюється, і включає елементи нелінійного і творчого. В певному сенсі можна стверджувати про його синтетичний або інтегративний характер. Серед його основних когнітивних навичок більшість експертів називають: інтерпретацію, аналіз, оцінку, умовивід, пояснення та саморегуляцію.

Ключові слова: критичне мислення, сумнів, фейкові новини, когнітивні навички, рефлексивність, нелінійність.

Постановка проблеми. Сьогодні буття людини і суспільства протікає в умовах VUCA світу. Цим терміном американські військові позначили нову реальність після завершення холодної війни. А згодом він влучно описав провідні тенденції нового світу в цілому. VUCA – це акронім англійських слів volatility (нестабільність), uncertainty (невизначеність), complexity (складність) та ambiguity (неоднозначність). Е. Гідденс зазначає з цього приводу, що «жити в епоху «пізньої сучасності» (late modernity) означає жити у світі випадковості та ризику – незмінних супутників системи, яка прагне до встановлення панування над природою і рефлексивного творення історії» [3, с. 107].

Свій «внесок» у цю нову реальність робить стрімке розповсюдження фейкової інформації, новин. Вислів fake news (хибна, часто сенсаційна, інформація, що поширюється під виглядом новин [13]) за версією одного з провідних англійських словників Collins English Dictionary став навіть словосполученням 2017 року. «Інформаційний хаос», «інформаційний дощ»,

«інформаційний розлад» – це далеко не всі неологізми, що описують той простір і стан, в якому існує сучасна людина.

Перебування в фейковому інформаційному середовищі зумовлює формування неадекватної картини світу, створює когнітивний хаос, дисонанс у свідомості людей. Це призводить до невідповідності реального буття з тим образом світу, що сформувався під потужним впливом фейків. Враховуючи обсяги інформації, яка сьогодні циркулює, і наші фізичні можливості (не говорячи вже про когнітивні можливості більшості людей) її перевірити, усвідомити, оцінити, то постає проблема екзистенційної розгубленості, втрати сенсів, аксіологічних орієнтирів, психологічного дискомфорту.

Особливо вразливою до цього є молодь, яка перебуває в інформаційному, віртуальному середовищі постійно і тільки починає самовизначатися, шукати свою траєкторію розвитку в такому складному, стрімко змінюваному, фейковому світі. Так, результати дослідження науковців Стенфорда щодо здатності молодих людей відрізнити реальні новини від фейкових, «шокували» їх: 80% студентів не виявили різниці в запропонованих новинах [14].

Більшість українців також не вміють відрізнити фейкову інформацію від правдивих новин. Такі результати соціологічного дослідження «Ставлення населення до ЗМІ та споживання різних типів медіа у 2019 році» оприлюднив Internews. Як показали результати тестування, лише 11% респондентів впоралися із завданням. Науковці звертають увагу, що при цьому абсолютна більшість українців впевнені у своїй здатності відрізнити у новинах правду від брехні. На це запитання 75% респондентів відповіли категоричним «так» [10].

Як протистояти цьому потужному маніпулятивному впливу? Як уникнути деструктивних наслідків інформаційного хаосу? Як зорієнтуватися в цій новій реальності?

Новий світ потребує нової людини і, в першу чергу, її свідомості. На думку багатьох науковців, одним з ефективних механізмів вирішення цієї проблеми є трансформація стилю мислення сучасної людини. Зокрема, У. Бек звертає нашу увагу на те, що «ми дійсно наближаємося до змін у суспільному устрої, які виводять нас з існуючих досі категорій, способу мислення і способів дії» [1, с. 23].

Який же стиль мислення є адекватним сучасній епосі? Нещодавно на Всесвітньому економічному форумі в Давосі були названі 10 професійних навичок, які будуть актуальними 2020 року. Другу позицію в цьому переліку посіло критичне мислення (critical thinking), яке в 2015 році було лише

четвертим. Відповідно, виникає соціальний запит на розвиток цього способу мислення. Тому останнім часом спостерігається тенденція (певний бум) до активних філософських, педагогічних, психологічних та інших досліджень в цій царині та імплементації їхніх результатів, насамперед, в освітній процес. Разом з тим, маємо зауважити, що існує цілий спектр пропозицій щодо необхідності переходу до нового способу мислення, окрім критичного: нелінійний, рефлексивний, синергетичний, творчий, інноваційний, продуктивний, системний тощо. Таке різноманіття викликає певну розгубленість і актуалізує потребу в уточненні природи і базових характеристик критичного мислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «критичне мислення» набуває широкого застосування в 50-70-і роки ХХ століття. Проте, вже за часів античності знаходимо його інтелектуальне коріння. Так, маєвтику Сократа можна розглядати як спосіб формування критичного мислення. Критика Аристотелем платоновської концепції буття та мислення, скептицизм стали зародками європейського критичного умонастрою. В середні віки в працях Фоми Аквінського втілювалася традиція систематичного критичного мислення. В філософії Нового часу Ф. Бекон наголошував, що в дослідженні треба виявляти терпіння сумніватися, у Р. Декарта, критика стає системним компонентом філософської теорії. А «Критику чистого розуму» І. Канта, «Енциклопедію філософських наук» Г. Гегеля, критичний раціоналізм К. Поппера взагалі важко переоцінити у формуванні цієї традиції.

Фундатором сучасної концепції критичного мислення вважають американського філософа, психолога Дж. Д'юї. Треба віддати належне внеску представників американської прагматичної філософії та психології ХХ століття в цій сфері, оскільки американська спільнота першою відчула і почала усвідомлювати нові тенденції розвитку світу та потребу в нових способах мислення. Серед цих знаних науковців є Дж. Андерсон, Дж. Гілфорд, У. Джемс, Р. Енніс, Д. Клустер, засновник Інституту Критичного мислення М. Ліпман, Р. Пауль, М. Скрівен, Р. Солсо, А. Фішер, Д. Халперн та інші.

У роботах вітчизняних вчених можна виділити декілька напрямів вивчення критичного мислення. Філософські аспекти знаходяться в центрі уваги таких дослідників, як М. Гальченко, В. Кремень, М. Ліпін, Г. Ільїна, А. Сакун, О. Тягло, О. Федорчук. Ці дослідження репрезентують складну природу критичного мислення і, відповідно, різні підходи до виявлення його сутності.

Чимало праць українських фахівців та педагогів присвячено шляхам (технологіям, методам, засобам) розвитку критичного мислення в учнів та студентів (Л. Велитченко, Т. Воропай, Л. Києнко-Романюк, К. Костюченко, О. Пометун, Л. Терлецька, С. Терно, Г. Липкіна, С. Максименко, Л. Рибак, Н. Чернега та інші). Популяризацією та імплементацією міжнародної програми «Філософія для дітей» в Україні займаються Н. Адаменко, Ю. Кравченко, О. Горбачук-Наровецька та інші.

Мета статті полягає в проясненні природи критичного мислення та виявленні його співвідношення з іншими стилями мислення.

Виклад основного матеріалу. З оцінкою ролі критичного мислення в сучасних умовах більш-менш все зрозуміло. Загальну позицію можна сформулювати наступним чином: в основі адекватного прийняття рішень та формування ефективних стратегій управління й розвитку систем різних рівнів лежить здатність критично сприймати та самостійно оцінювати інформацію. Спробуємо з'ясувати природу критичного мислення, його базові характеристики.

Що означає «критично мислити»? У загальному значенні під критичним мисленням розуміють здатність людини ставити під сумнів інформацію, що надходить, як про зовнішній світ, так і саму себе. Сумнів можна розглядати як «особливий стан свідомості і самосвідомості, коли суб'єкт відчуває або виявляє недовіру до певного твердження, вагаючись щодо прийняття (визнання) його, оскільки оцінює це твердження як недостатньо обґрунтоване, правомірне, виправдане, необхідне, переконливе» [8, с. 615].

Це означає, що критичне мислення має включати рефлексивну діяльність, тобто обернення суб'єкта на самого себе, зокрема, його мислення. В цьому сенсі критичне мислення можна визначити як думку про думку, або «мислення про мислення», майстерність та схильність до занять із рефлексивним скептицизмом [15].

Здійснити рефлексію людина здатна за умови організації активного дисциплінованого інтелектуального процесу, який передбачає збір інформації, отриманої або породженої спостереженням, досвідом, міркуванням чи спілкуванням з іншими людьми, вміння аналізувати, синтезувати та оцінювати її. Ці операції характеризуються послідовністю, релевантністю, пошуком вагомих доказів та причин, глибиною і широтою охоплення проблеми.

Р. Енніс визначає критичне мислення як «розумне, рефлексивне мислення, яке зосереджене на вирішенні питання, у що вірити чи робити»

[там само]. Як бачимо, дослідник підкреслює поведінкові аспекти і цілі суб'єкта, тобто робиться акцент на продуктивному, прагматичному аспекті критичного мислення.

Отже, критичне мислення – це рефлексивне мислення, яке має на меті знаходження рішення щодо подолання сумніву шляхом знаходження остаточно визначеного судження та прийняття відповідного рішення.

Сумнів, про який йшлося вище, породжується відсутністю вагомих підстав для прийняття однозначної позиції. За цих умов суб'єкт починає шукати якісь альтернативні варіанти з метою отримання більш переконливої аргументації. Дослідницьке поле розширюється, залучається додаткова інформація, відкривається спектр можливих відповідей, які ґрунтуються на різних засадничих принципах та інтерпретаціях.

Характерною особливістю критичного типу мислення, зазначає С.Терно, є те, що процес міркування нестандартний, нешаблонний, відсутній готовий взірець розв'язку. А це означає, що наслідком навчання через критичне мислення виступають особистісні зміни учнів, тобто їхній розвиток: вони перебудовують свій досвід, здобувають нові знання та способи розв'язування проблемних задач. Від висловлювання простих оцінних суджень та елементарної аргументації учні переходять до опанування відповідального способу мислення – уміння здійснювати багатфакторний аналіз [9].

Можна стверджувати, що в цьому сенсі критичне мислення можна розглядати як нелінійне, яке передбачає відмову від лінійного, шаблонного мислення та орієнтацію на готовність суб'єкта до створення та сприйняття змін і нововведень.

Осмисленню проблем формування нелінійної свідомості, мислення присвячена низка праць як закордонних філософів та вчених (В. Аршинов, О. Князева, С. Курдюмов, К. Майнцер, І. Пригожин, І. Стенгерс), так і вітчизняних (Л. Горбунова, І. Добронравова, Н. Кочубей, В. Лук'янець, М. Ожеван), в яких представлені результати досить глибоких досліджень.

Нелінійне мислення характеризується когнітивною інтегративністю, темпоральністю, плюральністю, контекстуальністю. Зокрема, серед ключових характеристик нелінійного мислення О. Князева і С. Курдюмов називають, в першу чергу, «розгляд множинних можливостей майбутнього розвитку, альтернативного майбутнього, точніше альтернативних перспектив (alternative futures)» [6, с. 112–113]. Річард Стюарт говорить про відкритість до інших перспектив як вихідну навичку критичного мислення, а також, про вміння складного розуміння систем: без розуміння контексту, в

якому знаходяться рішення, неможливо сформулювати вплив та наслідки наших рішень [18]. А П. Саух стверджує, що значеннєвим ядром нового світорозуміння в сучасній науці стає нелінійне мислення, яке насамперед означає відмову мислити про все існуюче згідно з логікою прямої [7, с. 4]. Отже, у свідомості сучасної людини необхідно затвердити мінливість, багатоваріантність як найважливіші атрибути мислення.

Чи має якесь відношення критичне мислення до творчого? Д.Клустер вважає, що до творчого мислення визначення «критичне» не підходить. Його аргументація така: критичне мислення не має бути абсолютно оригінальним: ми маємо право прийняти ідею або переконання іншої людини як свої власні. Нам навіть приємно погоджуватися з чужою думкою – це немов підтверджує нашу правоту. Критично мисляча людина не так уже й рідко розділяє чийось точку зору [4].

А якщо ми не приймаємо, не погоджуємося з вже існуючою думкою і створюємо нову, оригінальну? В цьому випадку має місце момент креативності. Тому ми частково приймаємо позицію Д. Клустера.

Ми виходимо з того, що, певною мірою, критичне мислення може включати творчий елемент. Творче чи інноваційне мислення – це такий тип мислення, який призводить до нових поглядів, нових підходів, абсолютно нових способів розуміння, осмислення речей.

Д. Халперн у своїй книзі «Психологія критичного мислення» цілу главу присвячує творчому характеру критичного мислення. «Творчість – це безліч процесів, які слід розглядати в єдиному контексті. Один або декілька з цих процесів привносять новизну в звичні дії – в тому числі і при виявленні та формулюванні завдання, виробленні та оцінці всіляких рішень [11, с. 337].

Зазвичай, продукти творчої думки включають очевидні речі, такі як музика, танець, література, живопис, архітектура, дизайн, винаходи та технічні нововведення. Але є і не настільки очевидні продукти творчої діяльності, як, наприклад, способи поставити питання під неочікуваним кутом зору, що розширюють спектр можливих рішень, або способи осмислення стосунків, які кидають виклик припущенням і спонукають бачити світ по-різному і по-новому. Таким чином, можемо говорити і про творчу складову критичного мислення.

Як зауважують автори монографії «Критичне мислення: освіта, творчість, цінності», критичне мислення неможливо відділити від творчого, оскільки психологічно критичне мислення з'являється як прагнення до творчого пошуку, нестандартного розв'язання проблем. Варто лише розпочати аналізувати проблему, як одразу виникатимуть гіпотези,

здійснюватиметься пошук альтернативних способів розв'язання складних завдань [5, с. 131].

Важливим критерієм критичного мислення є самостійність. На перший погляд, це твердження виглядає дещо дивним: а хто може мислити, окрім самої людини? Свого часу Гегель визначав твердження про самостійність мислення як плеоназм (надлишковість засобів, що використовуються для передачі лексичного чи граматичного змісту висловлювання), адже ніхто не може мислити за іншого, мислити можна тільки самостійно [2, с. 120].

Рефлексія передбачає мисленнєвий процес, який спрямований на самосвідомість, самопізнання, самоаналіз, самооцінку. Суб'єкт робить предметом своєї уваги зміст, функції власної свідомості. Щоб забезпечити самостійність критичного мислення людина має сама цілеспрямовано організовувати, регулювати цей процес, вносити відповідні корективи. Звідси, можна вивести ще одну характеристику критичного мислення, яку М.Ліпман назвав «self-correcting» (критична мислення є самокорегуючим) [17]. Фактично самостійність мислення неможлива без самоорганізації індивіда, і в цьому сенсі можна говорити про самовдосконалення критичного мислення. «Критичне мислення – це такий спосіб мислення – про будь-який предмет, зміст чи проблему –, коли мислитель покращує якість свого мислення, вміло аналізуючи, оцінюючи та реконструюючи його [16].

Д.Клустер так пояснює самостійність критичного мислення (до речі, дослідник самостійність називає першим критерієм критичного мислення) [4]: коли заняття будується на принципах критичного мислення, кожен формулює свої ідеї, оцінки і переконання незалежно від інших. Ніхто не може думати критично за нас, ми робимо це виключно для самих себе. Отже, мислення може бути критичним тільки тоді, коли воно носить індивідуальний характер. Учні повинні мати достатньо волі, щоб думати власною головою і самостійно вирішувати навіть найскладніші питання.

В ситуаціях, коли людина відмовляється від самостійного мислення, відкривається широкий простір для її потрапляння під вплив інших суб'єктів, «помічників» з метою здійснення «опіки». В такий спосіб людина стає об'єктом різного ґатунку маніпуляцій. Як не згадати відомі слова І.Канта: май мужність користуватися власним розумом!

Таким чином, ми виявили лише деякі атрибутивні характеристики критичного мислення. Зрозуміло, що цей феномен постає як багатовимірний і складний за своєю природою. В певному сенсі можна стверджувати про його синтетичний або інтегративний характер.

Тому не випадково після проведеного масштабного дослідження фахівці американської філософської асоціації у «Звіті про експертний консенсус для цілей освітнього аналізу, оцінки та навчання» дійшли такого висновку щодо дефініції критичного мислення: «Ми розуміємо критичне мислення як цілеспрямоване судження, яке саморегулюється і призводить до інтерпретації, аналізу, оцінки та умовиводу, а також пояснення доказових, концептуальних, методологічних, критеріологічних чи контекстуальних міркувань, на яких ґрунтується це судження» [12].

Висновки і перспективи подальших розвідок. Результати нашого дослідження природи критичного мислення свідчать про відсутність чіткої дефініції цього поняття, її «розмитість». Існують різні критеріологічні підходи до його визначення, наявна абсолютизація тих чи інших його аспектів, що, звичайно, ускладнює розуміння сутності критичного мислення, його базових характеристик, і, відповідно, напрацювання ефективних методів та засобів його розвитку.

Критичне мислення постає як багатовимірний і складний за своєю сутністю феномен. У загальному значенні його розуміють як здатність людини ставити під сумнів інформацію, що надходить, як про зовнішній світ, так і саму себе. Воно є, насамперед, рефлексивним, яке має на меті знаходження рішення щодо подолання сумніву шляхом знаходження остаточно визначеного судження та прийняття відповідного рішення. Критичне мислення може включати й елементи нелінійного, що передбачає відмову від лінійного, шаблонного мислення та орієнтацію на готовність суб'єкта до творення і сприйняття змін. Здатність суб'єкта поставити питання під неочікуваним кутом зору, що розширює спектр можливих рішень, або способи осмислення стосунків, які кидають виклик припущенням і спонукають бачити світ по-різному, по-новому дає підстави стверджувати про наявність творчої складової критичного мислення. Цей стиль мислення характеризується самостійністю, що дозволяє людині самокорегувати цей процес, а отже, елементи самоорганізації також входять до структури критичного мислення.

Серед його основних когнітивних навичок більшість експертів називають: інтерпретацію, аналіз, оцінку, умовивід, пояснення та саморегуляцію.

Нам видається, що перспективи подальших розвідок у цій царині пов'язані з поглибленням розуміння сутності критичного мислення, виявленням його провідних критеріїв. Якщо ми не маємо чітких знань про його природу, базові характеристики, то як можна ефективно розвивати його в людині?

Список використаних джерел

1. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну. М. : Прогресс-Традиция, 2000. 384 с.
2. Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук; перевод с нем. Т. 1. Наука логики. М. : Мысль, 1974. 452 с.
3. Гидденс Э. Судьба, риск и безопасность. THESIS. 1994. Вып. 5. С. 107–134.
4. Клустер Дэвид. Что такое критическое мышление. URL: <https://ru.calameo.com/read/003049750748c4cf31509>
5. Критичне мислення: освіта, творчість, цінності: монографія / За заг. ред. В. Г. Кременя. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2017. 299 с.
6. Курдюмов С. П., Князева Е. Н. Структуры будущего: синергетика как методологическая основа футурологии. *Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве*. М. : Прогресс-Традиция, 2002. С. 109–125.
7. Саух П. Експлікативні зміни освітньої парадигми у контексті трансформації науки. *Шлях освіти*. 2007. №1. С. 2–7.
8. Свириденко В. Сумнів. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (голова редколегії) та ін.; Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук (наукові редактори); І. О. Покаржевська (художнє оформлення). Київ : Абрис, 2002. 742 с.
9. Терно С. Світ критичного мислення: образ та мімікрія. URL: http://sites.znu.edu.ua/interactiv.edu.lab/Statti_z2012/CTWorld.pdf с.31
10. Українці провалили тест на розпізнавання фейків у ЗМІ – результати дослідження. URL: <https://www.5.ua/suspilstvo/ukraintsi-provalyly-test-na-rozpoznavannia-feikiv-u-zmi-rezultaty-doslidzhennia-201465.html>
11. Халперн Д. Психология критического мышления. СПб. : Питер, 2000. 512 с.
12. American Philosophical Association, Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction. «The Delphi Report», Committee on Pre-College Philosophy. URL: <http://www.qcc.cuny.edu/SocialSciences/ppacorino/CT-Expert-Report.pdf>
13. Fake news. URL: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/fake-news>
14. McDonald F. Bad News: 80% of Students Can't Tell The Difference Between Real And Fake News. URL: <https://www.sciencealert.com/bad-news-study-finds-80-of-students-can-t-tell-the-difference-between-real-and-fake-news>
15. Nieto Ana M. and Saiz Carlos. University of Salamanca, Spain. Critical Thinking: A Question of Aptitude and Attitude? URL: <http://www.pensamiento-critico.com/archivos/criticalthinkingattitude.pdf>
16. Our Concept and Definition of Critical Thinking. URL: <https://www.criticalthinking.org/pages/our-conception-of-critical-thinking/411>
17. Lipman Matthew. Critical Thinking – What Can It Be? URL: http://www.ascd.org/ASCD/pdf/journals/ed_lead/el_198809_lipman.pdf
18. Stewart Richard. Fake News and the Value of Critical Thinking. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/fake-news-value-critical-thinking-richard-stewart>

References

1. Bek, U., 2000. *Obshchestvo riska. Na puti k drugomu modernu*. M. : Progress-Traditsiya.
2. Gegel', G.V.F., 1974. *Entsiklopediya filosofskikh nauk*; perevod s nem. T. 1. Nauka logiki. M. : Mysl'.
3. Giddens, E., 1994. Sud'ba, risk i bezopasnost'. *THESIS*, issue 5, pp. 107–134.
4. Kluster Devid. Chto takoye kriticheskoye myshleniye. Available at: <<https://ru.calameo.com/read/003049750748c4cf31509>>
5. Kremen, V.H., ed., 2017. *Krytychne myslennya: osvita, tvorchist', tsinnosti: monohrafiya*. Kyiv : Instytut obdarovanoyi dytyny NAPN Ukrainy.
6. Kurdyumov, S.P., Knyazeva, Ye.N., 2002. Struktury budushchego: sinergetika kak metodologicheskaya osnova futurologii. *Sinergeticheskaya paradigma. Nelineynoye myshleniye v nauke i iskusstve*. M. : Progress-Traditsiya, pp. 109–125.
7. Saukh, P., 2007. Eksplikativni zminy osvitynoyi paradyhmy u konteksti transformatsiyi nauky. *Shlyakh osvity*, no. 1, pp. 2–7.
8. Svyrydenko, V., 2002. Sumniv. Filosofov'kyy entsyklopedychnyy slovnyk / V.I. Shynkaruk (holova redkolehiyi) ta in. ; L.V. Ozadovs'ka, N.P. Polishchuk, ed; I.O. Pokarzhevs'ka (khudozhnye oformlennya). Kyiv : Abrys.
9. Terno, S. Svit krytychnoho myslennya: obraz ta mimikriya. Available at: <http://sites.znu.edu.ua/interactiv.edu.lab/Statti_z2012/CTWorld.pdf s.31>
10. Ukrayintsi provalyly test na rozpoznavannya feykiv u ZMI – rezul'taty doslidzhennya. Available at: <<https://www.5.ua/suspilstvo/ukrayintsi-provalyly-test-na-rozpoznavannia-feikiv-u-zmi-rezultaty-doslidzhennia-201465.html>>
11. Khalpern, D. 2000. *Psikhologiya kriticheskogo myshleniya*. SPb.: Piter.
12. American Philosophical Association, Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction. «The Delphi Report», Committee on Pre-College Philosophy. Available at: <<http://www.qcc.cuny.edu/SocialSciences/ppecorino/CT-Expert-Report.pdf>>
13. Fake news. Available at: <<https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/fake-news>>
14. McDonald F. Bad News: 80% of Students Can't Tell The Difference Between Real And Fake News. Available at: <<https://www.sciencealert.com/bad-news-study-finds-80-of-students-can-t-tell-the-difference-between-real-and-fake-news>>
15. Nieto Ana M. and Saiz Carlos. University of Salamanca, Spain. Critical Thinking: A Question of Aptitude and Attitude? Available at: <<http://www.pensamiento-critico.com/archivos/criticalthinkingattitude.pdf>>
16. Our Concept and Definition of Critical Thinking. Available at: <<https://www.criticalthinking.org/pages/our-conception-of-critical-thinking/411>>
17. Lipman Matthew. Critical Thinking – What Can It Be? Available at: <http://www.ascd.org/ASCD/pdf/journals/ed_lead/el_198809_lipman.pdf>
18. Stewart Richard. Fake News and the Value of Critical Thinking. Available at: <<https://www.linkedin.com/pulse/fake-news-value-critical-thinking-richard-stewart>>

АННОТАЦИЯ

Е. А. Наумкина. Природа критического мышления: проблема определения.

В статье предпринята попытка прояснить природу критического мышления и выявить его соотношение с другими стилями мышления. Выявлено, что этот феномен является многомерным и сложным по своей сущности. Критическое мышление является, прежде всего, рефлексивным и самостоятельным, саморегулирующимся и включает элементы нелинейного и творческого мышления. В определенном смысле можно говорить о его синтетическом или интегративном характере. Среди его основных когнитивных навыков большинство экспертов называют: интерпретацию, анализ, оценку, умозаключение, объяснение и саморегуляцию.

Ключевые слова: критическое мышление, сомнение, фейковые новости, когнитивные навыки, рефлексивность, нелинейность.

SUMMARY

O. A. Naumkina. The Nature of Critical Thinking: the Problem of Determining

The rapid spread of fake information, news leads to the inconsistency of the real being with the way of the world, formed in the mind of man under the powerful influence of fakes. As a consequence we are faced with the problem of existential confusion, loss of senses, axiological guidelines, psychological discomfort. One of the effective mechanisms for solving this problem is the transformation of the thinking style of modern man. According to many experts this is critical thinking.

The article attempts to clarify the nature of critical thinking and to identify its relationship with other styles of thinking. Generally speaking, critical thinking means the ability of a person to question the information coming in both about the outside world and himself.

It is revealed that this phenomenon appears to be multidimensional and complex in nature. Critical thinking is, first and foremost, a reflexive one that seeks to find a solution to overcome doubt by finding a definite judgment and making a decision. It may also include elements of the non-linear, which implies the rejection of linear, pattern-based thinking and an orientation to the subject's willingness to create and perceive change. The subject's ability to ask questions from an unexpected perspective that expands the range of possible solutions or ways of thinking about relationships that challenge assumptions and induce to see the world differently and in a new way, suggests that there is a creative component to critical thinking. This style of thinking is characterized by autonomy, which allows a person to self-correct this process, and therefore, elements of self-organization are also included in the structure of critical thinking.

Thus, critical thinking can be regarded as a synthetic or integrative phenomenon and its basic cognitive skills include interpretation, analysis, assessment, reasoning, explanation and self-regulation.

Key words: critical thinking, doubt, fake news, cognitive skills, reflexivity, non-linearity.

С. І. Моцак

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри всесвітньої історії, міжнародних відносин та
методики навчання історичних дисциплін,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка,
м. Суми, Україна,
mosacki@ukr.net,
ORCID 0000-0003-3941-9143*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ

В статті розглянуто сутність і основні принципи організації профільного навчання старшокласників, запропоновано структуру й схарактеризовано основні складники його змісту. Авторка доводить, що профільне навчання – це закономірний результат розвитку і реалізації теорії диференційованого навчання в умовах нової парадигми освіти. Законодавче закріплення профільності старшої школи в Україні є прогресивним кроком у напрямку забезпечення її варіативності, широкої диференціації, децентралізації та індивідуалізації навчання.

Ключові слова: *профільне навчання, профільна школа, диференціація, децентралізація, варіативність, багатoproфільність, особистісно-орієнтований підхід, старша школа, нова парадигма освіти.*

Актуальність та постановка проблеми. Вектори розвитку сучасної освіти визначають процеси та явища, характерні для стрімкого руху вперед сучасного суспільства: інтеграція, глобалізація, демократизація, створення єдиного інформаційного простору тощо. Швидке зникнення бар'єрів між країнами створює умови, в яких в основу стратегічної і тактичної діяльності державної освітньої системи мають покладатися світові стандарти, що визначають основні вимоги до змісту, форм і методів навчання, до підсумкових результатів навчальної діяльності, до рівня і якості освіти.

Усвідомлення того, що система освіти повинна слугувати насамперед конкретному громадянину на основі належного врахування громадсько-особистісних прав і пріоритетів – одна з найважливіших світових тенденцій. Надати можливість усім без винятку проявити свої задатки, таланти і творчий потенціал, реалізувати власні особисті плани – завдання, що поставила перед державами в галузі освіти Міжнародна комісія з питань освіти XXI століття при Раді Європи. Вчитися знати, вчитися діяти, вчитися бути, вчитися жити разом – провідні принципи, що визначені для освіти нового століття.

Входження України до європейського освітнього простору, рух до навчання світового рівня, що диктується процесами глобалізації та

інтеграції – стратегія розвитку національної системи освіти. Завдання, проголошені у Національній доктрині розвитку освіти, спрямовані на перехід системи освіти на новий тип гуманістично-інноваційної освіти, досягнення її конкурентоспроможності в європейському та світовому освітньому просторі, формування покоління молоді, здатного робити особистісний духовно-світоглядний вибір, здобувати необхідні знання, набувати навички та компетентності для інтеграції в суспільство на різних рівнях, навчатися протягом життя [8, с. 4–6].

Одним із важливих напрямів оновлення освіти, що значною мірою залежить від зміни світових освітніх орієнтирів, є розвиток в Україні профільної школи. Для неї характерне перенесення головних акцентів зі знаннєвої складової змісту освіти на поглиблене засвоєння учнями базових знань та формування у них ключових, галузевих і предметних компетентностей.

За таких умов завданням старшої школи стає не лише дати учневі певні знання, навички та вміння, а, в першу чергу, навчити його «долати стереотипи, прогнозувати проблеми, виявляти передбачливість, гнучкість мислення, самостійність, цілеспрямованість тощо» [10, с. 58–64]. Іншими словами, школа повинна підготувати випускника, який був би компетентним в різних життєвих ситуаціях, має відповідний потенціал для вирішення різноманітних проблем, у тому числі, пов'язаних зі сферою його професійної діяльності.

Найважливіше завдання сучасної школи – формування повноцінних громадян своєї держави, а вирішення цього завдання багато в чому залежить від того, чим займатимуться старші школярі, яку професію вони оберуть і де працюватимуть. Оптимістична перспектива життя (і насамперед, реальна й приваблива професійна перспектива) уберегає багатьох підлітків від необдуманих кроків, сприяє позитивному цілісному становленню особистості учнів. У зв'язку із цим проблема профільного навчання школярів набула особливої актуальності у вітчизняному освітньому просторі.

Метою статті є з'ясувати сутність і основні принципи організації профільного навчання старшокласників та схарактеризувати основні складники його змісту.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Концепції змісту і структури загальної середньої освіти в останніх класах загальноосвітньої школи передбачено профільне навчання учнів. Воно має на меті розширити

можливості старшокласників у здобутті якісної середньої освіти, посилити їхню конкурентоспроможність на сучасному ринку праці чи при вступі до вищого навчального закладу, формувати у школярів орієнтації на той чи інший вид майбутньої професійної діяльності, сприяти їхній успішній самореалізації в сучасних реаліях життя [4].

Профільзація навчання спрямована на максимальне розкриття індивідуальності, здібностей і схильностей особистості учнів, підготовку їх до продовження освіти в обраній галузі майбутньої професійної діяльності. Водночас, профільне навчання покликане стати засобом вирішення багатьох проблем школи: уникнення перевантаження учнів, підвищення їхнього інтересу до навчання, зведення до нуля формалізму, покращення якості та ефективності навчально-виховного процесу. З огляду на це наріжним принципом організації і здійснення такого навчання є свобода вибору. Цей принцип передбачає істотне посилення демократизації освітнього процесу, його децентралізації та індивідуалізації.

У 2003 році науковими співробітниками Інституту педагогіки НАПН України розроблена «Концепція профільного навчання в старшій школі». Загальною тенденцією розвитку старшої профільної школи, згідно даної концепції, є орієнтація на широку диференціацію, варіативність, багатопрофільність, інтеграцію загальної і допрофесійної освіти. Автори концепції обстоюють новітню стратегію розбудови вітчизняної школи як такої, що відкриває додаткові можливості щодо врахування індивідуальних особливостей, інтересів і потреб учнів, орієнтації на той чи інший вид майбутньої професійної діяльності, забезпечення вільного вибору освітньої траєкторії з-поміж низки можливих шляхів для здобуття диплома про повну середню освіту.

Профільне навчання – це закономірний результат розвитку і реалізації теорії диференційованого навчання в умовах нової парадигми освіти, заснованої на особистісно-орієнтованому підході до навчання і виховання, воно зумовлене серйозними змінами, що відбуваються в нашому суспільстві, в соціальному житті, в системі цінностей.

Основні ідеї та принципи профільного навчання задекларовані в Національній доктрині розвитку освіти України в ХХІ столітті, Законі України «Про загальну середню освіту», Концепції профільного навчання у старшій школі та інших нормативно-правових актах у галузі освіти, де визначено мету, спрямованість, форми організації та змістове наповнення такого виду навчання. Згідно з Концепцією профільного навчання у старшій

школі, організація навчання за різними напрямками та профілями має базуватися на врахуванні освітніх потреб, інтересів та здібностей учнів, передбачати створення оптимальних умов для їх професійного самовизначення [3, с. 6].

Законодавче закріплення профільності старшої школи в Україні є прогресивним кроком у напрямку забезпечення її варіативності, широкої диференціації та індивідуалізації навчання, відповідності змісту освітнім запитам та інтересам учнів. Питання впровадження профільного навчання врегульовано законом України «Про загальну середню освіту», постановами Кабінету Міністрів України від 13.04.2007р. № 620 «Про внесення зміни до п. 1 постанови Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2000р. № 1717», наказом Міністерства освіти і науки України від 20.05.2003р. № 306 «Про затвердження Типових навчальних планів для організації профільного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах», Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти. Так, у законі України «Про загальну середню освіту» серед основних завдань загальної середньої освіти є: формування особистості учня (вихованця), розвиток його здібностей і обдарувань, наукового світогляду; виконання вимог Державного стандарту загальної середньої освіти, підготовка учнів (вихованців) до подальшої освіти і трудової діяльності [3].

Нині проблема профільного навчання перебуває в центрі уваги вітчизняних науковців. Значний внесок у її розв'язання зробили дослідники Г. Єгоров, Н. Лавриченко, О. Локшина, О. Матвієнко, Л. Пуховська, А. Сбруєва та ін. Загальним теоретичним питанням профілізації навчального процесу у старшій школі присвячені праці Г. Балла, Н. Бібік, О. Бугайова, М. Бурди, М. Гузика, В. Кизенка, О. Корсакової, В. Мадзігона, Н. Ничкало, Н. Шиян. У ближньому зарубіжжі наукові дослідження у цій галузі привертають увагу багатьох учених, зокрема таких, як С. Броневщука, В. Ворошилова, М. Губанова, В. Гузеєва, В. Монахова, В. Орлова, С. Рягіна, В. Фірсова, С. Чистякова (Росія); Г. Бунтовської, Н. Огурцова, Л. Рожина, Н. Циркун (Білорусія), Х. Лійметс, І. Унт (Естонія). Стан упровадження профільного навчання у масову практику є об'єктом дослідження вітчизняних (Ю. Дорошенка, В. Кизенка, О. Овчарук, О. Бугайова, С. Мартиненко, Л. Липової, В. Малишева, та ін.) та зарубіжних (П. Лернера, О. Петуніна, Л. Трифонова, В. Сивоглазова, М. Лукичова та ін.) науковців та педагогів.

У наукових працях учених Н. Аніскіної, І. Бежа, Н. Бібік, А. Бойко, О. Бугайова, Н. Буринської, В. Власова, А. Голомшток, В. Кизенка,

В. Кременя, Т. Ладиченко, П. Лернера, Ю. Малієнко, Т. Мацейків, П. Мороза, І. Осадчого, О. Пометун, М. Пряжнікова, В. Рибалка, Н. Шиян сформульовано тенденції та особливості розвитку профільного навчання як різновиду диференціації в освіті, висловлено міркування щодо розробки змістовного й методичного компонентів профільного навчання, висвітлено загальні теоретичні питання зовнішньої профільної диференціації, розроблено концептуальні засади курсів за вибором у структурі профільного навчання, визначено дидактичні підходи до проблеми форм навчання у профільній школі тощо.

Так, дослідник В. Кизенко розглядає профільне навчання як вид диференційованого навчання (або форма організації навчання) старшокласників відповідно до їхніх освітніх потреб, зумовлених орієнтацією на майбутню професію шляхом поглибленого вивчення певних складових змісту загальної середньої освіти [5, с. 42–45].

Н. Аніскіна подає діагностичні матеріали щодо визначення профілю освіти, моделі організації профільного навчання та варіанти робочих планів профільних класів, розроблені працівниками Донецького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти спільно з педагогічними колективами профільних закладів освіти. Вона пропонує чотири підходи до визначення сутності поняття профільного навчання: а) як процесу, спрямованого на професійне самовизначення учнів, диференційованого за змістом, в якому враховуються основні запити і професійні плани учнів у реальних регіональних умовах, та прогнозованого з урахуванням структури ринку праці та зайнятості молоді; б) як педагогічного принципу, що забезпечує поглиблене вивчення окремих дисциплін, програм повної загальної освіти; створює умови для диференціації змістовного компонента освіти; встановлює можливість рівного доступу до повноцінної якісної освіти; розширює можливості соціалізації учнів старшої ланки загальноосвітньої школи; в) як форми організації навчального процесу, спрямованої на реалізацію особистісно-орієнтованого навчання; г) як засобу диференціації та індивідуалізації навчання, коли за рахунок змін у структурі, змісті й організації освітнього процесу повніше враховуються інтереси, здібності та схильності учнів, створюються умови для освіти старшокласників відповідно до їх професійних інтересів і намірів щодо продовження освіти [1, с. 10].

У наукових працях дослідників В. Власова, Я. Камбалової, Т. Ладиченко, В. Мирошніченка, Ю. Малієнко, Т. Мацейків, П. Мороза,

О. Пометун, А. Приходько, А. Старєвої та ін. сформульовано загальні тенденції та визначено особливості навчання історії у профільній школі, розроблено концептуальні засади курсів за вибором у структурі профільного навчання, з'ясовано методичні підходи до проблеми організації навчання історії у профільній школі тощо.

У дослідженнях Ю. Бабанського, К. Баханова, О. Корсакової, П. Лернера, Б. Ліхачова, О. Савченко, Г. Селевка, П. Сікорського та ін. профільне навчання трактується як рівень, форма диференціації та індивідуалізації за інтересами та проектовою професією, що характеризується поглибленим вивченням певних предметних циклів, інколи – введенням нових, не передбачених базовим навчальним планом.

Н. Шиян, аналізуючи профільне навчання як напрям реформування старшої загальноосвітньої школи, визначає, що це – спеціально організована форма пізнавальної діяльності, що враховує індивідуальні особливості, бажання й соціальний досвід особистості, спрямований на оптимальний інтелектуальний розвиток особистості учня і передбачає структурування змісту навчального матеріалу, добір форм і методів навчання відповідно до їх можливостей і прагнень [12, с. 9–10].

На думку С. Вольянської, «профільне навчання – це і засіб, і форма диференціації змісту та структурних співвідношень навчального процесу з метою забезпечення реалізації нахилів та інтересів учнів відносно їх подальшої соціально-громадської та професійної орієнтації [2].

О. Кизим, С. Кропив'янською, С. Чистяковою та ін. виокремлено соціально-педагогічні завдання організації профільного навчання, до яких належать такі: розкрити роль шкільних предметів для розуміння структури професій; інтегрувати шкільні навчальні предмети в актуальне знання, необхідне для ефективної трудової діяльності; надати змогу старшим школярам виконувати різні спроби в системах «людина – техніка», «людина – природа», «людина – знак», «людина – образ», «людина – людина» і сформулювати уявлення про свої можливості та уподобання; здійснити діагностичну функцію, що дозволить за допомогою спостережень, тестів, анкетування, інтерв'ювання визначити динаміку розвитку особистості, зокрема функціональної грамотності, технологічних вмінь, інтелектуальної та вольової підготовленості; сформувати установку на ефективну працю та успішну професійну кар'єру; сприяти проектуванню підлітками своїх життєвих і професійних планів, ідеалів майбутньої професії й можливих моделей досягнення високої кваліфікації в ній [11, с. 101–108].

На думку І. Осмоловської, в ході організації профільного навчання посилюється розвиваюча функція навчання. Наприклад, у гуманітарних класах більше уваги можна приділяти розвитку образного мислення, виразності мовних засобів. Вона зазначає, що дослідницька перевірка доводить – диференціація учнів за профілями, відповідно до їх інтересів, підвищує якість знань не тільки з предметів спеціалізації, але й з інших предметів [9, с. 6].

Ми приєднуємось до думки дослідниць Л. Липової та С. Мартиненко, що ідея профільності старшої школи вже не викликає сумніву серед педагогів. Її втілення передбачає попереднє самовизначення підлітка, здійснення певною мірою відповідального для нього кроку – вибору спрямування профілю власної навчальної діяльності. Профільне навчання нині є життєво необхідним, якщо ставити за мету навчання й виховання учнів, свідомих у виборі професії, які мають відповідну теоретичну й практичну підготовку, володіють цілим комплексом інтегрованих дисциплін, вирізняються високим рівнем загального розвитку [7].

У Концепції профільного навчання відзначається, що «профільне навчання спрямоване на набуття старшокласниками навичок самостійної науково-практичної, дослідницько-пошукової діяльності, розвиток їхніх інтелектуальних, психічних, творчих, моральних, фізичних, соціальних якостей, прагнення до саморозвитку, забезпечення наступно-перспективних зв'язків між загальною середньою і професійною освітою відповідно до обраного профілю» [6].

Таким чином, як свідчить аналіз численних досліджень з означеної проблеми, профільне навчання розглядається: 1) в широкому сенсі – як тип диференціації та індивідуалізації навчання, що передбачає орієнтацію на певний вид професійної діяльності та врахування індивідуальних нахилів і здібностей учнів; 2) більш вузько – як форма організації навчального процесу, спрямована на реалізацію особистісно орієнтованого навчання, спеціальний спосіб організації пізнавальної діяльності учнів.

Загалом становище, що склалося нині у вітчизняній старшій школі, доволі своєрідне. Тут практично досі залишається чинним Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти [1], ухвалений у 2004 р., який, крім іншого, розрахований на трирічний термін навчання на цьому ступені навчання. Поспішне й необґрунтоване повернення у 2010 р. до 11-річної тривалості здобуття повної загальної середньої освіти, а отже, до дворічної старшої школи, зумовило таке саме поспішне переформатування навчальних програм які об'єктивно вже не змогли реалізувати всі його

вимоги. Як відомо, в листопаді 2011 р. затверджено новий Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти [2], основні положення якого стосовно старшої школи набувають чинності з 1 вересня 2018 р. Але залишаються чинними старі програми, які повного мірою не відповідають йому; чинні і старі концепції організації навчання, зокрема профільного, тощо. Очевидно, що вже тепер не можна так чи інакше не враховувати в навчанні старшокласників провідних ідей і підходів нового стандарту, зокрема компетентнісного, діяльнісного, особистісно орієнтованого, які визначають зміст навчання і спрямованість навчального процесу, значне розширення свободи вибору учнями рівня опанування змісту освіти, тож орієнтація на новий освітній стандарт, аналіз основних положень попередніх концепцій профільного навчання, а також теоретичних напрацювань із проблеми, врахування й переосмислення практичного досвіду реалізації ідеї профільної старшої школи дають підстави для авторського бачення концептуальних засад профільного навчання старшокласників, що й буде предметом подальшого розгляду.

Сьогодні становище у вітчизняній старшій школі, доволі своєрідне. В старшій школі залишається чинним Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, який було ухвалено у 2004 р., який, крім іншого, розрахований на трирічний термін навчання на цьому ступені навчання.

Як відомо, в листопаді 2011 р. затверджено новий Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, основні положення якого стосовно старшої школи набувають чинності з 1 вересня 2018 р. Але залишаються чинними старі програми, які повного мірою не відповідають йому; чинні і старі концепції організації навчання, зокрема профільного, тощо.

Очевидно, що вже тепер не можна так чи інакше не враховувати в навчанні старшокласників провідних ідей і підходів нового стандарту, зокрема компетентнісного, діяльнісного, особистісно орієнтованого, які визначають зміст навчання і спрямованість навчального процесу.

Тому, профільне навчання слід розглядати передусім як дійову форму практичного впровадження ідеї гуманізації шкільної освіти, що передбачає її переорієнтацію на особистість учня, формування його як цілісної творчої індивідуальності, яка знає свої можливості й прагне максимально їх реалізувати [3]. Основною функцією профільного навчання є якомога повніше задоволення й розвиток пізнавальних інтересів, нахилів і здібностей старшокласників, їхніх освітніх потреб, зумовлених дальшими життєвими планами та орієнтацією на можливу майбутню професію, продовження

навчання. З огляду на це наріжним принципом організації і здійснення такого навчання є свобода вибору. Цей принцип передбачає істотне посилення демократизації освітнього процесу, його децентралізації та індивідуалізації.

Висновки. Розглянуті сутність, принципи організації, структура, складники профільного навчання спрощують процедуру формування й реалізацію особистісно орієнтованого змісту освіти в старшій школі. Дані підходи забезпечують належну автономність загальноосвітнього навчального закладу та сприяють реальному конструюванню кожним старшокласником власної освітньої траєкторії.

Список використаних джерел

1. Аніскіна Н. О. Організація профільного навчання в сучасній школі. Харків : Видавнича група «Основа», 2003. 173 с.
2. Вольянська С. Є. Науково-педагогічна сутність організації профільного навчання у старшій ланці загальноосвітньої школи. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи* : Зб. наук. пр. Харків.: ХНПУ, 2005. Вип. 23. С. 13–19.
3. Закон України «Про загальну середню освіту». *Освіта України. Нормативно-правові документи*. Київ : Міленіум, 2001. С.103–126.
4. Законодавчі акти України з питань освіти. *Верховна рада України. Комітет з питань науки і освіти: офіційне видавництво*. Київ.: Парламенське видавництво, 2004. 404 с.
5. Кизенко В. І. Педагогічна сутність основних понять профільного навчання. *Підручник для директора*. 2003. № 11–12. С. 42–45.
6. Концепція профільного навчання в старшій школі. / уклад.: Л. Д. Березівська, Н. М. Бібік, М. І. Бурда та ін. : навч. посіб. К. : 2003. Вип.2. С. 18.
7. Липова Л. А. Особливості організації профільних класів. *Педагогіка і психологія*. 1995. № 4. С. 57–64.
8. Моцак С. І. Позаурочна робота, її роль і місце в шкільній освіті. *Анотовані результати науково-дослідної роботи інституту педагогіки за 2007 р.* : Інформ. вид. К. : Пед. думка, 2008. С. 171–172.
9. Осмоловская И. М. Организация дифференцированного обучения в современной общеобразовательной школе. Воронеж : Изд. «МОДЭК», 1998. 160 с.
10. Хуторской А. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования. *Народное образование*. 2003. № 2. С. 58–64.
11. Чистякова С. Н., Лернер П. С. Профильное обучение и новые условия подготовки. *Школьные технологии*. 2002. № 1. С. 101–108.
12. Шиян Н. І. Профільне навчання у школах сільської місцевості: теорія і практика. Полтава : АСМІ, 2004. 442 с.

References

1. Aniskina, N.O., 2003. *Orhanizatsiia profilnoho navchannia v suchasni shkoli* [Organization of Profile Education in the Modern School]. Kharkiv : Osnova Publishing Group.
2. Volyanskaya, S.E., 2005. The scientific and pedagogical essence of the organization of profile education in the senior element of the secondary school. *Zasoby navchalnoi ta naukovu-doslidnoi roboty* [Means of Educational and Research Work] : coll. of sciences. Kharkiv : KhNPU, issue 23, pp. 13–19.
3. Law of Ukraine «On General Secondary Education», 2001. *Osvita Ukrainy. Normatyvno-pravovi dokumenty* [Education of Ukraine. Legal Documents]. Kyiv : Millennium, pp.103–126.
4. Legislative Acts of Ukraine on Education, 2004. *Verkhovna rada Ukrainy. Komitet z pytan nauky i osvity: ofitsiine vydavnytstvo*. [Verkhovna Rada of Ukraine. Committee on Science and Education: Official Publishing House]. Kyiv : Parliamentary Publishing House.
5. Kizenko, V.I., 2003. Pedagogichna sutnist osnovnykh poniat profilnoho navchannia [The Pedagogical Essence of the Basic Concepts of Profile Training]. *Pidruchnyk dlia dyrektora*, no. 11–12, pp. 42–45.
6. Berezovskaya, L.D., Bibik N. M., Burda M. I., 2003. *Kontseptsii profilnoho navchannia v starshii shkoli* [The Concept of Profile Education in High School] : navch. posib. K., issue 2, pp. 18.
7. Lipova, L.A., 1995. Osoblyvosti orhanizatsii profilnykh klasiv [Features of Organization of Profile Classes]. *Pedagogy and psychology*, no. 4, pp. 57–64.
8. Motsak, S.I., 2008. Pozaurochna robota, yii rol i mistse v shkilnii osviti [Extra-curricular Work, its Role and Place in School Education]. *Anotovani rezultaty naukovu-doslidnoi roboty instytutu pedahohiky za 2007 r.* : inform. vyd. K. : Ped. dumka, pp. 171–172.
9. Osmolovskaya, I.M., 1998. *Organizatsiya differentsirovannogo obucheniya v sovremennoy obscheobrazovatelnoy shcole* [Organization of Differentiated Education in a Modern Comprehensive School]. Voronezh : Izd. «MODEK».
10. Khutorskoy, A., 2003. Klyuchevyye kompetentsii kak komponent lichnostno-orientirovannoy paradigmy obrazovaniya [Key Competencies as a Component of a Personality-oriented Education Paradigm]. *Narodnoe obrazovanie*, no. 2, pp. 58–64.
11. Chistyakova, S.N., Lerner P.S., 2002. Profilnoe obuchenie i novyye usloviya podgotovki [Profile training and new training conditions]. *Shkolnyie tehnologii*, no. 1, pp. 101–108.
12. Shiyan, N.I., 2004. *Profilne navchannia u shkolakh silskoi mistsevosti: teoriia i praktyka* [Profile education in rural schools: theory and practice]. Poltava: ASMI.

АННОТАЦИЯ

С. И. Моцак. Концетуальные основы профильного обучения истории.

Статья посвящена рассмотрению сущности и основным принципам организации профильного обучения старшеклассников, предложена структура

и охарактеризованы основные составляющие его содержания. Автор доказывает, что профильное обучение – это закономерный результат развития и реализации теории дифференцированного обучения в условиях новой парадигмы образования. Законодательное закрепление профильности старшей школы в Украине является прогрессивным шагом в направлении обеспечения ее вариативности, широкой дифференциации, децентрализации и индивидуализации обучения.

Ключевые слова: *профильное обучение, профильная школа, дифференциация, децентрализация, вариативность, многопрофильность, личностно-ориентированный подход, старшая школа, новая парадигма образования.*

SUMMARY

S. I. Motsak. Conceptual Foundations of Specialized History Teaching.

The article theoretically substantiates profile education as a natural result of the development and implementation of the theory of differentiated learning in the context of a new education paradigm.

The basic ideas and principles of profile education are declared in the National Doctrine of Development of Education of Ukraine in the 21st Century, the Law of Ukraine «On General Secondary Education», the Concept of profile education in high school and other normative legal acts in the field of education, which defines the purpose, direction, forms of organization and the content of this type of learning.

Legislative consolidation of the profile of high schools in Ukraine is a progressive step towards ensuring its variability, wide differentiation and individualization of learning, relevance of content to educational needs and interests of students. Nowadays, the problem of profile education is the focus of attention of domestic scientists.

The study of this aspect of the problem makes it possible to consider profile education in a broad sense – as a type of differentiation and individualization of learning, which involves the orientation to a certain type of professional activity and taking into account the individual inclinations and abilities of students, as well as a form of organization of the educational process aimed at personal realization of learning, a special way of organizing cognitive activity for students.

Thus, profile education is a natural result of the development and implementation of the theory of differentiated learning in the context of a new paradigm of education, based on a personality-oriented approach to learning and education, it is caused by the serious changes occurring in our society, in the social life, in the social life, in the social life.

Key words: *specialized training, specialized school, differentiation, decentralization, variability, multidisciplinary, personality-oriented approach, high school, a new education paradigm.*

Т. П. Беценко

доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови і літератури,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка,
м. Суми, Україна,
tpb2016@ukr.net,
ORCID 0000-0002-1936-6673

МОВНО-ЕСТЕТИЧНІ ЗНАКИ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ЯК НЕВІД'ЄМНІ СКЛАДНИКИ ПОЕТИЧНОГО ЛІНГВОСТИЛЮ (НА ПРИКЛАДІ МОВОТВОРЧОСТІ ІВАНА МАЛКОВИЧА)

У статті здійснено спробу з'ясувати специфіку використання у сучасній українській поезії різнорівневих образних одиниць, що формують категорію мовно-естетичних знаків національної культури. На прикладі поетичної мовотворчості Івана Малковича реалізовано спостереження за особливостями вживання митцем словесно-образних знаків, що глибинно споріднені з національно-культурним континуумом. Виявлено групи одиниць, належних до мовно-естетичних знаків національної культури.

Ключові слова: мовно-естетичний знак національної культури, словесно-образний знак, поетична мовотворчість, художня мова, художній лінгвопростір, поетичний стиль Івана Малковича, поетичне мовомислення, мовомисленнєва культура.

Постановка проблеми. Розвиток мови безпосередньо пов'язаний з ідіотворчістю митців, що представляють певну культуру. Потужним ґрунтом для розбудови мовної системи є поетичний простір. Дослідження художньо-образної парадигми зумовлене потребою досягнути глибину і обсяг розширення поетичної думки як фрагмента мовомисленнєвої культури. У свою чергу це дасть можливість пізнати природу національної мовотворчості, традиції словесно-образного мовотворення, джерела, шляхи і способи розвою (збагачення, варіювання, трансформації, ускладнення, видозміни) поетикальної системи. Одним з малодосліджених питань, що належать до кола означених проблем, є питання про естетичний потенціал мовних знаків як культурно маркованих одиниць, про їх художньо-виражальну вартість та значущість у національно-культурному контексті, про статус цих одиниць у просторі української ментальності. Відповіді на ці питання можна отримати на основі дослідження ідіостилу художників слова. Доволі складним і водночас суттєвим, оригінальним у означеному плані видається ідіолект Івана Малковича.

Аналіз останніх досліджень. Питання про мовно-естетичні знаки національної культури порушила С. Я. Єрмоленко [2]. У дослідженнях вченого осмислено сутність означеного поняття, розкрито співвідношення понять мова і культура, розглянуто концептуально-знаковий вимір синхронного зрізу літературної мови, схарактеризовано ряд ключових слів-понять як мовно-естетичних знаків культури (*людина, земля, сон, терен, вітер*), розкрито розуміння літературної мови як компонента національної культури. До вказаної проблематики належить дослідження В. В. Жайворонка.

Мова поетичних творів Івана Малковича в означеному напрямі не була предметом наукових студій.

Формулювання мети та завдань. Мета нашої розвідки полягає у тому, щоб виявити та описати різномірні вербалізовані одиниці, що складають фонд мовно-естетичних знаків національної культури і засвідчені у поетичному ідіолекті Івана Малковича.

Основне завдання – схарактеризувати мовно-естетичні знакові одиниці, що репрезентують у образних мовоформах національно-культурний простір, реалізований у контексті сучасної поетичної творчості.

Об'єктом спостереження обрано мову поетичних творів Івана Малковича, **предметом** – різномірні мовно-естетичні знаки національної культури, засвідчені в ідіостилі письменника.

Виклад основного матеріалу. Мовно-естетичні знаки національної культури - це «різномірні мовні одиниці, до яких належать слова-поняття, приказки, прислів'я, крилаті вислови, фразеологізми, афоризми, рядки із творів художньої літератури тощо» [2, с. 7]. Такі одиниці формують національно-мовну картину світу, ментальний простір мовців. Вони акумулюють побутовий), психічний (емоційний), культурний тощо досвід поколінь і містять закодовану інформацію про різноманітні факти, явища, події із життя народу. У них збережено мудрість віків. Як правило, такі одиниці нашаровують (своєрідно компресують) значний змістовий обсяг поняття.

Мовно-естетичні знаки національної культури розуміємо як вербалізовані поняття, що складають концептуальний вимір ментальності, відображеної в художній творчості; як ідеї, естетично осмислені в межах національно-культурної дійсності; як максимально естетизовані слова-поняття, слова-образи, ключові слова, що усвідомлюються як величини національно-культурної, мовнокультурної парадигми. За цими одиницями закріплено бачення ментальної вартісності предмета в повсякденному бутті.

Спостережено, що поетичний простір мови Івана Малковича національно естетизований, хоча й представлений модерно, оригінально, нешаблонно. Впізнаваність у мовній особистості Івана Малковича українського митця здійснюється різнопланово і в багатьох випадках завдяки актуалізації вербалізованих образних засобів.

У поезії Івана Малковича засвідчене масштабне коло слів-понять, що формують національну картину світу (мовну картину світу) його творів.

Найбільший, найоб'ємніший клас мовно-образних одиниць, що детермінують українську дійсність, творять назви рослинних реалій: смерека (*і не зломить його високої смереки; ніби снігу зі смереки натряслося мені за душу*), черешня (*Хтось там сивий до стовбура притулить чоло, до черешні, що зрубана й спалена давно*), бук (*де так подібні до хлоп'ят худі баранчики і буки.*), явір (*І так нам сумно буде стоятись під яворами і дивитися всьому услід, А про гай зелений, а про птиці - вже не хочеш?; я за листя ховався: яворовий лист до серця притис*); євшан (*будуть гризти ночей коржі й нюхати євшани*).

Спостережено, що одні з фітонімів чітко мають зв'язок з батьківським простором митця – західним регіоном України (смерека, бук) і слугують символічним позначенням західноукраїнського континууму, інші – вписані в загальнонаціональний контекст (такі образні знаки історично осмислені, споріднені із фольклорним джерелом): явір, євшан, калина, черешня. Як і у фольклорі, в поезії митця явір символізує особу чоловічої статі. Іван Малкович обіграє фольклорний мотив перетворення парубка в явора (*Я стану явором: зайди у тінь мою і притулись до крони молодой або у листя тепле, як в долоні, впади - я м'яко листям постелю*).

Почасти фольклорний знак-символ, на перший погляд, у авторському тексті віддаляється від первинної семантики і не має ніякої залежності від народних джерел. Проте осмислення його в єдності із всіма компонентами переконує в існуванні нерозривного і споконвічного зв'язку з фольклорними творами: *Наша нація в чварах сконає... / - Я не хочу це чути! Брехня! / Не над ними калина палає, / не над нами реве вороння...* У наведеному контексті образний знак-символ калина асоціюється з Україною – народом, нацією; заперечення його наявності (*не над ними калина палає*) вказує на відсутність національного духу, інтересів нації у частини суспільства, на ворожість відносно рідного народу).

Суттєвими для сприйняття поетичного світу Івана Малковича постають уживані митцем назви народних звичаїв, обрядів, що ідентифіковані суто з

українським буттям: меланка (водити меланку): *тоді стала дуже проситись до хати; ще із часу меланки, із часу найлегших снігів, коли під подушки прилітали найкращі дарунки*); коляда (колядка): *при цій малій нехитрій коляді все менше нас: мороз на голос тисне.; Іде з хоругвою колядки*; Такі одиниці не тільки повідомляють про споконвічну культуру побуту наших предків, а й вказують на самобутні реалії національного буття, складаючи його духовні основи.

До цієї групи найменувань можна віднести назви обрядових страв: кутя (*Солодка, мов кутя, колядка сніги вселюдські розсуває*), що так само засвідчують виплекану звичаєвість, високу культуру життєбуття.

Естетичною потужністю характеризуються власні назви. Власні найменування у поезії митця є одними з найвиразніших у змістовому плані одиниць. Топонімічні знаки використано багатопланово: насамперед – для маркування простору Західної України, що разом з тим постає уособленням батьківського краю, своєрідної традиційності та культури (*і, ніби Черемош в кашиці, далекий жаль мій в стіни б'є; Той сон твій, що побіг до Коломиї, не збудеться*). Іван Малкович володіє майстерністю не тільки добирати топонімічні знаки, а й так розташовувати їх у поетичному контексті та акцентувати увагу на їх значущому в культурно-історичному плані змістовому ореолі (шляхом метонімічних асоціацій), що вибудовується міні-модель авторового бачення українського культурного простору: *ми – не ми; ми – однойменні - , Моринців – нема – (Підлисса, Нагуєвич...) – тютюн, цигарка, Чигирин – розтерті в жмені – вже й тінь не падає від нас – одна лиш манна небесна сипле на лоби – о щастя! о осанна!..* За топонімічними знаками-символами, що їх представив митець, постають епохи національного розвою, ідентифіковані з іменами визначних діячів національної культури і їх внеском у розбудову нашої культури, мови, літератури (Полтава – Іван Котляревський, Моринці – Тарас Шевченко, Нагуєвич – Іван Франко), державності (Чигирин – символ гетьманської влади за часів національно-визвольної боротьби). Символом козацької слави та доблесті незмінно виступає Січ (*Йде Сковорода, рясні тягнуть від Січі дими...*). Отже, власні назви сприймаються як орієнтири духовного світу. Це конотовані одиниці (усі вище наведені – з позитивною семантикою).

Підгрупу мовно-естетичних одиниць – власних назв формують антропоніми. У поезії Івана Малковича – імена визначних особистостей – діячів української культури (*Блудний Сковорода з паличкою в руці селами загляда, списує папірці*); імена історичних осіб – державних діячів (Ігор, витязь той слов'янський, зараз рушить до походу); імена історичних

особистостей (*Ярославна проводить*). Хоча власних назв у поетичному доробку Івана Малковича небагато, проте вони значущі, важливі у змістовому плані, відтак – виразові в естетичному.

З групою власних найменувань співвіднесене культове поняття, представлене назвою давнього слов'янського бога (*Христос приходив до Дніпра, щоби повергнути Перуна*). Як відомо, Перун – бог блискавки і грому, один з найголовніших персонажів давньоукраїнської міфології [5, с. 190]. Цей словесно-образний знак уособлює правічну слов'янську культуру і символізує міць, силу, владність. У поетичному тексті він постає як відгомін віків, як таємниче і незвідане минуле, як своєрідне духовне протиборство.

До вказаного різновиду одиниць можна зарахувати найменування давніх пам'яток культури, як-от: Велесова книга «старовинний язичницький епос VIII – IX ст. н.е, що зображує життя давньоукраїнських племен» [5, с. 44]: *смолити вірні кораблі і книгу Велеса читати...* За всіма розгляданими мовно-естетичними знаками уявляється ретроспекція української дійсності. Відбувається поєднання минулого з сучасним. Здійснюється пошук тих духовних величин, що є доленосними для нації.

Базовим підґрунтям для ідіотворчості Івана Малковича слугують фольклоризми (фольклорні епітети, фольклорні знаки-символи, назви дій, що засвідчені й опоетизовані в народній творчості, назви фольклорних понять). Це закономірно. Адже «народнописенна творчість – це український чорнозем, на якому виростає багата художня література. Із тисячолітніх культурних нашарувань витворюються мовно-естетичні знаки національної культури, найдосконаліші художньо-словесні форми» [3, с. 9]. На думку С. Я. Єрмоленко, мовно-естетичні знаки невід'ємно «пов'язані з фольклором, художніми текстами, з тим культурним дискурсом, й який занурений мовець, читач» [2, с. 303]. Активізовані автором народнопоетичні епітети не тільки зближують мову авторську й фольклорно-пісенну, а й своєрідно маркують текст, споріднюють з давніми традиціями слововживання. Частотними в аналізованих текстах постають епітетні структури *дрібен дощик* (*З-за високої стодоли дрібен дощик дрівці коле*); *білі руки* (*мати білі руки*); *каре око* (*глянь карим оком*), *бистра вода* (*що бистра вода рибку понесла до чужого Дунаю*); *вечірня зоря* (*воском вечірня зоря не залле мені вуха...*). Вказівку на фольклорне джерело має трансформована епітетна сполука *зелена рута* (*рутка в зеленім, хата в покрівлі, в синім – ожина*). Фольклорні епітетні конструкції відзначаються додатковою інтенсивністю емоційного впливу: «слово набуває додаткової

сили, усталившись у стійкому словосполученні» [2, с. 303]. Відтак поетичний малюнок Івана Малковича, хоч і суто авторський, проте забарвлений фольклорно-пісенним колоритом. Впізнаваність національного митця у таких випадках – безпомилкова.

Улюбленим у Івана Малковича є фольклорний образ-символ Дунай (*чи дном Дунаю не заголосно скаче?.. ; Ще чутно пісню, але й з неї повитікав Дунай; Дунай з пісень повитікав*). Він традиційно символізує плинність, змінність, далеку віддаль, розлуку, кохання тощо. Крім того, у поезії Івана Малковича – це поетичний знак-символ, наскрізно естетизований і споріднений з поняттями пісенність, емоційність, почуття, душевне піднесення. Як вторинний словесно-образний знак, запозичений з фольклорної дійсності, Дунай водночас сприймається як максимально абстраговане концентроване поняття, характерне для мовно-пісенної картини світу, як ідея вічного буття фольклорного слова-образу.

Канонічними знаками українського фольклору усвідомлюються складні слова: *мед-пиво* (*із серця нишком в зелену фляжку мед-пива наточували*), *зелен-ріка* (*над зелен-рікою*). У таких випадках (як і сталі епітети) мовно-естетичні знаки корелюють з поняттям формульності. Вони також можуть бути кваліфіковані як народнопісенні універсалії. Субстантивна формула *мед-пиво* – природна для фольклорного дискурсу. Структура *зелен-ріка* утворена за зразком народнопісенної моделі й тісно зближена з нею.

Використання персонажів з українських казок та їх відповідне сприйняття теж орієнтує на національно-мовний культурний континуум (*Сорочечка білесенька, а личко, як без: не бий, мамо, телесика – цей слід відпереш*).

Автор володіє вправністю уживання словотвірних моделей, співзвучних з фольклорною традицією творення слів. Крім фольклорних прийомів творення складних слів, митець вдається до використання суфіксів із зменшено-пестливим, здрібнілим значенням; фактично, поет «дублює», «запозичує» мовні одиниці, які у народнопісенному дискурсі ускладнені цими афіксами (*Сорочечка білесенька, а личко, як без; Ой та кісточка просвердлить сорочку тонку, ввійде вона у серденько, як в черешеньку...; Вслухаюсь в серденько так само: тулюсь, шепчу йому про гори, і вгадуємо долі знак*). Відтак поетичний малюнок тяжіє «вкрапленнями» народнопісенних елементів, що авторськи обігруються й естетизуються: виникають емоції замилювання, співчуття, інтимності, душевної близькості й своєрідної народнопісенної ліричності.

Фольклорною традицією слововживання позначені такі формульні сполуки, вживані митцем, як *кучері розчісували; сіяти жито, сіяти гречку* та ін. (*на місяці хочу посіяти гречку й пшеницю*).

Мовно-естетичні знаки в авторському тексті показові тим, що поєднують дві площини, зокрема фольклорну і авторську; в цьому оригінальному переплетенні «постає міфологізований світ, який зберегла мова, її опoетизовані загальні та власні назви» [2, с. 345].

Мовно-естетична знаковість у поетичній практиці митця створюється і передається не прямолінійно, а штрихово. Модерно, ніби натякаючи через трансформовані образи чи деталі, на зв'язок з відомими, усталеними, канонізованими образами-поняттями, письменник вибудовує свій світ поетичних реалій. При цьому не відходить від законів і правил народного поетикального стилетворення. Наприклад:

ой побачити б нам крізь дощ дрібонький
ту високу гіллячку
на якій сіро кує зозуля легонька
кує кує а ввечері плаче
ой не плач не плач сумна зозулечко
що так мало даєш нам що ми невічні
бо ми собі зломим ту солодку гіллячку
і будемо найщасливіші.

Помітно, що, крім формульних структур *дощ дрібненький, кує зозуля* та *фольклорної форми слова*, митець реалізує у тексті мовно-образний, мовно-структурний та змістовий плани фольклорно-пісенного слововживання. Іван Малкович віртуозно трансформує народнопоетичне формулу *сіра зозуля кує* – у структуру *сіро кує зозуля*; використовує народне повір'я про те, що зозулі кування – то плач за дітьми, яких вона підкинула. Як і у фольклорному дискурсі, асоціює образ зозулі з сумом, тугою, плачем, душевними стражданнями і роздумами над долею.

Народнопісенні образи *роси, зозулі, туману, ранку* невідомо переосмислені й обіграні у поетичному контексті. За ними вгадується фольклорна традиція, відтворюється мовна картина світу етнобуття: *Сизі ранки поснули, зозулі під росами сплять, зелені стебла цибулі з низеньких туманів стримлять*.

Для мовомислення Івана Малковича характерним є максимальне абстраговане ущільнення-стиснення полісемантичного фольклорного образу символу. Так, невідомим, на перший погляд, і змістово незглибимим, неосяжним уявляється концептуальний образ-символ *калина*:

ПРАКОРАБЕЛЬ

Вантажений калиною, сповільна
 він рівно опускається до дна;
 сто років углибає — божевільна
 у тих прозорих водах глибина,
 Там сховок духу, там — ясна година,
 комори наші: з тих запасників
 зцілюща виринатиме калина
 на сотнях затаєних кораблів.

Очевидно, тут *калина* – пам'ять поколінь, символ України (пракорабля) з її прадавніми традиціями, звичаями, обрядами; більше того, – символ народного духу, чуттєво-моральної сутності нації в космічному вимірі, символ осердя, душі етносу (від макровиміру (держави) до мікрровиміру (родини, особистості)), що знецінюється, зникає, гине в повсякденності сучасності, нівелюється під впливом зовнішніх чинників.

Традиційно *калина* символізує у фольклорі красу дівчини. Цей поетичний знак-символ – улюблений у пісенній творчості. Іван Малкович так само обіграє його, додаючи ще й такі словообрази, як *туман* (народнопісенне ключове слово) та *Ярина* (давнє слов'янське ім'я), *скіф'янка* (скіфи – давні іранські племена, що перебували до нашої ери на землях України): *Як з амфори зійшла - така, /мов за туманами калина, - / скіф'янка горда і п'янка/ з прадавнім іменем: Ярина.*

Оригінальним прийомом використання мовно-естетичних знаків національної культури є перефразування крилатого вислову Сковороди («Світ ловив мене, та не спіймав») у віднайдене слово-замінник *пійманий* у словосполученні *пійманий Сковорода*).

Письменник не тільки дає друге життя фольклорним реаліям, а й відшукує інші словообрази, що характеризують українську дійсність, наприклад, з рослинного світу: *молочай, подорожник (там інколи з легкістю вірилось в те, ніби ти — подорожник... / Місто юності, ти подорожнику мій невідомий з прожилком ратуші посередині)*. Відтак мова письменника – картина світу етносу з відображенням у ній народним духом, народним мисле буттям.

Висновки. Отже, мовно-естетичні знаки української культури – духовне надбання інтелектуально-чуттєвої діяльності наших предків. Це заковані й генетично успадковані різнопланові одиниці, за якими пізнається ментальний світ мовців, правічне минуле в усіх аспектах життєіснування. Поетична творчість Івана Малковича підтверджує

значущість і вартісність означених одиниць у творенні художньо-образної системи віршованих текстів. Мовнокультурна особистість Івана Малковича органічно поєднує авторське і національне начала, що нерозривно, невіддільно взаємопов'язані та взаємозумовлені.

Список використаної літератури

1. Войтович В. Українська міфологія. Київ : Либідь, 2002. 664 с.
2. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури. Київ : Інститут української мови НАН України, 2009. 352 с.
3. Єрмоленко С. Нариси з української словесності (стилістика та культура). Київ : Довіра, 1999. 431 с.
4. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. К. : Довіра, 2006. 703 с.
5. Малкович Іван. Творчість. Вірші, поезія. URL: www.poetryclub.com.ua/metsr.php?id=18&type=tvorch
6. Плачинда С. Словник давньоукраїнської міфології. К. : Велес, 2009. 240 с.

References

1. Voytovych V., 2002. Ukrayins'ka mifolohiya. Kyuiv : Lybid'.
2. Yermolenko S. Ya., 2009. Movno-estetychni znaky ukrayins'koyi kul'tury. Kyuiv : Instytut ukrayins'koyi movy NAN Ukrayiny.
3. Yermolenko S., 1999. Narysy z ukrayins'koyi slovesnosti (stylistyka ta kul'tura). Kyuiv : Dovira.
4. Zhayvoronok V., 2006. Znaky ukrayins'koyi etnokul'tury : slovnyk-dovidnyk. K. : Dovira.
5. Malkovych Ivan. Tvorchist'. Virshi, poeziya. Available at: www.poetryclub.com.ua/metsr.php?id=18&type=tvorch
6. Plachynda S., 2009. Slovnyk davn'oukrayins'koyi mifolohiyi. K. : Veles.

АННОТАЦИЯ

Т. П. Беценко. Языково-эстетические знаки украинской культуры как неотъемлемая часть поэтического лингвостилия (на примере творчества Ивана Малковича).

В статье предпринята попытка выяснить специфику использования в современной украинской поэзии разноуровневых образных единиц, формирующих категорию культурно-эстетических знаков национальной культуры. На примере поэтического творчества Ивана Малковича реализовано наблюдение за особенностями употребления художником словесно-образных знаков, которые родственны с фольклорным национально-культурным континуумом. Выявлено группы единиц, принадлежащих к культурно-эстетическим знакам национальной культуры.

Ключевые слова: культурно-эстетический знак национальной культуры, словесно-образный знак, поэтическое языкотворчество, художественная речь,

художественное лингвистическое пространство, поэтический стиль Ивана Малковича, поэтическое языковое мышление, культура языкового мышления.

SUMMARY

T. P. Betsenko. Language and Aesthetic Signs of Ukrainian Culture as an Integral Part of Poetic Linguistic (on the Example of Creativity of Ivan Malkovich).

Language development is directly linked with the work of artists that represent a culture. Powerful ground for the development of the language system is a poetic space. Research artistically shaped paradigm driven by the need to grasp the depth and volume expansion poetic thought as a fragment of language mental culture. In turn, this will enable to know the nature of the national linguistic creativity, tradition verbal and figurative language of creation, source, ways and means flowering of (enrichment, variation, transformation, complications, modifications) poetic system. One of the unexplored issues within the circle of the aforementioned problems is the question of linguistic signs aesthetic potential as a cultural marked units, their artistic and expressive value and importance in the national cultural context, the status of these units in the space of Ukrainian mentality. Answers to these questions can be obtained from the study idiostyle writers. Quite difficult while essential, in the original plan seems idiolect appointed John Malkovich

The issue of language and national culture aesthetic signs violated C. I. Ermolenko. In essence of meaningful research scientist appointed concepts disclosed value concepts language and culture are considered conceptual and symbolic dimension simultaneous cutoff literary language Author determined number of key words, concepts as language and culture aesthetic characters (people, land, dream, thorns, wind), reveals literary language understanding as a component of national culture.

The goal of our exploration is to identify and describe the different levels verbalized units that form the foundation of language and aesthetic characters of national culture and certified in poetic idiolect John Malkovich.

The main task – to characterize the aesthetic sign language and units representing in figurative language forms of the national cultural space, implemented in the context of modern poetry.

The object of observation chosen language poetry of John Malkovich, the subject – different levels of language and aesthetic characters of national culture, a certified idiostyle writer.

In the article the attempt to find out the specifics of using poetry of John Malkovich shaped multi-level units that form the category of language and aesthetic characters of national culture. Done monitor features the use of verbal and figurative artist signs related with deep national and cultural continuum. Discovered group of units, due to language and aesthetic characters of national culture.

Keywords: *aesthetic sign language and national culture, verbal and figurative mark poetic linguistic creativity, artistic language, art oprostir linguistic, poetic style of John Malkovich, poetic language of thought, language mental culture.*

ЗМІСТ

НАУКА. ТЕХНОЛОГІЇ. ПОСТІНДУСТРІАЛЬНЕ СУСПІЛЬСТВО

Ведмедєв М. М.

Теоретичні знання в постіндустріальних суспільствах:
прогнози і реальність 3

Zlenko N.

The Philosophical Discourse of Convergent Technologies
in Modern Society 13

Вертель А. В., Мотрук Т. О.

Сцієнтиське самонерозуміння психоаналізу 24

Логвиненко Ю. В., Мазуренко В. О.

Монадологія Миколи Руденка – альтернативна гіпотеза
архітектури Всесвіту 34

Тарапата-Більченко Л. Г.

«Science art» як проекція у майбутнє музики 44

СОЦІАЛЬНО-АНТРОПОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Дєнсєжніков С. С., Козлова О. Г.

Філософські проблеми сучасної глобальної антропологічної кризи 55

Пономаренко Т. О.

Існування людини в умовах «соціального канібалізму»:
виклики сучасності (філософсько-аксіологічний аналіз)..... 65

Вертель А. В., Криловецкая И. И.

К проблеме понятий воображаемое и фантазия в
аналитической психологии и философии К. Г. Юнга 79

Oleksenko R. I., Afanasieva L. V.

Evolution of Socio-Cultural Policy Mapping
of City Community Design for City Sociocultural Space..... 89

Бондар І. О.

Тенденції розвитку національної культури в контексті
європейської інтеграції в останнє десятиліття ХХ ст.:
філософсько-культурологічний аналіз.....99

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФІЛОСОФІЇ ІСТОРІЇ

Снегірьов І. О.

Нелінійне світорозуміння: погляд навскіс 110

Жуков О. В.

Специфіка трансформації китайської
соціальної структури в останній чверті XX ст. 129

Вовк О. В.

Історія вивчення дерев'яної сакральної архітектури Гуцульщини 140

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ У ПОСТНЕКЛАСИЧНОМУ ВИМІРІ

Наумкіна О. А.

Природа критичного мислення: проблема визначення 150

Моцак С. І.

Концептуальні засади профільного навчання історії 161

Беценко Т. П.

Мовно-естетичні знаки української культури
як невід'ємні складники поетичного лінгвостилю
(на прикладі мовотворчості Івана Малковича) 172

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

Філософія науки: традиції та інновації
Науковий журнал

ISSN 2519-2329 Key title: *Filosofiâ nauki: tradiciï ta ìnnovacii*
Abbreviated key title: *Filos. nauki: tradic. ìnnov.*

Виходить двічі на рік

Заснований у грудні 2009 року

№ 1 (19), 2019
Суми: СумДПУ, 2019

Відповідальний за випуск: ***В. І. Шейко***
Укладач: ***Т. О. Пономаренко***

Свідоцтво
про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 24147-13987Р

Підписано до друку 23.12.2019 р.
Формат 60x84/16. Гарн. Times. Папір офсет. Друк ризогр.
Ум.друк.арк. 10,7. Тираж 100 прим. Вид. №50.

Журнал надруковано на обладнанні
СумДПУ імені А. С. Макаренка

Адреса редакції, видавця та виготовлювача:
вул. Роменська, 87, м. Суми, 40002
СумДПУ імені А. С. Макаренка